

Универзитет “Св. Кирил и Методија - Скопје”

Филозофски факултет - Историја на уметност и археологија

насока: Археологија

Магистерски труд

Средновековни српски депоа од територијата на
Република Македонија

(кралско-царски период)

кандидат:

Трајан Зафировски

Ментор:

проф. Д-р Елица Манева

Скопје 2013

СОДРЖИНА

Предговор	3
Структурата и нумеричката застапеност на депоата од Македонија	4
Монетарни варијации и вредности на динарите во средниот век	9
Монетоковањето во кралско-царскиот период	
1. Стефан Драгутин (1276-1282/1316)	12
2. Стефан Урош II Милутин (1282-1321)	14
3. Стефан Владислав (1316/1321-с.1325)	17
4. Стефан Урош III Дечански (1321-1331)	18
5. Стефан Урош IV Душан (1331-1355)	20
6. Стефан Урош V Урош (1355-1371)	24
Необјавени депоа од средновековната српска збирка на Археолошкиот музеј	
Ин. бр. 285-894 (5 примерока) лок . Кале Скопје	26
Ин. бр. 3279-3318 (49 примерока) лок . Македонија	29
Ин. бр. 320-3269 (61 примерока) лок . с. Кривогаштани	35
Ин. бр. 2924-46 (19 примерока) лок . Македонија	41
Ин. бр. A12-34 (14 примерока) лок . Македонија	45
Ин. бр. 3070-96 (27 примерока) лок . Македонија	50
Ин. бр. 2958-2983 (26 примерока) лок . с.Кривогаштани	55
Ин. бр. 3039-3050 (12 примерока) лок . Македонија	60
Ин. бр. 3319-3337 (19 примерока) лок . Македонија	66
Ин. бр. 3097-3103 (7 примерока) лок . Македонија	71
Ин. бр. 3026-3031 (6 примерока) лок . Македонија	75
Ин. бр. 2985-96 (12 примерока) лок . Македонија	78
Ин. бр. 3000-1 (3 примерока) лок . Македонија	86
Завршни согледеувања	
1. Метрологија	90
2. Нови варијанти	93
3. Сигли	93

Библиографија

Кратенки	96
Извори	96
Литература	97

Табели

Ин. бр. 285-894 (5 примерока) лок . Кале Скопје	102
Ин. бр. 3279-3318 (49 примерока) лок . Македонија	102
Ин. бр. 320-3269 (61 примерока) лок . с. Кривогаштани	105
Ин. бр. 2924-46 (19 примерока) лок . Македонија	108
Ин. бр. А12-34 (14 примерока) лок . Македонија	109
Ин. бр. 3070-96 (27 примерока) лок . Македонија	110
Ин. бр. 2958-2983 (26 примерока) лок . с.Кривогаштани	111
Ин. бр. 3039-3050 (12 примерока) лок . Македонија	112
Ин. бр. 3319-3337 (19 примерока) лок . Македонија	113
Ин. бр. 3097-3103 (7 примерока) лок . Македонија	114
Ин. бр. 3026-3031 (6 примерока) лок . Македонија	115
Ин. бр. 2985-96 (12 примерока) лок . Македонија	115
Ин. бр. 3000-1 (3 примерока) лок . Македонија	116

Предговор

Студијата Средновековни српски депоа од територијата на република Македонија е тема која беше поттикната и помогната од мојот ментор проф. д-р Елица Манева. За изработката на ова дело помогнаа и други бројни колеги и институции меѓу кои и Музејот на Р. Македонија кој ми овозможи да ги обработам необјавените српски депоа кои беа дел од средновековната нумизматичката збирка на Археолошкиот музеј. За ова најзаслужен е господинот Јован Кондијанов кој најсрдечно ми излезе во пресрет овозможувајќи ми го прегледот на збирките.

Темата која ми беше дадена беше голем предизвик, бидејќи истражувањата и анализите на материјалот и циркулацијата на емисиите на српските кралеви и цареви овозможуваа расветлување на историјата на доцниот среден век на територијата на Македонија. Како научна проблематика изучувањето на српската нумизматика е започнато во доцниот XIX век, што не би требало да изненадува бидејќи улогата на парите во средновековните друштва преставува еден од клучните аспекти за добивање на јасна слика за економско-политичките прилики кои се збиднувале во одредени периоди. Најголем предизвик околу темата ми преставуваа поголемиот број на ново евидентирани варијанти кои се уникатни и непознати во научните кругови, а ќе придонесат во понатамошното истражување на српската средновековна нумизматика.

За крај сакам однапред да се заблагодарам на следните нумизматичари кои ќе продолжат со понатамошните истражувања и се надевам дека ова дело ќе ги инспирира и води да дадат појасен одговор на овие 100 години од нашата средновековна историја.

Структурата и нумеричка застапеност на депоата од Македонија

Депоата како групен нумизматички наод преставуваат најдобар индикатор за следење на економските политики на некоја државата во некој одреден временски период. Депоата со средновековни српски монети на територијата на Македонија се многубројни и хронолошки ги опфаќаат владеењата на сите српски кралеви и цареви кои ковале емисии. Тука не е опфатен и Стефан Радослав (1228-1234) кој е првиот српски крал кој кова емисии, но чиј монетарен систем се базирал врз византискиот кој се разликува од западноевропскиот т.е. венецијанскиот монетарен систем врз кои се базирала српската економија во доцниот XIII и XIV век. Диференцијацијата во монетарните системи може да се види преку монометалистичката политика на Српската држава која почивала на сребрениот динари кој бил под несомнено влијание на венецијанскиот грош, што преставувало јасна разлика од билон аспрон трахеите и златните хиперпирони кои го формирале византиското монетарно јадро. Ново воспоставениот монетарен систем добиен со реформата на Алексеј I Комнен од 1092 година го давал следниот сооднос помеѓу номиналите : 1 хиперпирон - 3 електон аспрон трахеи - 48 билон аспрон трахеи - 864 тетартерони,¹ додека западноевропскиот монетарен систем кој почивал на основите на Каролиншкиот (и како базис го имал сребрениот динар) го давал следниот сооднос: 1 libra - 20 solidi - 240 denarii.² Според овој сооднос тежината на сребрениот динар била некаде околу 1,70 г. Каролиншкиот монетарен систем не бил поставен на цврсти основи што било видливо преку константното девалвирање на финоста на среброто и тежините на динарите. До XIII век овој систем бил дезинтегриран.³

Падот на Каролиншкиот систем јавил потерба за нов монетарен систем со цврсти и неалтерирачки номиналии кој би бил употребуван како основа за интернационалната трговија во Европа. Овој монетарен систем ќе се појави на крајот од XII и почетокот на XIII век во Италија. Од градовите - држави најуспешна реформа ќе се спроведе во Венеција, каде во 1200 година ќе се постават цврсти монетарни темели со воведување на грошот (grossus) со тежина 2,17 г. и финост од 0.965.

Најраните емисии на сребрепи монети биле под силно влијание на грошот што било видливо не само од иконографските престави, туку и по тежината која изнесувала 2,17 г и финоста на среброто од 0.965. Тие први динари биле познати како динари со застава и почнале да се коваат во времето на Стефан Драгутин (1276-1282/1316), а примероци се пронајдени во депо од Тетово⁴ кое воедно преставува единственото депо од првата фаза на ковање на емисии на Драгутин која се протегала од 1276 до 1282 година. Депото според кажувањата е пронајдено 1974 година и броело 4500 примерока од кои 225 српски динари кои припаѓале исклучиво на Драгутин

¹ M. F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, Washington D. C. 1969

² P. Grierson, M. Blackburn, *Medieval European Coinage 1, The Early Middle Ages (5th -10th century)* Cambridge 1986

³ В. Иванишевиќ, *Новчарство средновековне Србије*, Београд 2001, 23

⁴ В. Јовановиќ, *Остава средновековног новца из Тетова, Нумизматичар 3* (1980), 169-180

додека останатите ги опфаќале венецијанските владетели од Енрико Дандоло (1192-1205) до Јакопо Контарини (1275-1280). Депото било закопано околу 1280 година. Во оваа рана фаза на монетоковањето може да се забележат и највисоките тежински индекси кај динарите што може да се види и во историските документи кои го спомнуваат соодносот од 1:1 при размена со венецијанските грошеви. Примероци од Драгутиновото подоцнежнo ковање на територијата на Македонија се пронајдени во неколку депоа, но секогаш во група со динарите на неговиот брат Стефан II Урош Милутин (1282-1321), кој ќе го наследи престолот по неговата абдикација во 1282 година. Од периодот на нивното “заедничко” владеење се пронајдени 3 депоа и тоа:

Депото од Битола⁵ (1949) кое брои 50 примерока на динари со застава на кралевите Драгутин и Милутин и 200 венецијански грошеви. Ова депо било закопано помеѓу 1282 и 1292 што хронолошки би се поклопило со првата деценија од владеењето на Милутин.

Депото од с.Добриште⁶, Тетово (1935) кое броело 782 примерока, за подоцна да биде распарчено. Тоа сега брои 312 примерока меѓу кои 263 динари со застава и 11 крстести динари на Милутин, како и 1 имитација на динар со застава. Остатокот опфаќа 4 динари со застава на Драгутин, 30 венецијански грошеви почнувајќи од дуждот Пиетро Зиани (1205-1229) до Пиетро Градениго (1289-1311), како и две имитации на грошевите на дуждот Лоренцо Тиетроло (1268-1275). Покрај ова во депото се наоѓале и 6 бугарски гроша како и 4 примерока од бановите Павле и Младен II Шубиќ. Депото било закопано помеѓу 1311-1315.

Депото од с.Усје⁷, Скопје (1990) каде од 96 примерока 83 се крстести динари на Стефан II Урош Милутин, 1 крстест динар на Драгутин и 12 венецијански гроша кои ги опфаќаат дуждевите: Јакопо Контарини (1275-1280) со 2 примерока, Џовани Дандоло (1280-1289) со 3 примерока и Пиетро Градениго (1289-1311) со 7 примерока. Депоата било закопано 1315-1320 година.

Важен да се напомене е отсуството на монетарните емисии на Стефан Владислав (1316/1321-с.1325), синот на крал Драгутин во депоата од територијата на Македонија. Овој податок веројатно се должи на на фактот што Стефан Владислав ковал емисии кои биле употребувани исклучиво на територијата на северниот дел од српската империја во која владеел. Ова го потврдуваат и депоата од Кленак⁸, Логар⁹ и Дреновац¹⁰ кај Шабан, но и депоата од Крагујевац¹¹ и Винча¹². Неговото кратко

⁵ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 12-13, бр. 20; В. Иванишевиќ, Новчарство средновековне Србије, Београд 2001, 304

⁶ Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 169-233, Т. XXXII-XLI; С. Димитријевиќ, 1981, 6-7 и 36-38, Радић, Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII/1 (2000).

⁷ В. Иванишевиќ, The Hoard of Serbian and Venetian Coins from s. Usje (14c.), Македонски нумизматички гласник 2 (1996), 113-138

⁸ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 17, бр. 32

⁹ Д. Зајић, Остава српског средновековног новца из Логара, Нумизматичар 20 1997 (1998), 147-155

¹⁰ В. Иванишевиќ, Новчарство средновековне Србије, Београд 2001, 308 (Необјавено)

¹¹ Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 169-233, Т. XXXII-XXXIII; С. Димитријевиќ, 1981, 7 и 36-38, бр. 9; Радић, Иванишевиќ, (2000)

монетарно појавување било терминирано во 1323 година кога бил симнат од тронот од страна на неговиот братучед кралот Стефан Урош III Дечански (1321-1331). Тоа што е својствено за локацијата на депоата со материјал од Стефан Владислав, се повторува и кај Стефан Урош III Дечански т.е повеќето депоа се од територијата на северна Србија. Од територијата на Македонија покрај многуте единечни примероци кои се пронајдени, неговите динари не се застапени ниту во едно од објавените депоа. Досега е евидентиран само еден примерок кој потекнува од депото од Скопското Кале (285-894). Депото брои 5 примероци од кои 1 примерок на Стефан Урош III de cruce динарите, и 4 de cruce примерока од Стефан Душан кои хронолошки припаѓаат на кралски период, лоцирајќи го закопувањето на депото помеѓу 1340 и 1345. Ова депо е исто така многу важно бидејќи преставува единствениот групен нумизматички наод кој се врзува со првата фаза од монетоковањето на Душан.

Ако извршиме нумеричка анализа на депоата, но и на количините на искирани емисии, ќе забележиме непобитна доминација на динарите кои припаѓаат на Стефан Урош IV Душан (1331-1355). Неговото монетоковање може да се подели на два дела кои ги опфаќаат историските две фази од неговото владеење т.е. кралскиот период од 1331 до 1346 и царскиот период од 1346 до 1355. Нумерички гледано проблемот кој настанува при оваа хронолошка поделба на емисиите е постоењето на само едно хомогено депо од кралскиот период. 7-те варијанти кои се препишуваат на овој период скоро секогаш се пронајдени во група со примероците од втората фаза на Душановото монетоковање. Пример за ова преставува депото од Белово¹³ (Дебар) каде помеѓу 274-те сребрени динари 7 припаѓаат на динарите со шлем од кралскиот период, додека останатите 266 припаѓаат на типовите крунидбени и цар и царица држат крст. Овие две варијанти хронолошки припаѓаат на царскиот период, а воедно го одредуваат и времето на закопување на депото кое се лоцира помеѓу 1350 и 1355 година. Нумеричките анализи кажуваат за околу 20-тина објавени депоа¹⁴ од територијата на Македонија кои временски одговараат со депото од Белово. Големата бројка на примероци кои се пронајдени во и надвор од депоата само ја потврдува монетарната реформа која веројатно била извршена во почетокот на царскиот период при што дошло до видно зголемувањето на производните количина на сребрени динари, но и намалување на тежинските индекси кај новите варијанти. Куриозитет преставуваат анализите кои покажуваат дека најголемиот број на депоа биле закопани во овој период, кој е познат како време на просперитет на територијата на Македонија. Ваквата бројка на масовно закопан нумизматички материјал не кореспондира со историската слика за овој период во кои не е спомната никаква воено-политичка криза која би го објаснила овој проблем. Бидејќи Душановото владеење го преставувало зенитот на Српската држава и нејзината економска моќ, причината за овие збиднувања не треба да ги бараме во економски и монетарни флукутации или пак во некаква воена интервенција. Историските извори од ова време,

¹² Добрила Поповић - Гај, Српски средњовековни новац, Нумизматичар 9 (1986), 86-102

¹³ Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 339-384, Т. L-LV; С. Димитријевић, 1981, 23 и 38-42 бр. 45; Радић, Иванишевић, (2000)

¹⁴ Вклучувајќи ги и 10-те депоа кои се објавени во магистерскиов труд.

зборуваат дека еден од можните факторите кои би го објасниле масовното закопување на депоата е појавувањето на Црната чума¹⁵ која траела од 1348 до 1353 и која го десеткувала населението во Македонија, но и во остатокот од Европа.

Од царскиот период треба да се опфатат објавените депоа кои не се дел од магистерскиот труд, а биле закопани помеѓу 1350 и 1355 година.

Депото од Кичево¹⁶ пронајдено 1959 година на Калето, а е сочинето од 209 примероци од кои 182 Душанови (меѓу кои 169 крунидбени динари) и 27 венецијански грошеви со емисии од Јакопо Тиеполо (1229-1249) до Франческо Дандоло (1328-1339).

Депото од с.Кривогаштани¹⁷ (?), Прилеп за кое Б. Алексова (1965), а подоцна и С. Димитријевиќ (1981) даваат бројка од 340 примероци на српски динари од XIV век, бројка која е дискутабилна. Нумеричкиот податок кој е објавен во нивните дела е целосно различен од фактичката состојба на депото кое се наоѓа во сопственост на Музејот на Македонија и кое воедно не е едно депо, туку две помали кои бројат во едниот случај 61 примерок (Ин. бр. 320-3269), а во другиот 26 примерока (Ин. бр. 2958-2983). Во двата случаја тоа се монети од царскиот Душанов период што би ги сместиле закопувањето на депоата помеѓу 1350 и 1355 година.

Покрај трите групни нумизматички наоди од Кичево и с.Кривогаштани потребно е да се напоменат и двете големите депоа венецијански монети кои потекнуваат од овој период. Депото од Охрид¹⁸ пронајдено 1952 год. брои 1298 монети од кои 979 венецијански кои го опфаќаат периодот од владеењето на дуждот Марио Моросини (1249-1253) до Андреа Дандоло (1343-1345) и нивните имитации кои бројат 313 примероци. Остатокот од депото е составен од крстестите динари на крал Драгутин и 5 примерока со застава на крал Милутин. Другиот групен нумизматички наод на венецијански монети е пронајден во Прилеп¹⁹ 1990 година и се состои од 25 венецијански грошеви на дуждот Бартоломео Градениго (1339-1343) и 26 имитации од кои 3 од дуждот Лоренцо Тиеполо (1268-1275), 21 од Франческо Дандоло (1328-1339) и 2 неодредени типа.

Следната фаза која воедно е и последната од кралско-царскиот период на Српската средновековна држава се врзува со владеењето на цар Стефан Урош V Урош (1355-1371). Од неговото монетоковање на територијата на Македонија се пронајдени многу единечни примероци но и неколку депоа. Во депоата од неговото владеење често се наоѓаат примероци од независните господари Волкашин и Углеша што ги потврдуваат историските записи кои кажуваат дека неговото владеење на териториите

¹⁵ World Regions in Global Context Third Edition

¹⁶ Гај - Поповиќ, Остале српског средњовековног новца из збирке нумизматичког одељења Народног Музеја, Зборник радова Народног Музеја 6 (1970), 309-318; С. Димитријевиќ, 1981, 27-28 и 42-44 бр. 57; Радић, Иванишевиќ, (2000)

¹⁷ Б. Алексова, Монетите низ вековите, Скопје 1965, 14; С. Димитријевиќ, 1981, 35 бр. 79

¹⁸ Д. Размовска, Венецијанско средновековно депо од Охрид, *Macedoniae acta archeologica* 6 (1983) 141-166

¹⁹ K. Hristovska, A contribution to the Fourteenth-century Venetian Imitative coinage found on the territory of the republic of Macedonia, *Македонски нумизматички гласник* 2 (1996), 139-167.

на Македонија и Србија било фиктивно како и неговата титула цар. Депоа од тој период се пронајдени на повеќе локации:

Велес²⁰ во 1938 година, но депото било веднаш растурено. За него дознаваме од податоците кои ги објавил С. Димитријевиќ, во кои спомнува дека депото било сочинето од динари на цар Урош.

Дебар²¹ во 1968 година, а депото се состоело од 70 сребрени динари на царевите Душан и Урош, но и на крал Волкашин. Димитријевиќ а подоцна и Иванишевиќ пишуваат дека 36 примерока од депото се во сопственост на Музејот на Македонија што не одговара со фактичката состојба која укажува дека такво депо не постои.

Демир Капија²² во 1938 година, каде се откриени околу 20 примероци на монети од XIV век, кои спрема И. Мирник припаѓале на царевите Душан и Урош што би го сместило закопувањето на ова депо некаде помеѓу 1355 и 1371 година.

Мариово²³ каде биле пронајдени 20 примерока кои брзо потоа биле разнесени. Делот кој не бил отуѓен се состои од 3 примерока меѓу кои 2 на Урош и еден на крал Волкашин. Примероците се дел од средновековната нумизматичка збирка на Музејот на Македонија.

Последно од овие објавени депоа, кои хронолошки го опфаќаат владеењето на цар Урош е депото од Стоби²⁴. Тоа било пронајдено при археолошки ископувања во 1937 година во гроб, а броело 90 примерока од кои 41 припаѓале на Волкашин, 6 на Душан, 10 на Урош, 4 имобилизирани врсти, 2 примерока од Угleshа и неодредено ковање од време на Урош. Остатокот од депото го формираат 17 венецијански грошеви со распон од Лоренцо Тиеполо (1268-1275) до Андреа Дандоло (1343-1354) и 9 имитации на грошевите на Лоренцо Тиеполо. Депото било закопано помеѓу 1365 и 1371 година.

Следниот период се врзува со владеењето на независните господари и на нивното монетоковање кое хронолошки го опфаќа периодот од 1370 до 1390.

Депоата од овој период се многубројни, а емисиите се со три пати помали тежински стапки од тие кои биле ковани во времето на цар Душан само 30-тина години порано што е јасен индикатор за длабоките политичко економски проблеми кои настапуваат во последната фаза од Српската доминација на територијата на Македонија. Со овој период се врзуваат депоата од Охрид (1952), Охрид (1970), с.Селце-Битола (1948), Скопје (1972), Кичево (по 1918) и Шатаров камен (1370- 1380).

²⁰ С. Димитријевиќ, 1981, 33, бр. 71

²¹ С. Димитријевиќ, 1981, 35, бр. 78

²² Б. Алексова, Ноди на средновековни пари 1921-1954, Вестник на Музејско-Конзерваторско друштво на НР Македонија 3 (1955), 17-22; I. Mirnik Coin hoards in Jugoslavia, Oxford 1981; С. Димитријевиќ, 1981, 24, бр. 48

²³ Б. Алексова, Монетите низ вековите, Скопје 1965, 14; С. Димитријевиќ, 1981, 34 бр. 75

²⁴ Ј. Петровиќ, Српско средњеveковно благо у Стобима, Уметнички преглед 4-5 (1940), 108-109; Р. Марић, Београд 1956, 385-427, Т. LIV-LIX; С. Димитријевиќ, 1981, 30 и 42-54, бр. 64

Монетарните вариации и вредности на динарите во средниот век

Стабилната монетарна економијата во средниот век како и денес преставувала темел врз која се базирал развојот и трговијата на државите во Европа. Историски гледано интернационалната трговија која се засновала на сребрените монети многу често била обележена со промени и кризи кои биле производ на структуралните промени во парите. Тие промени биле дело на моменталната политика на државата која била во потрага по зголемен профит. Флуктуациите кои биле предизвикувани кај монетите биле најчесто производ на дебазирањето на среброт во монетите, намалувањето на тежинските вредности, а многу често двете. Ваквата пракса се случувала често во средниот век, но на подолги патеки секогаш предизвикувала економски кризи и инфлации. Податоците за флуктуациите на динарите најчесто ги добиваме од трговско-оставинските договори кои преставуваат одлични показатели бидејќи го истакнуваат соодносот на динарите со номиналиите на италијанските градови и Дубровник. Тој сооднос многу се менувал во текот на 100-те години на постоење на српскиот динар, што може да се види од историските записи кои даваат податок од 1,14:1²⁵ (24. 6. 1294) во првата фаза на Милутиново владеење за 50 години подоцна во времето на Душан овој сооднос со венецијанскиот грош да спадне на 1,86:1²⁶ (3. 10. 1342). Оваа депресација на соодносот само ќе продолжи да се случува и во времето на Урош и во времето на независните господари.

Намалувањето на тежините и квалитетот, а при тоа паралелно зголемување на производните капацитети скоро секогаш доведувало до инфлација т.е. обезвреднување на парите, проблем кој е присутен и во денешните општества. Неодржувањето на стабилна тежинска стапка кај динарите многу често доведувало до различен сооднос помеѓу динарот и грошот во ист временски период. За ваква состојба говорат четири документа од 1333 година, во кои е опишана непостојаната релација на динарот спрема грошот. Во првиот документ од 14. 3. 1333²⁷ тој е 1,25:1, во вториот од 24. 4. 1333²⁸ соодносот се икачува на 1,71:1, за по два месеца да падне на 1,69:1 (10. 6. 1333)²⁹ за се да заврши на крајот од годината со сооднос од 1,33:1 (22. 9. 1333)³⁰. Овие тежински флуктуации говорат дека во првата фаза од Душановото монетоковање немало строга тежинска контрола така што динарите биле ковани *al marc* т.е. како група кој давала одредена тежина.³¹

Варијации во тежините на динарите постоеле и кај примероците кои потекнувале од различните ковници. Пример за ова преставуваат рудничките динари

²⁵ Problemi monetrai veneciani, 24. 6. 1294, 59-60, бр. 60; DMC III, 360-361, бр. 29

²⁶ HAD, Div. Canc. XIII f. 119: Ѓук 1986, 35 и 180; В. Иванишевић, НСС, Београд 2001, 44

²⁷ Mon. Catar. II, 80, br. 321

²⁸ HAD, Aptegi II f. 203: Динић, 1952, 96 и 100; Динић, 1962, 13

²⁹ HAD, Div. Canc. X f. 37: Ѓук 1986, 180

³⁰ Mon. Catar. II, 109, br. 438

³¹ В. Иванишевић, The Hoard of Serbian and Venetian Coins from s. Usje (14c.), Македонски нумизматички гласник 2 (1996), 122

познати во документите како *grossi de Rudenico* или *dinari de Rudenico*. Овие варијанти кои потекнувале од северниот дел на Српската држава секогаш имале повисока тежинска стапка од динарите од централна и јужна Србија кои во историските документи биле познати како *grosi* или *dinari de Brescoa vel de Rasa* т.е. Брсковски динари. Тежинските разлики кај динариве веројатно започнале уште со абдикацијата на Драгутин во 1282 година, кога се повлекол од престолот, но останал да владее како независен господар на северна Србија ковајќи независно од неговиот брат Милутин. Оваа состојба не се променила ниту по 1316 година кога Милутин ги запоседнал земјите на својот тукушто починат брат. Историските податоци продолжуваат да ги водат како различни тежински типови дури и во времето на цар Душан, што зборува дека ниту таткото на Душан, кралот Стефан Урош III Дечански не ја променил оваа монетарна политика и продолжил да ги кова како засебни типови. Податоците за *de Rudenico* или *de Rutnico* динарите како засебни емисии завршуваат со еден документ од 3. 3. 1336³² година според кој може да се одреди сооднос од 1,45:1 со венецијанските грошеви од тој период. Монетарната реформа која била извршена од цар Душан веројатно на почетокот на царскиот период ги израмнила тежинските стапки на типовите динари кои биле изработени во многуте ковници во империјата. Пример за ова се типовите динари кои носат различни сигли од ковниците во кои биле изработувани, но слични тежински стапки. Ова може да се проследи кај сите типови на динари од царскиот период како што се цар и царица држат крст, крунидбените, цар на коњ и многу други. Историските податоци кажуваат за уште два записи за *de Rudenico* динарите кои се од тестаменти од 1348 и 1358 година, но во кои се зборува за “старите” руднички емисии.

Во првиот од 1348³³ Thoma de Petragna кој починал од “црната смрт” ги набројува следните врсти на монети: *Et moneta Ongaria d’argento libre IIII. Et anchora de grossi de + libre II once V del piso. Et anchora de grossi dela spada antisi de Rudinicho libra I, once III. Et anchora grossi dela + ligir ypp. LI* Овдека можеме да видиме дека се зборува за “старите” руднички динари кои воедно се опишани како “грошеви со меч”. Покрај нив повторно се споменуваат и крстастите динари.

Во вториот тестамент од 5. 2. 1358³⁴ се сретнуваме со следното: *Ancora aco de grossi de non peso de + pp. L gross. X. Ancora aco libre III, once II de grossi de + de peso. Ancora aco de monete d’Ungaria libre VI, saci III. Ancora aco de grossise Rudinicho antisi libra I ½.* И од овој текст можеме да увидиме дека рудничките динари не биле исти како и крстастите, а дали се ова истите “стари” руднички кои се спомнуваат во предходниот тестамент не може со сигурност да се утврди.

Следејќи ги историските податоци за соодност на динарот и матапанот (грошот) од едната страна, а дубровничкиот динар од другата ја добиваме табелава³⁵:

³² HAD, Div. Canc. XII f. 200’ и 201: J. Петровић, Исписи, 7; Ѓирковић, Исписи; Ѓук 1986, 142 и 180

³³ Testamenta Notariae 3 fol. 190’; М. Динић, Крстасти грошеви, Зборник радова Књ. XXI, Византолошки институт Књ. 1 Београд 1952, 96-97

³⁴ Testamenta Notariae 5 (1348-1365) fol. 17’; М. Динић, Крстасти грошеви, Зборник радова Књ. XXI, Византолошки институт Књ. 1 Београд 1952, 97

³⁵ М. Динић, Београд 1952, 102

Година	Српски динар	Венецијански грош
1294	4	3,5
1303	4	3,6
1309	4,5 (regis Rassiae)	4
1309	5 (regis Serviae)	4
1331	4,25 (grossi de cruce)	3
1331	4,125 (grossi de cruce)	3
1331	4,25 (grossi de cruce)	3
1332	4 (grossi de cruce)	3
1332	4,125 (grossi de cruce)	3
1333	4 (grossi de cruce)	2,333
1333	4 (grossi de rudnicho)	2,766
1335	4 (grossi de cruce)	3
1341	4,37 (grossi de cruce leves)	3
		Дубровнички динар
1348	3,9 (grossi de cruce)	3
1348	3 (grossi de cruce)	2
1248	3 (grossi de cruce)	2
1345-51	4 (grossi de cruce)	3

Покрај крстастите динари во документите од 1354-56 година се наведуваат вредности на царските динари- denari del imperador de perperi XVIII la libra.³⁶ Истиот однос ни го дава и документ од 1358 година од време на владеењето на цар Урош, каде наместо царските динари се споменува српски грош- gross Sclauonie de uerpereros XVIII pro libra.³⁷ Од овој историски извор можеме да ја утврдиме тежината на царскиот динар која би изнесувала 1,51 г.³⁸

³⁶ HAD, Div. Not. VII f. 113-115 (2. септември 1354): Чирковић, Исписи; HAD, Div. Canc. XVII f. 101-102 (6. декември 1355): Ј. Петровић, Исписи, 9; Чирковић, Исписи; HAD, Ref. XVII f. 145 (22. јуни 1356) Ј. Петровић, Исписи, 12

³⁷ HAD, Test. Not. IV f. 39-39' (14. април 1358): Воје 1983, 98.

³⁸ В. Иванишевић, Новчарство средновековне Србије, Београд 2001, 45

Монетоковањето во Кралско-Царскиот Период

1. Стефан Драгутин (1276-1282/1316)

Крал Стефан Драгутин синот на Стефан Урош I и Јелена Анжујска преставува првиот кој го започнува ковањето на сребрени емисии. Историски гледано тој станува крал на Рашка истуркувајќи го татко му од престолот со преврат кој успеал да го направи во 1276 година со помош на неговиот тест Стефан V кој бил унгарскиот престолонаследник. 1276 е годината кога и започнува Драгутиновото монетоковање на динари кои се по углед на млетачките грошеви. Динарите со бандера познати како *denarii de Brescoa de bandera* биле првите официјални сребрени пари на Српската средновековна држава. Првите информации за нивното постоење ги среќаваме во документ од архивот на Млетачката република кои датираат од 24. април 1280 година и во кој се зборува за една одлука која ги обврзувала надзорниците на ковницата да ги менуваат венецијанските грошеви за брсковските динари *pondus per pondus*³⁹ (глава за глава). Овие *de bandera* динари биле ковани и по абдикацијата на крал Драгутин во 1282 година, а нивното производство траело се до 1310 година, кога биле заменети со *grossi de Brescoa de la cruce*⁴⁰ (крстестите) и *dela spada* (со меч) динарите. Примероци од овие први варијанти ги сретнуваме во големата остава од Тетово која броела 225 Драгутинови динари. Овие примероци имале средна тежина 2,17 г и финост на среброт од 0.965 податоци кој го потврдуваат соодносот кој бил запишан во повелбата од 1280 година. Оваа тежинска стапка и процент на финост нема да се задржи по неговото напуштање на тронот, што е видливо од анализите кои биле извршени врз неколку од примероците кои потекнуваат по 1282 година. Податоците кои се добиени од испитувањата се прикажани во табелава:

Варијанти	Депоз	Тежина г	Ag %	Au %	Библиографија
de bandera вар. SO	Тетово	2,17	96		В.Јовановић 1980, 169-180
de bandera вар. S1	Верона, Постење		96	0,75	Чремошник 1933, 60
de bandera вар. S3	Постење, Тишевица	1,91	57±0,8	Неодр.	Gordus, Metcalf 1969, 63-77, бр.7
de bandera вар. S4	Постење, Тишевица	1,79	80		Чремошник 1933, 61-62
de bandera вар. S?	Верона, Постење	1,56	56		Чремошник 1933,

³⁹ Paradoroli 1893, 330, чл. 88; В. Иванишевић, НСС, Београд 2001, 37

⁴⁰ HAD, Aptagi I f. 40 (24. juli 1312); М. Динић, Београд 1952, 87

Неговото монетоковање по 1282 година продолжило непречено во северна Србија, каде се наоѓал многу важниот руднички и ковнички центар Рудник. Двете варијанти на динари од овој период биле ковани паралелно со варијантите на неговиот брат Стефан Милутин, но секогаш со повисока тежинска стапка и процент на финост од тие на неговиот брат. Емисиите од овој период се стилски и метеоролошки слични и се разликуваат само во натписите: STEFANUS REX S STEFAN (Драгутин) и VROSIVS REX S STEFAN (Милутин). Оваа состојба на заедничко владеење и монетоковање траела до 1301 година кога дошло до судир помеѓу браќата, при што Милутин го завземал Рудник и на тој начин го намалил или целосно прекинал производство на Драгутиновите пари.⁴¹

Драгутиновите de bandera динари

Помирувањето се случило сигурно некаде околу 1311 година кога и започнало ковањето на новите de suse динари за што зборува и депото од с. Усје каде од 96-те примерока, 83 припаѓаат на новите крстести динарите на Стефан II Урош Милутин, а 1 нов крстест динар припаѓа на Драгутин. Динарите се стилски многу слични и се разликуваат само во натписот. Тежината на овие први de suse динари се движела рамковно од 2,15 г до 1,95 г, додека финоста на почетните емисии изнесувала 0,925. Драгутиновиот примерок е со најголема тежина од 2,25г.⁴² Аверсот на монетата е обележен со иста сигла како и еден Драгутинов динар со меч (две точки, секоја под еден лакт) кој бил објавен во делото на Š.Ljubić, Opis jugoslovenskih novaca.

Кралот Милутин го ковал овој тип се до крајот на своето владеење, додека кралот Драгутин брзо ја напуштил оваа емисија и започнал со ковање на нова варијанта на динари со меч (moneta de la masa) и владетел држи крст.⁴³ Последниве две варијанти од која втората со сигурност може да се врзе со ковницата во Рудник, биле ковани се до крајот на владеењето на Драгутин во 1316 година.

Ако го сумираме целокупно владеење од 40 години на крал Драгутин ќе видиме 5 монетарни варијанти со ограничен број на емисии, што преставува добар опис и за неговото ограничено политичко појавување на балканската средновековната сцена.

⁴¹ В. Иванишевић, Новчарство средновековне Србије, Београд 2001, 90

⁴² В. Иванишевић, The Hoard of Serbian and Venetian Coins from s. Usje (14c.), Македонски нумизматички гласник 2 (1996), 113-138

⁴³ HAD, Aptagi I f. 5 (5. septemvri 1312): J. Петровић, Исписи, 2

2. Стефан Урош II Милутин (1282-1321)

Стефан Милутин е роден 1253 година и бил помладиот син на крал Стефан Урош I и брат на крал Драгутин. Неговото владеење од 42 години е најдолгото во српската средновековна историја, време за кое успеал во целиот потенцијал да ја покаже способноста политички и воено да го доминира регионот. Наглото зајакнување на Српската држава - Рашка се препишува на неговото владеењето, кое допринело до брзо развивање на финансиската снага. Експлоатацијата на богатите рудни центри Брсково, Трепча, Брвник и други му давало на Милутин огромни приходи кои биле употребувани во оружје, собирање наемнички војски, градење цркви и манастири итн.⁴⁴ Неговата ктиторска работа е позната и се врзува со подигање на 42 цркви меѓу кои се и Богородица Троерачица во Скопје и Свети Ѓорѓи во Старо Нагоричане.

Долгата и успешно владеење на Милутин било видливо и во монетарната политика. Ковани се десет основни врсти со бројни емисии.⁴⁵ Неговото монетоковање може да се одвои на две фази кои ги опфаќаат периодите пред монетарната реформа од 1282 до 1310 каде трговското јадро го преставуваат *de bandera* динари и по монетарната реформа 1310 до 1321 кога на сцена влегуваат новите крстести динари-*de cruce*.

Првата фаза од неговото владеење е добро документирана и во Македонија преку големото депо од Битола (1949) кое брои 50 примерока на динари со застава на кралевите Драгутин и Милутин и 200 венецијански грошеви. Податоци за соодносот на динарот спрема грошот во овој период ни пружа еден документ кој преставува одлука на Венецијанската влада од 29 јуни 1294 во која се наложува на секого кој има *denarios grossos de Brescoa val de Rassa* да ги предаде на ковниците, каде ќе им ги примат *pro libris XI et soldis V marcham*, во рок од 15 дена.⁴⁶ Пресметката на овој сооднос би била 1,14:1 што укажува дека динарите веќе започнале да губат од својата тежина.

Послабата вредност на динарите се гледа и од одлуката на Дубровничкиот голем совет од 23 јули 1303 г каде се наредува да *omnes grossi de Brescoa boni de argento* има да се примаат *ad follaros XXVII pro quolibet grosso*, додека венецијанскиот грош вредел 30 фолари. Овој сооднос од 27 фолари за динар и 30 фолари за грош го давал и соодносот помеѓу нив кој изнесувал 1,11:1.

Последниот запис од првата фаза на Милутиновото монетоковање доаѓа од еден унгарски документ од 1309 во кој се дава релацијата помеѓу српските и венецијанските пари. Тука се зборува дека за во една марка сребро се пресметани 8 солди венецијански грошеви - *octo soldis Venetorum grossorum argenti pro marca qualibet computatis* - додека за истата марка се давало *soldos novem grossorum Rassionarum ili in grossis regis Serviae decem soldos grossorum ipsius regis Servie pro*

⁴⁴ Светлана Пантелић, Историја искована новцем, Удружење банака Србије.

⁴⁵ В. Иванишевић, Новчарство средновековне Србије, Београд 2001, 96

⁴⁶ *Problemi monetari veneziani*, 59-60, br. 60; DMC III, 360-361, br. 29: М. Динић, Београд 1952, 98

qualibet marca computando.⁴⁷ Унгарскиве податоци даваат два соодноса кои ги опфаќаат релациите помеѓу два типа на динари со венецијанскиот грош и тоа: 9:8 (1,12) grossi Rassionarum спрема Venetorum grossorum и 10:8 (1,25) grossis regis Serviae спрема Venetorum grossorum.

Втората фаза од монетоковањето на крал Милутин на територијата на Македонија може да се проследи преку депоата од с. Добриште (Тетово) и с. Усје (Скопје). Во депоата кој биле закопани помеѓу 1311 и 1321 година се присутни новите крстести динари кои за прв пат биле обележени со сигли во форма на букви. Крстестите динари се појавиле на сцената во 1311 како алтернатива на динарите со застава, кои во текот на долгиот период на ковање и бројни емисии со различни тежини и финост, изгубиле многу од својата вредност, но и репутација.⁴⁸ Потребно е да се напомене дека постоеле други два постари типа на крстести динари, еден на Драгутин и еден на Милутин, но и двата немале стилистичка сличности со новите de cruce динари.

Анализата на депото од с. Усје извршена од страна на господинот Вујадин Иванишевиќ покрај метеоролошките испитувања на тежината и финоста, ја покажа и вистинската скала на производствените капацитети на крстестите динари, што е видливо од бројот на калапите. Бројот на калапите со кои биле изработени аверсните и реверсните престаи и комбинациите помеѓу нив е добиен со помош на варијациите на оските кај примероците. Според добиените информации се јавува една теоретска бројка на аверсните калапи која е нешто преку 100-тина. Ако знаеме дека е можно со секој аверсен калап да се исковаат околу 30 000 примероци може да добиеме една цифра од 3 000 000 крстести динари кои биле исковани во распон од неколку години. Теоретската средна тежина на крстастиот динар изнесува 1,93 г.

Првите податоци за новите de cruce динари потекнуваат од 22. мај 1311 година од еден Дубровнички договор каде должникот се обврзува да плати до Божиќ 410 перпери во грошеви de cruce⁴⁹. Инаку “перпер” е единица за пресметка која означувала 12 примерока. Друг документ каде се споменуваат потекнува од 22. мај 1312 каде се заборува за продажба на жито во grosso de cruce sterlin⁵⁰ што се поклотува со финоста од 0.925 (стерлинг стандардот) на крстастите динари од с. Усје.

Следниот документ е договор од Дубровник од истата година и потекнува од 24. јули 1312 во кој Domagna nepos Marini de Risa изјавува дека должи на еден Венецијанец perperos VIII ½ de grossis de Brescoua de la cruce,⁵¹ а истата година на 5. ноември фпатарот Martinius de ordine predicatorum dedit aptagia de misericordia supra Fuscum, filium Stauer staconarii, de pp. V minus grossis II de Brescoanis de la cruce.⁵²

Анализата на сиглите кај крстестите динари упатуваат на податок кој укажува на регионална застапеност на ист тип на ознаки што може да се види од

⁴⁷ Mon. Hung. I, 432-327: М. Динић, Београд 1952, 98-99; Гласник историског друштва у Н. Саду III, 459

⁴⁸ В. Иванишевиќ, Новчарство средновековне Србије, Београд 2001, 99

⁴⁹ HAD, Div. Not If. 189 (22. мај 1311): Ј. Петровић, Исписи, 4

⁵⁰ HAD, Div. Not If. 189 (22. мај 1312): Ј. Петровић, Исписи, 4

⁵¹ HAD, Aptagi I f. 40 (24. јули 1312): М. Динић, Београд 1952, 87

⁵² HAD, Aptagi I f. 12 – друга паганација - (5. ноември 1312): М. Динић, Београд 1952, 87

концентрацијата на одредени варијанти во депоата кој се пронајдени во Македонија и Србија. Буквените сигли кои потекнуваат од депоата кои содржат крстести динари од северна Србија поточно од Крагујевац (1316/25), Ченад (1331/5), Прилужје (1340/5) и Падина (1375) опфаќаат букви кои не се застапени кај динарите од Добриште и Усје што би ја потврдило оваа теорија.

Сигли на де сгусе динарите од с.Добриште и с.Усје

Сигли		Депоа	
Аверс	Реверс	Добриште (1311/5)	Усје (1315/20)
-	V-	1	
R-	-	1	1
R-	V-	2	5
R-	-V	8	14
R-	(?)-(?)		1
-	T-R		7
T-	T-R		3
-T	-		1
-T	T-R		9
-T	(?)-T		1
A-N	A-		3
A-N	N-O		3
A-N	T-R		3
N-A	A-		2
ур-ош	A-		1
ур-ош	N-O		6
ур-ош	N?-O		1
ур-ош	T-R		2
ур-ош	(?)-V		1
B-	A-		2
B-	C-		11
B-	C?-		1
N-	O-		4
-N	(?)-		1
Вкупно:		12	83

Монетарната политика која била спроведена во периодот на владеењето на крал Милутин имала далеку досежни последици за Српската држава, правејќи од неа една од водечките економски и воени сили на балканот. Од овој период на економски цут познати се 10 официјални типа на динари, меѓу кои и еден полудинар.

3. Стефан Владислав II (1316/1321-с.1325)

Стефан Владислав II е постариот син на крал Стефан Драгутин и унгарската принцеза Катерина. Првите записи за неговото појавување на средновековната сцена се од 1316 година кога ги наследува северните Српски земји од неговиот татко. На престолот не останува долго бидејќи истата година неговиот чичко, кралот Милутин заедно со унгарскиот крал Карло Роберт ја делат неговата територија, а Владислав завршува во Рашки затвор. Од ропството се ослободува дури по смртта на крал Милутин во 1321, кога повторно му била вратена територијата во која неговиот татко владеел (веројатно од страна на неговиот братучед Стефан Урош III Владислав). На историската сцена останува до 1325 година од кога и му се губи траг.⁵³ Во периодот на неговото владеење биле исковани 4 монетарни типови, од кои 3 динари кои се со сигурно потекло од Рудник и еден полудинар кој со резерва е определен како негов, бидејќи според стилот би можел да припаѓа и на кралот Милутин.⁵⁴

Два историски документа од 1316⁵⁵ и 1322⁵⁶ зборуваат за ковањето на Стефан Владислав во кои динарите се именуваат како *de Rutnico* т.е. *de Rudinico*. Средните тежински вредности на трите варијанти на Руднички динари кои се под директно влијание на динари со меч (*moneta de la masa*) и владетел држи крст на Драгутин, варираат помеѓу 1,98 г и 2,09 г за двете варијанти на динари со меч и 2,04 г за владетел држи крст динарите. Стилистички гледано овие варијанти се разликуваат од тие на татко му само во натписите. Високите тежински вредности измерени кај овие примероци преставуваат продолжување на веќе востановената монетарна политика на крал Драгутин.

Овие динари се наоѓаат исклучиво во депоата од територијата на северна Србија за што сведочат групните нумизматички наоди од Кленак, Логар, Дреновац кај Шабаци, Крагуевац и Винча. Во моментот од територијата на Македонија не постои ниту едно објавено депо кое содржи примероци од динарите на Стефан Владислав.

Владетел држи крст динари на Стефан Владислав

⁵³ С. Ѓирковић, Историја српског народа I, 472 и 496-499; Светлана Пантелић, Историја искована новцем, Удружење банака Србије.

⁵⁴ В. Иванишевић, Новчарство средновековне Србије, Београд 2001, 103

⁵⁵ HAD, Div. Not II f. 92 (26. septemvri 1316): М. Динић, Београд 1962, 12

⁵⁶ HAD, Ref. VII f. 113 (12. noemvri 1322): М. Динић, Београд 1962, 12 и 23.

4. Стефан Урош III Дечански (1321-1331)

Крал Стефан Урош III Дечански е најстариот син на крал Милутин и кралица Ана од Бугарија, кој прв пат се споменува во 1295 г кога бил испратен на дворот на монголскиот крал Нагоја, водачот на Златната Хорда како гаранција за мир. Кај монголите Стефан Дечански останува се до смртта на Нагоја (1299 г), што ќе остави длабоки последици врз карактерот на принцот. Тоа ќе се манифестира во 1314 година кога како намесник на Зета ќе проба да го исфрли татко му од престолот. Стефан подоцна ќе се предаде и ќе биде прогонет во Цариград, за дури во 1320 да успее да го одоброволи татко му и да му дозволи да се врати. На престолот се качува по смртта на Милутин следната 1321, а неговото владеење трае до 1331 кога неговиот син Душан со поддршка од властелите сценира политички удар, а него го затвора во Звечани каде и починува истата година. Време на неговото владеење е познато по експанзиите кои ги извршил на територијата на северна Србија и Рудник, земји кои ги земал од неговиот братучед Стефан Владислав II. Неговите следни освојувања биле насочени кон исток, а понатамошната експанзија се случила по битката кај Велбужд-Кустендил (1330 г) каде им нанел тежок пораз на Бугарите при што додатно ги проширил границите на Српската држава.⁵⁷

Од периодот на неговото владеење се познати 4 варијанти кои преставуваат продолжение на монетоковањето на неговите предци, преку тежинскиот ситем кој ги опфаќал двете монетарни стапки: Рашката со крстастите динари и Српската со рудничките динари со мач.⁵⁸ Географски гледано концентрацијата на одредени варијанти се поклопува со тежинските стапки со тоа што, потешките руднички примероци се наоѓаат само во депоата од северот, додека полесните крстести динари се наоѓаат само во централните делови од империјата. Од територијата на Македонија досега не е објавено ниту едно депо кое содржи примероци од монетоковањето на кралот Стефан Урош III Дечански. Во делово за прв пат ќе се побавиме со единствениот примерок на крстест динар на кралот Стефан Урош III Дечански кој потекнува од депо од Скопското Кале (Ин.бр. 285-894). Примерокот ги носи сиглите М-В на аверсот и S на реверсот што преставуваат најчестите ознаки на емисиите од овој тип. Покрај овие ознаки се јавуваат и следните: N-G, N-O, M-YO, YO-M, P-R, T-R и други.⁵⁹

Рудничкиот динар со мач на Стефан Урош III Дечански

Постојат многу историски податоци од Дубровник и Венеција кои зборуваат за монетоковањето на сребрените динари од овој период. Хронолошки, тие

⁵⁷ М. Јовановић, Српски средновековни новац (друго преработено издање), Београд 2001, 28

⁵⁸ В. Иванишевић, Новчарство средновековне Србије, Београд 2001, 103

⁵⁹ В. Иванишевић, Новчарство средновековне Србије, Београд 2001, 104

започнуваат со договор за закуп издаден 9. јули 1326 од управата на црквата Марија во Ријека која му издава на Никола Мундини и неговите наследници земјиште, со обврска да плаќаат *quolibet anno...duodecium grossos de cruce*.⁶⁰ (duo-2 + decem-10 = 12 grossos de cruce)

Од истата година потекнува и документ каде малиот совет на град Дубровник одлучил да им се исплати *uerpiros VC della croce* на одредени барони кои интервенирале кај српскиот крал и помогнале во затворање на Браноја Бранивојевиќ⁶¹

Следен документ преставува тестаментот на еден угледен Которанин Тома.⁶² Тој го пишувал овој документ 9. декември 1329 во Штимља на Косово каде на дворот на Стефан Урош III Дечански. Во него на девет места се спомнуваат крстестите динари во поглед на долговите и оставштината.

Сепак најважните документи за нас се тие кои го покажуваат соодносот на крстестите динари со грошот, а првиот потекнува од јуни 1329 година според кој Bernaldus Umberto de Maiorca и продал жито на Дубровничката општина и за тоа добил 78 либри и 10 унчи *in denari- is grossis dela croce bonis de argento pro libr. XLI gross.venet.* (1,90:1)⁶³

Другите два договора го опфаќаат плаќањето на сол од 1330 и 1331, а во нив се споменува соодносот од *grossos XVII de cruce pro XII de Veneciis.* (1,41:1)⁶⁴

⁶⁰ A. Mauer, *Monumenta Catarensia* I, 1951, 23 (izd. Istoriski institut Jugoslovenske akademije, Dubrovnik)

⁶¹ *Monumenta Ragusina* V, 213-215

⁶² М. Динић, *Крстасти грошеви*, Зборник радова Књ. XXI, Византолошки институт Књ. 1 Београд 1952, 91

⁶³ HAD, Div. Canc. IX f. 63 (20. јуни 1329): Ћук 1986, 34 и 179

⁶⁴ HAD, Aptagi II f. 31 (15. поември 1330): Ј. Петровић, *Исписи*, 2; HAD, Aptagi II f. 63 (14. април 1331): М. Динић, Београд 1952, 99

5. Стефан Урош IV Душан (1331-1355)

Стефан Душан е роден во Зета 1308 година, која во тој терииод ја управувал неговиот татко Стефан Урош III Дечански како намесник. Неговото детство ќе биде поминато во прогонство на Цариградскиот двор по неуспешниот државен удар кој бил изведен од страна на татко му во 1314 година. Се покажува како добар намесник во Зета, а воено се истакнува во битката кај Велбужда. На тронот се качува во 1331 година и владее како крал до 16. април 1346 година кога на големиот собор во Скопје е прогласува за цар од страна на српскиот патријарх Јоаникије и бугарскиот патријарх Симеон.⁶⁵

За време на неговото владеење Српската средновековна држава ќе го доживее својот зенит, а тој ќе биде движечката сила, градејќи цркви, отварајќи рудници, заземајќи нови територии и многу други успешни политичко економски сегменти, но меѓу неговите најистакнати достигнувања е издавањето на првиот пишан законик на Рашка, познат како Душановиот кодекс.

Неговото монетоковање може да се подели на две фази и тоа кралската од 1331 до 1346 година која опфаќа ковање на 7 типови на динари од кои 3 се продолжение на монетоковањето на неговите предци и втората фаза т.е. царската која го опфаќа периодот по монетарната реформа од 1346 до 1355 година кога биле исковани 23 нови варијанти меѓу кои 3 полудинари.⁶⁶ Периодот од 1331 до 1346 Душан ги ковал веќе познатите варијанти застапени и кај неговиот татко т.е. крстести динари и динарите со мач, но вовел и нова врста позната како динари со Шлем и челенка.

Историските податоци од овој период се многубројни и даваат јасна слика за вредноста и соодносот на динарите со другите номиналии т.е. со венецијанските грошеви и дубровничките динари. Овој сооднос ќе го проследиме преку неколку трговски документи на богати Дубровчани Јуниј Вукасовиќ и Клеменс и Никола. Документи започнуваат од крајот на владеењето на Стефан Урош III Дечански, а завршуваат со крајот на Душановата кралската фаза.

Првиот документ е од 14. април 1331 каде Cripssi Marini de Jadra договара со Јуниј Вукасовиќ *sibi deffere usque in Drinum ad Sanctum Sergium... modia salis VIII C ad mensuram Drini* со награда од центариј од 6 перпери, *pro quibus idem Juninus dare mini debeat grossos XVII de cruce pro XII de Venecis.*⁶⁷ Овој тежински сооднос од 1,41:1 кој предходно беше наведен ја опишува последната фаза од монетарната политика на татко му.

Следниот документ потекнува 1. ноември 1331 година, десет дена пред починувањето на крал Стефан Урош III Дечански во затворот во Звечани, така што овој документ можеме да го врземе со почетокот на владеењето на крал Душан.⁶⁸ Во него Petrus Blando Fillius Martini продава сол на Јуниј Вукасовиќ *ad predictam*

⁶⁵ М. Јовановић, Српски средњовековни новац (друго прераѓено издање), Београд 2001, 32

⁶⁶ В. Иванишевић, Новчарство средновековне Србије, Београд 2001, Т I 6. 1-6. 7

⁶⁷ HAD, Aрtagi II f. 63 (14. април 1331): М. Динић, Београд 1952, 99

⁶⁸ М. Решетар, Дубровачка нумизматика (издание САН) I, 1924, Ib. fol . 102;

mensuram Jadre pro yperperis XXVIII quolibet centario, recipiendo ab eo grossos XVI $\frac{1}{2}$ de cruce pro uno yperpero de Venecis. (1,37:1)

Во договор од 16. март 1332 Nicola filius Bogdani de Lesna се обврзува дека до средината на мај ќе му предаде на Јуниј Вукасовиќ ин Дрино ad Santum Sergium осум стотини мерици сол задарска мера pro precio et mercato yperperorum XXVIII pro quolibet centario, dante et assignate mihi medietatum dicti precii de grossis de cruce III pro III venetorum usque ad completan dicti salis... (1,33:1)⁶⁹

16. март 1332 Nicola Barbo de Veneciis му продава на Јуниј Вукасовиќ milliare unum de salle de Pago albo ad mensuram Jadre со тоа што треба да го превезе usque in Lessum ad mercantum dicti loci...precio et mercanto yperperorum triginta pro quolibet centenario ad mensuram Jadre, dante et solvente mihi precium dicti salis prossos XVI $\frac{1}{2}$ de cruce pro quolibet yperpero Venetorum... (1,33:1)⁷⁰

19. март 1332 Petrus Blando de Jadra му продава на Јуниј Вукасовиќ сол, dando et solvendo dictum Junium pro meo pagamento grossos XVI $\frac{1}{2}$ de cruce pro yperpero uno Venetorum...(1,37:1)⁷¹

Друг документ од 1333 се надоврзува на предходните два и во него еден Которанин се обврзува дека ќе плати на двајца Дубровчани (Јуниј Вукасовиќ и Клемент Марини де Гоце) 1300 перпери во крстести грошеви кои биле во оптег во Србија предходната година: Ego quidem Nalle Sergii de Cataro... me obligo dare et solve Junio de Uolcasso et Clementi Marini de Goce yperpiros MIIIC de cruce de grossis qui cucurrerunt anno preterito in Sclauonia.⁷²

Последниот од овие документи потекнува од 6. јануари 1341 и повторно го инволвира Клемент Марини де Гоце и некој друг господин Никола де Луцаро на кои им се обврзува Ego Franciscus speciarius de Veneciis, habitator Ragusii, vendidi Clemento de Goce et Nicole de Lucaro ypp. mille de + leves (лесни крстести динари) ad rationem grossorum XXXV de + leves pro ducato... Dogovorot potoa bil protegnat usque ad quantitatem ypp. VM computando in hac summa supradictos ypp. mille. Овие лесни крстести грошеви биле пресметувани во сооднос 35 спрема 24 динари за грошеви, што би укажало на сооднос од 1,45:1.

Од кралската фаза на територијата на Македонија е познато само едно депо од Скопското Кале кое брои 5 примерока меѓу кои 4 примерока припаѓаат на де крусе динарите на Душан и 1 примерок припаѓа на де крусе динарите на Стефан Дечански. Депото било закопано помеѓу 1340 и 1345.

Царскиот период кој го опфаќа времето од 1346 до 1355 е период на монетраната реформа која веројатно и била спроведена на почетокот од царскиот период, околу 1346. Причините за реформата може да ги побараме во евидентниот пад на крстестите динари за што зборува и последниот документ од кралскиот период во кој се споменува соодносот на де крусе динарите со грошот од 1,86:1. Ако земеме дека

⁶⁹ М. Решетар, ДН (издание САН) I, 1924, Ib. fol. 127; М. Динић, Београд 1952, 99

⁷⁰ М. Решетар, ДН (издание САН) I, 1924, Ib. fol. 128; М. Динић, Београд 1952, 100

⁷¹ М. Решетар, ДН (издание САН) I, 1924, Ib. fol. 128; М. Динић, Београд 1952, 100

⁷² HAD, Aptagi II f. 196 и Div. Canc. 10 f. 72-73; М. Динић, Београд 1952, 87

теоретската средна тежина на грошевите е некаде околу 2,11 г, во тој случај средната тежина на де стусе динарите од последната фаза на изработка би била 1,13 г.

Депоата од овој период се многубројни и содржат големи количини на примероци. Тие потекнуваат од сите делови на територијата на Македонија што може да се види од локацијата на кои биле пронајдени: Белово, Богомила, Кичево 1959, Кривогаштани, Охрид 1965 и Прилеп. На оваа бројка сега можат да се додат и 9-те нови депоа објавени во делово. Душановиот царски материјалот е застапен преку примероците на крунидбени динари, цар и царица држат крст тип: 1 и 2 динарите и цар јава коњ динарите. Вкупната бројка од 227 примероци ни овозможува да извршиме валидни метролошки анализи кои ќе дадат подобро објаснување на проблемите со царските динари од територијата на Македонија. Процентуалната застапеност на крунидбените динари со 43,17% (98 примероци) ги прави најбројни примероци во депоата, по нив со 34,80%(79) се ЦЦДК тип: 2 динарите, па со 18,06% (41) се ЦЦДК тип: 1 динарите, за остатокот од 3,96% (9) да припадне на цар јава коњ динарите.

Средната тежинска вредност на крунидбените динари од овие депоа изнесува 1,39 г, кај ЦЦДК тип: 1 динарите таа е 1,06 г, кај ЦЦДК тип: 2 динарите таа е 1,00 г, додека кај цар јава коњ динарите таа е 1,22. Овие извршени тежински анализи можат да се компарираат со теоретските средни тежини изнесени во делото на господинот Иванишевиќ Новчарство средњовековне Србије каде крунидбените динари имаат средна тежина од 1,40 г (439)⁷³, ЦЦДК тип: 1 динарите 0,96 г (473),⁷⁴ ЦЦДК тип: 2 динарите 0,98 г (606)⁷⁵ и цар јава коњ динарите 1,37 г (309).⁷⁶

Важен податок преставуваат и сиглите кај варијантите, што на некои места носат регионални специфичности кои се врзуваат и со монетоковањето на јужниот и централниот дел од српската средновековна држава. Крунидбените динари од депоава се означени со бројни буквени варијанти меѓу кои се: И-О, N-О, N-О/А, N-О/V, N-О/знак, Т, Т-, +S, S+, S-крин/Т, S-С, Z-, V, Н-О, а на ова сега ги придодава ме и новите две варијанти R-О/·-знак и ε. Од овие буквени ознаки кај крунидбените динари од територијата на Македонија најзастапени се N-О и И-О сиглите, што веројатно се врзува со ковницата во Ново Брдо.

Голем број на сигли се присутни и кај цар и царица држат крст динарите тип: 1, каде се застапени ознаките: N-G, N-, R-V, R-V/розета, -V, -V/S-V, дрво - дрво, S-крин/Т, Т, Т-, Т-·, Т-знак, а важен додаток преставува и пронаоѓањето на новата сигла V-О. Сиглите кај цар и царица држат крст динарите тип: 2 динарите ги опфаќаат ознаките O-V, R-V, G-V, N-G и O-S, меѓу кои на територијата на Македонија е застапена само R-V сиглата. Најчесто ЦЦДК тип: 2 динарите се без никаква ознака, што е случај и со крунидбените динари пронајдени во централните и јужните делови од Српската средновековна држава.

⁷³ В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, Т II 6. 9, 126

⁷⁴ В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, Т II 6. 21, 131

⁷⁵ В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, Т II 6. 22, 132

⁷⁶ В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, Т II 6. 11, 127

Последната варијанта застапена во депоата од царскиот период од Македонија е цар на коњ динарот. Овој тип на динари е пронајден во помал број, а ги опфаќаат сиглите: N, O, R-V, N-O, T-S.

Од овој период има неколку историски записи меѓу кој е едиктот издаден од 1348 година во кој се наложува на Ново Брдо да плаќа црквен данок од 2000 крстести динари на Хиландар⁷⁷, како и неколку документи кои го споменуваат горенаведениот сооднос на динарот со Дубровничките грошеви.

⁷⁷ Zakonski spomenici, 419-420; М. Динић, Београд 1952, 88; М. Динић, Београд 1962, 32; Actes de Chilandar II, бр. 38

5. Стефан Урош V Урош (1355-1371)

Како единствен син на цар Душан, Урош го презема престолот по смртта на неговиот татко. Брзо потоа многу од неговите екстернални непријатели решиле да ја нападнат српската империја меѓу кои биле Византиците на југ, Унгарците на север, а посебен агилен непријател се покажал деспотот Никифор II кој ја завземал најпрво Тесалија, а нешто подоцна и Епир. И покрај Урошевите воени успеси против Јован Кантакузин и Унгарците, тој не успеал да го спречи фрагментирањето на империјата од неговите внатрешни непријатели. Тоа е периодот кога властелинските фамилии собрале доволно воена и политичка моќ за да се отргнат од централната власт на царот, но и покрај сево ова Урош успеал да ја задржи власта на значаен дел од империјата.⁷⁸ Оваа состојба ќе успее да се одржи до 1369 кога заедно со деспотот Никола Алтмановиќ воено ќе бидат поразени на битката на Косово. По овај пораз неговата царска власт целосно ќе еродира и ќе стане само симболична, а тој ќе се најде во заробеништво кај деспотот Волкашин. Починува на 4. декември 1371 година, на 35 годишна возраст по Маричката битка.

Овој период и покрај политичките превирања и падот на империјата, бележи опсежно монетоковање кое ги опфаќа многубројни емисии на цар Урош кои броеле 29 сребрени варијанти и 4 бронзени варијанти (фолари кои биле ковани од градовите Котор и Улцин), како и примероците кои биле производ на монетоковањето на независните господари. Овој период ги опфаќа и многубројните имитации на венецијански грошеви кои опфаќале 10% од вкупната монетарна количина, а тука не треба да се забораваат и имобилизираните варијанти кои се специфични монетарни типови кои биле изработувани веројатно по смртта на цар Урош во Косовските ковници.

Од овој период на територијата на Македонија се пронајдени неколку депоа од: Велес, Дебар, Демир Капија, Мариово и Стоби. Материјалот во нив е мешавина од примероците на независните господари Волкашин и Угleshа и царските примероци на Урош, но и старите емисии на цар Душан. Покрај примероците на овие двајца господари од територијата на Македонија се наоѓаат и единечни примероци од динарите на царица Јелена, Никола Алтоманивиќ, кралица Јелена и Ѓурађ I Балшић. Сребрени динари од Урошевото монетоковање се пронаоѓаат и во депоата од последната фаза на српското владеење на територијата на Македонија од 1371 до 1391. Во оваа група се вбројуваат депоата од: Охрид 1952, Селце, Кичево по 1918 и депото објавено во делово - Македонија (3026-3031).

Историските податоци кои зборуваат за парите од овој период се ретки и не даваат слика за вредноста на динарите. Првиот документ е од 1356⁷⁹ и е тестамент на еден Дубровчанин во кој остава *uerperos septingentos de grossis de cruce*, другиот документ е од 1358⁸⁰ во кој се споменува *libras LXXVII de grossis de +*. На ова може

⁷⁸ М. Јовановић, Српски средњовековни новац (друго прераѓено издање), Београд 2001, 49

⁷⁹ *Diplomatički zbornik XII*, 662 (1356): М. Динић, Београд 1952, 86

⁸⁰ *Diplomatički zbornik XII*, 452 (1358): М. Динић, Београд 1952, 86

да се придодаде и гореспоменатот документ од 5. фебруари 1358 во кој се споменуваат старите руднички динари со мач.

На територијата на Македонија од Урошевите варијанти најприсутни се типовите: цар на престол кои имаат директно влијание врз динарите на деспотот Углеша и (Стоби, Селце, Охрид 1952, Кичево по 1918 и Македонија 3026-3031), цар и царица држат крст (Мариово и Кичево по 1918) и по некој примерок од цар на коњ динарите (Мариово и Охрид 1952). Анализата на пондералните стапки кај сребрените динари од овој период укажува на понатамошна депресација на тежините на парите, каде скоро секоја од варијантите на цар Урош се со средна тежина од околу 1 г. Ова важи и за примероците кои се пронајдени во Македонија каде што цар на престол динарите се со средна тежина од 1,05 г, цар и царица држат крст се со тежина од 1,04 г и цар на коњ се со скоро идентична тежина како и предходните два типа од 1,01 г.⁸¹

Цар на престол динарите на деспот Углеша

⁸¹ В. Иванишевић, НСС, Београд 2001, 136-141 Т III 9. 1, 9. 7 и 9. 10

НЕОБЈАВЕНИ ДЕПОА ОД СРЕДНОВЕКОВНАТА СРПСКА ЗБИРКА НА АРХЕОЛОШКИОТ МУЗЕЈ:

Ин.бр. 285-894 - 5 примерока

Локација: Кале Скопје

На Скопското Кале пронајдено е српско депо од 5 монети при археолошките ископувања од 29. јуни 2009 во јама од секторот III Б. Главнината на депото ја сочинуваат 4-те крстести динари на Душан од кралскиот период, а петиот динар е крстест динар на Стефан Урош III Дечански. Закопувањето на ова депо хронолошки се поклопува со крајот на првата фаза на монетоковање на цар Душан и може да се смести помеѓу 1340-1345, што го валоризира како единственото депо од територијата на Македонија кое потекнува од кралскиот период.

Примероци на динари од кралскиот период биле пронаоѓани и по други депоа од Македонија, но секогаш во комбинација со материјал од царскиот период. Пример за ова преставува депото од Белово (1350/55) каде од 274 динари кои биле пронајдени, 266 се од царски период, а 7 се динари со челенка од кралскиот период. Правиот раритет преставува тоа што и покрај масовното производство на де сгусе динарите ова е првото депо со таков материјал кое било закопано во кралскиот период. Други примероци на де сгусе динари се застапени во подоцнежните депоа од Стоби⁸² (1365/71) 1 примерок и од Кичево⁸³ (по 1918) 2 примерока. Ваков материјал надвор од територијата на Македонија се појавувал спорадично со по еден или два примерока во: Ченад, Меѓин, Грчка, северна Србија II, Нови Бановци, Соко Бања, Нуфару, Руждавица, Падина, Босанска Рача и Генерал Контарџиево. Кралскиот Душанов период преставува последната фаза на производство на овој тип на де сгусе динари кои го започнале производството уште во време на Милутиновата реформа 30 години порано. По овој период и понатаму се пишува за циркулација на де сгусе емисиите, но тука веројатно се мисли на новите цар и царица држат крст динари или пак се зборува за старите емисии кои сеуште биле во циркулација.

Интересен примерок преставува крстестиот динар на Стефан Урош III Дечански кој што е со нешто пониска тежина вредност на официјалните емисии. Примерокот е обележен со ознаките М-В на аверсот и S на реверсот кои ги преставуваат сиглите на најбројните емисии на де сгусе динарите на Стефан Дечански.⁸⁴

⁸² Ј. Петерковиќ, Српско средновековно благо у Стобима, Уметнички преглед 4-5 (1940), 108-109, Марић, 1956, 385-427, Т. LIV-LIX : детаљно обрадена остава; С. Димитријевиќ 1981, 30 и 42-54, бр. 64; Радић и Иванишевиќ 2000

⁸³ Б. Сарија 1925, 73-91; С. Димитријевиќ 1981, 32-33 и 42-54, бр. 67; Радић и Иванишевиќ 2000

⁸⁴ В. Иванишевиќ, Новчарство средновековне Србије, 2001, 104

Сигли на динарите од депото:

Врста	Аверс	Реверс	Примероци
4. de cruce	T-O	P-R	1
	O-S	V-Z	1
	P-R	★	1
	P-M		1
de cruce	M-B	S	1

Крстестите динари на Душан се означени со многу сигли меѓу кои се T-O/T-O, T-O/ P-R (бр. 2), P-R (бр. 4), M-G, M-L/T-R, P-R/T-O, P-M (бр. 5), M-G/T-R, P-/N-O, P-V/T-O, N-O/T-O, а во овие досега познати ја додаваме и ознаката O-S/V-Z забележена кај примерокот бр. 3.

Метрологија:

Овие 4 примерока de cruce динари ни даваат добра можност за тежинска анализа со која би добиле теоретска средна тежина за компарација со емисиите на крстестите динари од пораните владетели. Средната тежина на примероците од 1,58 г идеално се поклопува со анализите извршени од страна на господинот В. Иванишевиќ врз 221 примерок при што е добиена бројката 1,59 г. Овие бројки зборуваат за постојан пад на крстестиот динар од времето на Милутин кога бил со средна тежина од 1,93 г , па преку времето на Стефан Урош III Дечански кога средната тежина му била намалена на 1,68 за да во Душановиот кралски период да ја добие тежината од 1,59. Оваа видлива депресација на de cruce динарите веројатно била причината поради која варијантата изгубила многу од својата цена и својот углед на европските пазари, поради што веројатно и било прекинато нејзиното ковање во царскиот период.

Владател	Врста	Примероци	Макс. Тежина	Мин. Тежина	Средна Тежина	Разлика
Душан	de cruce	4	1,65	1,49	1,58	0,16
Дечански	de cruce	1	1,54	1,54	1,54	0,00
Вкупно:		5	1,59	1,51	1,56	0,08

КАТАЛОГ

Стефан Урош III Дечански
Крстести

СХ-ХI

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

STEFAN REX STEF

Кралот лево и Св. Стефан десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат двоен крст. Кралот е со отворена круна, во плашт и хаљина со брада, а во левата рака држи акакија. Св. Стефан со нимб и далматика во левата рака има евангелие.

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.	М-В	S	1,54	↗

Стефан Урош IV Душан 1331-1346
Крстести

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

STEFAN REX S STEFAN

Кралот лево и Св. Стефан десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат двоен крст. Кралот е со отворена круна, во плашт и хаљина со брада, а во левата рака држи акакија. Св. Стефан со нимб и далматика во левата рака има евангелие.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 118-122, Стефан Душан Т.І 6.1;
С. Димитријевиќ, Каталог збирке српског средњовековног новца, Београд 2001

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
2.	T-O -★/	P-R	1,59	↖
3.	O-S	V-Z	1,65	←
4.	P-R -★, o/	★	1,49	↗
5.	P-M - o/		1,61	↑

Ин.бр. 3270-3318 - 49 примерока
Локација: Македонија

Групниот нумизматички наод е откриен на непозната локација на територијата на република Македонија и под непознати околности тоа доспева во државниот музеј. Тоа е сега дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј. Депото е составено од 49 крунидбени динари на цар Душан (изработени помеѓу 1346 до 1355). Количината и хомогеноста на депото ни овозможува теоретски да ја одредиме застапеноста на 4-те типа крунидбени динари на територијата на Македонија, но и концентрацијата на одредени сигли кои тие ги носат.

Време на закопување на депото: 1350-1355 година.

Варијации во натписите на "крунидбените" динари од депото:

Ѓ̃-џ̃р варијацијата е присутна кај примерокот бр.29 додека Ф̃-џ̃р е присутна кај примерокот бр.11.

"Крунидбени "динари на цар Душан 1346-1355

Од 49-те примерока кои припаѓаат врста крунидбени диференцираме 4 типа на калапи кои се разликуваат по стилските престави кои според П. Прљинчевиќ се дело на 4 калапери.⁸⁵ Секој од овие калапи бил пропратен со сигли кои според хипотезата на Р. Мариќ⁸⁶ ја означуваат ковницата во која тие биле изработени. Недостатокот на археолошки докази како и многубројноста на различни комбинации на буквени знакови, кои не би можеле сите да означуваат име на ковници фрлаат сомнеж врз теоријата на Р. Мариќ⁸⁷. Но затоа извршените статистички анализи на Д.М. Мекталф⁸⁸ врз типовите крунидбени и цар на коњ динари покажуваат процентуални доминации на некој типови на сигли зависно од регионот каде што биле пронајдени, што финално оди во прилог теоријата на Мариќ. Групите знакови како И-О и N-О се најчести во депоата од Косово⁸⁹ и Урошевац⁹⁰, додека кај оставите од Нови Пазар⁹¹ најголем процент формираат сиглите V-G и G-V. Емисиите на монети од калап 2 со сиглите +-S, S-+ и C-S/R-T се јавуваат специфично само во депоата од територијата на Македонија (Кичево 1959⁹², Белово⁹³, Штип⁹⁴) и според тумачењето

⁸⁵ П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 127-136

⁸⁶ Р. Мариќ, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 117-128

⁸⁷ С. Димитријевиќ, Проблеми српске средновековне нумизматике, ИИ, Историски Гласник 1957, 113-114

⁸⁸ D. M. Metcalf, Нумизматичар бр. 4, Београд 1981, 165-177

⁸⁹ Добрила Поповиќ - Гај, Нумизматичар 12 (1989), 7-21; С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 30 и 32

⁹⁰ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 24 и 38-42

⁹¹ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 29 и 42-52; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

⁹² С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 27-28 и 42-44; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

предложено од Р.Мариќ⁹⁵ најверојатно се ознаки на Скопската ковница⁹⁶. Историските информациите околу Скопската ковница се малку и се врзуваат со времето на Вук Бранковиќ т.е. со двете градски врсти на монети од пред падот на Скопје под Турците во 1392 година. Имајќи го во предвид значењето на градот Скопје, Иванишевиќ⁹⁷ и Мариќ претпоставуваат дека оваа ковница функционирала од многу порано т.е. дека хронолошки може да биде сместена во времето на цар Душан.

Во депоата од Македонија кои содржат крунидбени динари помеѓу 50-60% од парите во немаат сигли (Кичево и Белово), што е слично со 68,2% динари без знак од ова депо. За разлика кај депоата од Нови Пазар парите без сигли се застапени 13%, додека во Косово тие се 25%.⁹⁸ На основа на статистичките податоци кои се дојдени од анализата на 3 те големи Душанови депоа може да се утврди дека типот 3 крунидбени динари без сигли е најзастапен на територијата на Македонија. Податок кој понатаму ќе помогне во регионалното диференцирање на варијантите како и одредувањето на соодносот на различните емисии произведени во локалните ковници.

Сигли на динарите од депото:

Калап 1		Калап 2		Калап 3		Калап 4	
Аверс	Реверс	Аверс	Реверс	Аверс	Реверс	Аверс	Реверс
И-О		+ - S		И-О		V	
N-O	A	S- +		Z-			
N-O		T-					
N-O	V						
N-							
T							
ε							

Анализата на 31,8%(20) монети со сигли укажува концентрациска застапеност на сиглите И-О (7) и N-О (7) кои формираат 24,5% од депото и кои според D.M. Metcalf, аргументирано се со потекло од историската ковница во Ново Брдо⁹⁹. Ова тврдење е базирано врз статистичките податоци за географската распространетост на овој тип на сигли која е со најголема концентрација во депоата од Косово Поле и Урошевац кој е прилично блиску до ковницата во Ново Брдо (Јужна

⁹³ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 23 и 38-42; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

⁹⁴ З. Белдедовски, Macedoniae acta archeologica 4 (1987), 217-226

⁹⁵ Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 117-128 , D. M. Metcalf, Нумизматичар бр. 4, Београд 1981, 166

⁹⁶ Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 117-128

⁹⁷ В. Иванишевиќ , НСС, Београд 2001, 67

⁹⁸ Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 117-128

⁹⁹ D. M. Metcalf, Нумизматичар бр. 4, Београд 1981, 171

Србија). Појужно или посеверно и концентрацијата на овие сигли е драстично намалена што може да се види во депоата од Македонија и северна Србија.

Важноста на Ново Брдските рудници и ковница била голема поради улогата која ја имале во издигнувањето и просперитетот на Српската средновековна империја. За рудниците во Ново Брдо се знае дека се отвараат во последните години од владеењето на крал Милутин (1282-1321), за што сведочи писмо од неговиот син Стефан Дечански од февруари 1326 во кое ги обавестува Дубровчаните дека Лука Лукаревиќ го држел под закуп плоштадот во Ново Брдо во времето на неговиот татко - *nel tempo del padre de reame* - и дека не останал ништо должен.¹⁰⁰ Постојењето на Ново Брдо во времето на цар Душан е поткрепено со фактот дека тој во 1348 год. наредува да манастирот Хиландар секоја година да прима сребро во вредност од 4000 “крстасти перпери”¹⁰¹. Според записите на французинот Bertrandon de la Broquiere од рудниците се добивале големи количини на злато и сребро кои на деспотот Ѓурађ Бранкович му носеле приход од 200 000 дукати годишно, на што писателот додава “да не е тоа верувам дека он (се мисли на Ѓурађ) ке беше прогонет од својата земја Рашка”.¹⁰²

Нумерички гледано најброен тип на сигли се И-О и N-О кои се најчести кога се работи за крунидбените динарите на цар Душан од територијата на Македонија за што сведочат депоата од с.Кривогаштани (2958-2983), Македонија (3057-60) и Македонија (3070-96).

Важно да се наведе е и постоењето на нова сигла кај “крунидбените” тип:1 динари која е евидентирана кај примерок бр.43.

Метрологија:

Судејки според монетите од депото може да се види голема тежинска диспропорција помеѓу емисиите крунидбени динари која варира од 1,84 до 0,90г што укажува на недостаток на строга контрола при ковањето или на мерење на монетите како група. Теоретската тежинска вредност на Душановиот крунидбен динар изнесена во делото на В. Иванишевиќ¹⁰³ (439 примерока) е 1,40г што е приближно со средната тежинска вредност на крунидбени динари во депото која изнесува 1,37г. И покрај тоа што немало строга тежинска контрола при ковањето, имањето на повеќе примероци од од подврстите на 5.К динарите ни овозможува да ја разгледаме метрологијата и да ги измериме средни теоретски вредности на примероците од депово. Врстата 5К.3 (31 примерок) како најбројна завзема 63,2% од депото и има средна тежина од 1,36г. Втора по бројност е врстата 5К.1 (13) и завзема 26,5% и има идентична средна тежина од 1,36г. За крај останува 5К.2 врстата која и покрај малиот број од 4 примероци кои зафаќаат 8,1% и имаат средна тежина 1,49г фрлаат светлина на понатамошниот

¹⁰⁰ К. Јирчек, *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povesti srednjega veka*, Историја Срба.

¹⁰¹ Гр. Чремошник, *Канцелариски и нотарски списи*, изд. САН 1932, 45.

¹⁰² М. Динић, И. Здравковић, Д. Јовановић, В. Кораћ, М. Савић, *Ново Брдо*, Старинар V-VI/1954-1955, 1956, 247-293

¹⁰³ В. Иванишевић, *Новчарство средновековне Србије*, 2001, 124-127

проблем околу метрологијата на оваа подврста која веројатно била искомана на територијата на Македонија.

Владател	Врста	Примероци	Макс. тежина	Мин. тежина	Средна тежина	Разлика
Душан	5.К.1	13	1,59	1,21	1,36	0,38
	5.К.2	4	1,53	1,39	1,49	0,14
	5.К.3	31	1,84	0,90	1,36	0,94
	5.К.4	1	1,43	1,43	1,43	0,00
Вкупно:		49	1,59	1,23	1,37	0,48

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Крунидбен

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-
бион, седи на престол со наслон
свртен со лице. Со десната рака
благословува, а во левата држи
евангелие.

ѿФь-ѿр

Царот со затворена круна, во сакос,
манијак и дијадема стои свртен со
лице, а го крунисуваат два ангела,
еден од лева, а друг од десна страна.
Во десната рака држи скиптар со
единечен или двоен крст, а во
левата рака држи акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 122-133, Стефан Душан Т.П 6.9 типови: 1, 2, 3 и
4; С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 127-136

Натписи:

ѿФь-ѿр

ѿѿ-ѿр

Фь-ѿр

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1	И-О		1,55	↙
2	И-О		1,19	↙
3	И-О		1,63	←
4	И-О -o/		1,45	↑
5	-o/		1,40	↘
6	-o/		1,08	↙
7	Z- -o/		1,22	↙
8			1,15	↓
9			1,35	↙
10			0,90	↗
11			1,38	↘
12			1,35	↗
13			1,42	↗
14			1,52	↘

15				1,44	↖
16				0,91	↙
17				1,39	↗
18				1,37	↘
19				1,39	→
20				1,48	→
21				1,84	↙
22				1,55	↖
23				1,42	↘
24				1,44	↙
25				1,64	↙
26				1,16	↙
27				1,01	↘
28				1,61	↓
29				1,16	←
30				1,40	↖
31				1,51	↘
32	И-O	-o/		1,27	↙
33	И-O			1,21	↖
34	И-O	-o/		1,52	↘
35	И-O	-o/	A	1,49	↗
36	N-O			1,22	↖
37	N-			1,28	↓
38	N-O	-o/		1,59	↙
39	N-O	-o/		1,38	↓
40	N-O	-o/	V	1,39	↘
41		-o/		1,35	↙
42		-o/		1,48	↘
43	ε	-o/		1,19	↘
44	T	-o/		1,32	↑
45	+S	-o/		1,53	↗
46	S+			1,53	↗
47	T-	-o/		1,51	↙
48		-o/		1,39	↙
49	V	-o/		1,43	↙

Ин. бр. 320-3269 - 61 примерок
Локација: с.Кривогаштани, Прилеп

Депото е откриено во с.Кривогаштани, Прилеп и тоа сега е дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј на Македонија. Депото е составено од 61 сребрен динар тип: “Цар и царица држат крст” емисии кои припаѓаат на цар Душан (изработени помеѓу 1346 до 1355). Тоа што ова е првото хомогено депо (не вбровувајќи го депото 2924-46) кое содржи поголема количина на монети од типот цар и царица држат крст ни овозможува да ја разгледаме проблематиката околу метрологијата, но и концентрацијата на одредени калапи и сигли од оваа врста специфични за одреден регион.

Врема на закопување: помеѓу 1350-1355 година.

Варијации во натписите на 5.ЦЦДК тип: 1 динари од депото:

џфџ (стилизирана верзија)-L`p варијацијата е присутна кај примерокот бр. 11 додека џфџ -џр е присутна кај примерокот бр. 10.

Варијации во натписите на 5.ЦЦДК тип: 2 динари од депото:

џфџ -џр варијацијата е присутна кај примерокот бр. 16 и таа преставува кириличната верзија на натписот која е специфична за централните и јужните делови од српската средновековна империја. џџ-џр варијацијата е присутна кај примероците бр. 23, 31 и 45, а примерок бр. 29 преставува уште една варијација каде џџ е повторно во стилизирана верзија.

“Цар и царица држат крст” динари на цар Душан 1346-1355

И покрај тоа што врстата цар и царица држат крст може да биде гледана како една врста С.Димитријевиќ¹⁰⁴, а подоцна и В.Иванишевиќ¹⁰⁵ ја раздвојуваат на две засебни поради нивната структура и разликите во производствените количини. Бидејќи овие типови преставуваат едни од најкованите емисии на цар Душан јасно се гледа количинската диспропорција помеѓу 5.ЦЦДК.1 динарите кои се во значително помал број од динарите на врстата 5.ЦЦДК.2 за што сведочат депоата од Урошевац¹⁰⁶, Ново Брдо¹⁰⁷, Косово Поле¹⁰⁸, но и од Кичево 1959¹⁰⁹, Богомила¹¹⁰ и депото од Кривогаштани во кое од 61 примерок 46 се на врста 5.ЦЦДК.2, а 15 примерока

¹⁰⁴ С. Димитријевиќ, Хронологија Душановог царског новца, Историски часопис IX-X, (1959) 115-133

¹⁰⁵ В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, 132

¹⁰⁶ Радић, Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII/1 (2000)

¹⁰⁷ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 28 и 42-44;

¹⁰⁸ Š. Ljubić, Opis jugoslovenskih novaca, Zagreb 1875 Добрила Поповић -Гај, Нумизматичар бр. 12 Београд 1989

¹⁰⁹ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 27-28 и 42-44; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

¹¹⁰ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 22-23 и 38-42;

припаѓаат на врстата 5.ЦЦДК.1. Единствените евидентирани депоа каде 5.ЦЦДК.1 динарите се побројни се Македонија (3039-3050) и Македонија (3319-3337). Според извршените анализи на П. Прљинчевиќ врстата “Цар и царица држат крст” е дело на 8 калапери од каде на подврстата 5.ЦЦДК.1 е дело на 6 калапери, а подврстата 5.ЦЦДК.2 е дело на два.¹¹¹

Проблемот околу концентрацијата на одредена варијанта на сигли кај врстата 5.ЦЦДК.1 е очигледен бидејќи скоро рамномерно се застапени сиглите: N-G, T-·, R-V и дрво-дрво. Во случајот на врстата 5.ЦЦДК.2 бројот на монети кои немаат сигли изнесува 97,8% што идеално се поклопува со 97% од депоата од Косово Поле, Урошевац, Белово и Кичево 1959 за разлика од Нови Пазар каде 45% од монетите се без ознаки додека 55% се обележени со сиглата O-V. Сиглите N-G и R-V се истите сигли кои можат да се сретнат и кај “цар на коњ” динарите како и B-A и R-S кои не се присутни во депото. За R-V сиглите Р. Мариќ¹¹² предложува тумачење кое е прифатено и од D.M. Metcalf¹¹³ дека се ознака за Рудничките динари според застапеноста во депото од Смедерево. Незастапеноста на R-V сиглите кај “крунидбените” динари од југот ја конфирмира таа теорија, но тоа не е случај и кај “цар и царица држат крст” динарите кои се застапени во депоата од Македонија (3039-3050)- 2 примерока, с.Кривогаштани (2958-2983)-1 примерок, Македонија (2985-96)- 1 примерок, Македонија (3319-3337)- 2 примерока и с.Кривогаштани (3209-3269)- 3 примерока.

За ковницата во Рудник постојат записи уште во 1293г¹¹⁴ кои ја врзуваат со владеењето на крал Драгутин. Монетарните емисии кои биле произведувани во ковницата биле скоро секогаш со повисока монетарна вредност (тежина и чистина) од другите емисии кои биле произведени за време на кралскиот период за што сведочат и венецијанските документи¹¹⁵. Првите споменувања на рудничките динари се од 1315 каде се ословуваат како de Rutnico¹¹⁶, додека како grossi de Rudinico се спомнуваат паралелно со крстастите динари во документи од 1329, 1333, 1348 и 1367, што би значело дека емисии биле изработувани во време на Стефан Дечански, Душан и Урош¹¹⁷. Ова укажува дека спротивно од досегашното мислење ковницата играла значајна улога и во времето на цар Душан и цар Урош, а подоцна продолжила да постои и во време кнез Лазар и кнез Стефан Лазаревиќ, а со неа можат да бидат поврзани голем број емисии на секој од овие владетели.¹¹⁸

Од 46 примерока во депото кои припаѓаат на врстата 5.ЦЦДК.2 стилистички можат да се одвојат делата на 4 калапери кои работеле на изработка на реверсите

¹¹¹ П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-163

¹¹² Р. Мариќ, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 117-128

¹¹³ D. M. Metcalf, Нумизматичар бр. 4, Београд 1981, 165-171

¹¹⁴ М. Динић, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II, Београд 1962

¹¹⁵ Пример преставува еден документ од 24. април 1333 година каде се бара 14 перпери за либра што е за 2 гроша помалку од пресметката за брсковски крстест динар.

¹¹⁶ В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, 63

¹¹⁷ М. Динић, Зборник радова књ. XXI, Византолошки институте књ. I, Крстаста грошеви, Београд 1952, 97

¹¹⁸ В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, 63

престави додека за изработка на аверсните биле 3-ца. Разликата помеѓу групите преставува крстот кој го држат царот и царицата и кој може да е единечен (Т 1), двоен (Т 2) или троен (Т 3). Кај Т 3 има две подваријации на тројниот крст, но тие сепак ќе бидат водени како иста група врз основа на стилистичките сличности. Процентуално гледано од врстата 5.ЦЦДК.2 (46 примерока) во депото е најзастапен Т 2 типот со 78,2% (36), па потоа е Т 3 со 19,5% (9) и на крајот е Т 1 типот со 2,1% (1).

Диференцијацијата на типовите е приложена во каталогот.

Сигли на динарите од депото:

5.Цар и царица држат крст врста:1		5.Цар и царица држат крст врста:2	
Аверс	Реверс	Аверс	Реверс
N-G		R-V	
N-			
R-V			
T-··			
T-			
T			
дрво-дрво			

Метрологија:

Извршената анализа врз депото укажува на мала тежинската разлика помеѓу подврстите “Цар и царица држат крст” тип: 1 (15 примерока) со средна тежинска вредност од 1,10г и”Цар и царица држат крст” тип: 2 (46 примерока) со средна тежинска вредност од 0,99г. Овие тежински вредности можат да бидат компарирани со просечните тежини на врстите изнесени во делото на В. Иванишевиќ каде подврстата 5.ЦЦДК.1 (473 примерока) е со средна тежина од 0,96г додека подврстата 5.ЦЦДК.2 (606 примерока) е со средна тежина од 0,98г што идеално се поклопува со средната тежина на подврстата 5.ЦЦДК.2 во депо. Средната тежина на депото изнесува 1,02г.

Владател	Врста	Примероци	Макс. Тежина	Мин. Тежина	Средна Тежина	Разлика
Душан	5.ЦЦДК.1	15	1,19	1,00	1,10	0,19
Душан	5.ЦЦДК.2	46	1,28	0,64	0,99	0,64
Вкупно		61	1,23	0,82	1,02	0,41

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355

Цар и царица држат крст врста: 1

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ѿФь-ѿр

Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат двоен крст. Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, а во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 130-132, Стефан Душан Т.П 6.21;

С. Димитријевиќ, КЗСН Београд 2001, Стефан Душан; П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ѿФь-ѿр

ѿФь-ѿр

ѿФ`ь-L`р (стилизирана верзија)

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.	T- ∴		1,09	→
2.	T- ∴		1,19	↘
3.	T- ∴		1,19	↑
4.	T- ∴		1,01	↘
5.	T-		1,06	↘
6.	T		1,02	↗
7.	дрво-дрво-о/		1,00	↑
8.	дрво-дрво-о/		1,16	→
9.	дрво-дрво-о/		1,12	↘
10.	R-V		1,03	↘
11.	R-V		1,14	↘
12.	N-G -о/		1,12	↗

13.	N-G	-o/	1,18	↗
14.	N-G	-o/	1,16	←
15.	N-	-o/	1,07	↙

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врста:2

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ѿФь-ѿр

Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат крст (варира). Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, а во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 132-133, Стефан Душан Т.П 6.22 типови: 1, 2 и 3;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ѿФь-ѿр

ѿФь-ѿр

Фь-ѿр

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
16.			0,82	↘
17.			1,20	↙
18.			1,12	→
19.			1,00	↓
20.			1,00	↘
21.			1,01	←
22.			0,78	↗
23.			1,08	→
24.			0,92	↗
25.			1,02	↗
26.			0,95	↘

27.		0,68	↘
28.		0,96	↘
29.		0,94	←
30.		0,67	↓
31.		0,64	↘
32.		0,85	↓
33.		0,97	↘
34.		1,21	↗
35.		0,91	→
36.		1,21	↘
37.		1,13	↗
38.		0,75	↓
39.		1,28	↓
40.		0,83	↘
41.		0,96	↗
42.		0,91	↘
43.		0,99	↗
44.		1,17	↘
45.		0,87	↑
46.		1,19	↓
47.		1,15	↘
48.		0,88	←
49.		1,17	↗
50.		0,92	←
51.		1,18	←
52.	R-V	1,01	↘
53.		1,02	↗
54.		1,07	↗
55.		0,78	↘
56.		1,16	↘
57.		1,04	←
58.		1,09	↘
59.		1,26	↘
60.		1,08	↘
61.		0,99	↘

Ин. бр. 2924-46 -19 примерока
Локација: Македонија

Депото 2924-46 е исто така групен нумизматички наод без поточни податоци околу локацијата на пронаоѓање. Како и повеќето други депоа за него се знае дека е откриено на територијата на република Македонија пред 1982 година и сега е дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј. Тоа е составено од 19 Душанови “Цар и царица држат крст” динари од кои 16 припаѓаат на тип: 2, а 3 на тип: 1. Поголемата концентрација на 5.ЦЦДК тип: 2 во однос на 5.ЦЦДК тип: 1 динарите е забележана во сите поголеми депоа (освен 3039-3050 и 3319-3337) од Македонија и Србија¹¹⁹, што зборува за видливата разлика во продукцијата на 5.ЦЦДК динарите. Покопувањето на депото се врзува со последните години од ковањето на врстата и може да се смести помеѓу 1350 и 1355 година.

Варијации во натписите на 5.ЦЦДК тип: 2 динари од депото се видливи кај примероците бр. 1 (ѣѣ -ѣѣ) и бр.16 (ѣѣ-ѣѣ). Варијацијата во натписот на примерокот бр. 1 е забележана и кај примерокот бр. 16 од депото 3209-3269, додека варијацијата кај примерокот бр. 16 е забележана кај примероците бр. 23, 31 и 45 од депото 3209-3269. Од 19-те примерока на 5.ЦЦДК динари количински најзастапени се тип: 2 динарите со 84,2% што е нешто повисоко од 75,4 % во депото од Кривогаштани. Подврстата Т 1 која преставува единечен крст помеѓу владетелите е присутна кај еден примерок (бр. 1) во депото, додека останатите 15 примерока се во група на подврстата Т 2 (со двоен крст). Подврстата Т 3 не е застапена кај ниту еден од примероците.

Анализата на податоци добиени од оставите укажуваат доминација на подврстата Т 2 на територијата на Р. Македонија што преставува случај и кај ова депо каде застапеноста на двојниот крст помеѓу владетелите е 93,7% од вкупната монетарна количина на 5.ЦЦДК тип: 2 динарите.

Незастапеноста на сигли кај 5.ЦЦДК тип: 2 динарите од депо не е изненадувачка бидејќи слична слика даваат и другите депоа од Македонија, Косово Поле и Урошевац каде динарите без сигли се застапени со 97%, за разлика од северот каде застапеноста е помеѓу 45 и 55%. Јасната регионална концентрација на динари без сигли го сместува лоцирањето на ковниците некаде во централно - јужните делови на Српската средновековна држава.

Сиглите кај 5.ЦЦДК тип: 1 динарите не покажуваат никакви специфични карактеристики и не варираат од веќе наброените освен Т-знак варијантата забележана кај примерокот бр. 19. Останатите ги опфаќаат сиглите: дрво-дрво и Т-∴. Важна напомена околу аверсната диференцијација кај примерокот бр. 19 од останатите се и двете кругчиња кои се изработени лево и десно од престолот.

¹¹⁹ В. Иванишевић, НСС, Београд 2001, 131

Сигли на динарите од депото:

5.Цар и царица држат крст врста:1		5.Цар и царица држат крст врста:2	
Аверс	Реверс	Аверс	Реверс
дрво-дрво			
T-··			
T-знак			

Метрологија:

Извршената анализа врз депото укажува на мала тежинската разлика помеѓу подврстите “Цар и царица држат крст” тип: 1 (3 примерока) со средна тежинска вредност од 1,07г и”Цар и царица држат крст”тип: 2 (16 примерока) со средна тежинска вредност од 0,91г. Средната тежина на депото изнесува 0,92г.

Владател	Врста	Примероци	Макс. Тежина	Мин. Тежина	Средна Тежина	Разлика
Душан	5.ЦЦДК.1	3	1,12	1,02	1,07	0,05
Душан	5.ЦЦДК.2	16	1,19	0,67	0,90	0,52
Вкупно		19	1,15	0,84	0,98	0,31

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врста: 2

ИС-ХС

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ЃФЬ-ЃР

Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат крст (варира). Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, а во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 132-133, Стефан Душан Т.П 6.22 типови: 1, 2 и 3;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ЃФЬ-ЃР

ЃФЬ-ЃР

ФЬ-ЃР

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.			1,00	↑
2.			1,01	↑
3.			0,96	→
4.			0,95	↘
5.			0,79	↓
6.			1,13	↙
7.			1,19	↙
8.			0,76	↘
9.			0,72	↑
10.			0,91	→
11.			0,93	↘
12.			1,19	←
13.			0,75	↙

14.	0,79	↘
15.	0,67	←
16.	0,67	↙

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врста: 1

IC-XC	ⱮФЬ-ⱮР
Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.	Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат двоен крст. Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, а во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 130-132, Стефан Душан Т.II 6.21;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан; П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:
ⱮФЬ-ⱮР

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
17.	дрво-дрво-о/		1,08	↙
18.	Т-··		1,02	↘
19.	Т-знак о-о/		1,12	↗

Ин. бр. А12-34 -14 примерока
Локација: Македонија

Депото исто како и предходните депоа е најдено на непозната локација на територијата на република Македонија некаде пред 1982 година. Тоа е сега дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј. Структурата на депото се состои од 14 примерока од кои 7 припаѓаат на венецијанските владетели: Раниери Зено (1253-1268) кој е застапен со 3 примерока, Џиаполо (Јакопо) Контарини (1275-1280) кој е застапен со 1 примерок, Џиовани Дандоло (1280-1289) со 1 примерок и Франческо Дандоло (1329-1339) кој исто така е застапен со 1 примерок. Остатокот од депото го формираат 7-те примерока од Душановите Цар и царица држат крст тип: 2 динари со кирилични натписи кои преставуваат уникатен пронајдок бидејќи биле изработени во истата ковница и од истиот калап што стана јасно видливо со извршената анализа на калапите кои ја потврдија идентичноста на иконографските аверсни и реверсни престапи помеѓу примероците, но и идентичното поклопување на оските. Закопувањето на депото хронолошки се врзува со Душановите примероци и може да се смести помеѓу 1350-1355 година.

Варијацијата во натписите на “Цар и царица држат крст” тип: 2 динарите е забележен кај сите 7 примерока кои носат кирилични натписи $\overline{\text{ѣ}}\text{ѣ} - \overline{\text{ѣ}}\text{ѣ}$ специфични за емисиите од централните и јужните делови од империјата кои се евидентирани во депоата од Кичево 1959, Нова Варош, Белово, Урошевац, но и кај необјавените депоа како што е тоа од с. Кривогаштани (3209-3269) и Македонија (2924-46). Структурата на депото Кичево 1959 (209 примерока) покажува сличност со ова депо поради застапеноста на венецијанските монети кои и во двата случаја завршуваат со дуждот Франческо Дандоло (1329-1339). Проблемот кој се наметнува е недостатокот на монетите на Бартоломео Градениго (1339-1342) и Андреа Дандоло (1342-1354) кои се современици на Душан и кои би ја поврдиле хронолошката рамка на оваа врста поставена од С. Димитријевиќ.¹²⁰ Ако венецијанските монети ги уважуваме како стабилен хронолошки репер за датирање, тогаш “Цар и царица држат крст” тип: 2 динарите со кирилични натписи би можеле да ги ставиме како најраните варијанти на овој тип на динари.

Метрологија:

Анализата на “Цар и царица држат крст” тип: 2 динарите укажуваат на скоро идентичен тежински индекс кој е доста висок и се движи помеѓу 1,12 г. и 1,17 г, што би дало средна тежинска вредност од 1,15 г. Оваа тежина е повисока од теоретската средна тежина на “Цар и царица држат крст” тип: 2 динарите од 0,98 г.¹²¹ но е повисока и од тежините на останатите примероци со кирилични натписи од другите депоа. Раниери Зено во депоа е застапен со три примерока со средна тежинска вредност од 2,03 г., Франческо Дандоло е застапен со 2 примерока со средна тежина од 2,02 г. додека останатите два венецијански примерока се единечни и не можат да

¹²⁰ С. Димитријевиќ, Хронологија Душановог царског новца, Историски часопис IX-X, (1959) 115-138

¹²¹ В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, 132

дадат некаква посериозна метролошка слика. Тоа што може да се одреди е средната тежина на венецијанските грошеви како група која во депо во изнесува 2,05 г. за разлика од теоретската средна тежина на венецијанските грошеви од 2,11 г.¹²² Малата тежинска разлика дава јасна слика за цврстата економска политика која била водена од Венецијанската република. Со анализата на средните величини на венецијанските грошеви и Душановите 5.ЦЦДК.2 динари од депо во може да го одредиме и соодносот помеѓу варијантите кој изнесувал 1,75:1. Интересен податок да се напомене е документот од 3.10.1342¹²³ година кој го индиректно го појаснува соодносот на венецијанските монети со “крстестите” (de cruce) динари кој изнесувал 1,86:1, што е релативно блиску со соодносот на ЦЦДК.2 динари. Во документите од историскиот архив од Дубровник се споменува дека само 4 години порано во 1338¹²⁴ соодносот бил 1,33:1, податок кој зборува за драстично намалување на тежините на “крстестите” динари што се должело на потребата од зголемување на монетарните производствени количини. Оваа состојба која произлегла од новите територијални експанзии на српското кралство, ја навестила потребата од монетарната реформа која веројатно се случила околу 1346, година на Душановото крунисување. Царската хронолошка рамка опфаќа повеќе од 20 евидентирани типови меѓу кои и “Цар и царица држат крст” динарите судејќи по нивната застапеност во депоата од царскиот период.

Владател	Врста	Примероци	Макс. Тежина	Мин. Тежина	Средна Тежина	Разлика
Раниери Зено	“Застава”	3	2,17	1,91	2,03	0,26
Џиаполо Контарини	“Застава”	1	2,05	2,05	2,05	0,00
Џиовани Дандоло	“Застава”	1	2,17	2,17	2,17	0,00
Франческо Дандоло	“Застава”	2	2,12	1,92	2,02	0,20
Душан	5.ЦЦДК.2	7	1,17	1,12	1,15	0,05
Вкупно:		14	1,93	1,83	1,88	0,10

¹²² В. Иванишевић, Македонски нумизматички гласник Бр. 2 Скопје, 1996, 125

¹²³ Historiski arhiv u Dubrovniku, Diversa Notariae Canc. XIII f. 119; ^uk 1986, 35 i 180

¹²⁴ Historiski arhiv u Dubrovniku, Diversa Notariae Canc. VI f. 189; М. Динић,1952, 100

КАТАЛОГ

Раниери Зено 1253-1268

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

RA CENO DUX S M VENETI

Дуждот лево и св. Марко со нимб десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат застава. Дуждот во плашт и хаљина, во левата рака држи акакија. Св. Марко во далматика во левата рака држи евангелие.

R. Paolucci Rarity C - Common , Le Monete dei Dogi di Venezia, 2001

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.			2,03	↓
2.	-o/		2,17	↓
3.			1,91	↓

Џиаполо (Јакопо) Контарини 1275-1280

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

IA STARENO DVX S M VENETI

Дуждот лево и св. Марко со нимб десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат застава. Дуждот во плашт и хаљина, во левата рака држи акакија. Св. Марко во далматика во левата рака држи евангелие.

R. Paolucci Rarity C - Common , Le Monete dei Dogi di Venezia, 2001

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
4.			2,05	↓

Џиовани Дандоло 1280-1289

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

IO DANDVL DVX S M VENETI

Дуждот лево и св. Марко со нимб десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат застава. Дуждот во плашт и хаљина, во левата рака држи акакија. Св. Марко во далматика во левата рака држи евангелие.

R.Paolucci Rarity C - Common , Le Monete dei Dogi di Venezia, 2001

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
5.	o-/		2,17	↘

Франческо Дандоло 1329-1339

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

FRA DANDVLO DVX S M VENETI

Дуждот лево и св. Марко со нимб десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат застава. Дуждот во плашт и хаљина, во левата рака држи акакија. Св. Марко во далматика во левата рака држи евангелие.

R.Paolucci Rarity C - Common , Le Monete dei Dogi di Venezia, 2001

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
6.			2,12	↘
7.	o-/		2,17	↑

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врта: 2

IC-XC

Христос со ниб, во туника и коло-
бион, седи на престол со наслон
свртен со лице. Со десната рака
благословува, а во левата држи
евангелие.

ѿФь-ѿр

Царот лево и царицата десно стојат
свртени со лице и меѓу себе држат
крст (варира). Царот е со затворена
круна, сакос, манијак и дијадема, а
во десната рака држи скиптар со
крст. Царицата е со отворена
круна во сакос, манијак и дијадема,
а во левата рака држи скиптар со
крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 132-133, Стефан Душан Т.П 6.22 типови: 1, 2 и
3; С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ѿФь-ѿр

ѿФь-ѿр

Фь-ѿр

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
8			1,17	↗
9.			1,12	↗
10.			1,16	↗
11.			1,16	↗
12.			1,17	↗
13.			1,17	↗
14.			1,16	↗

Ин.бр. 3070-96 - 27 примерока
Локација: Македонија

Депото е откриено на непозната локација на територијата на република Македонија и сега е дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј. Тоа е составено од 27 Душанови динари кои ги опфаќаат типовите: “крунидбени” со 22 примерока и “Цар и царица држат крст” тип: 1 со 2 примерока и тип: 2 со 3 примерока. Овие две варијанти преставуваат едни од најопсежните и најдолго ковани емисии на цар Душан што се потврдува со нивната процентуална застапеност во депоата од Македонија, но и во оставите од другите делови на средновековната српска империја. Судејќи според тоа дека двата типа биле ковани до крајот на владеењето на Душан времето на закопување на депото може да се смести помеѓу 1350 и 1355 год.

Варијации во натписите на “крунидбени” динари од депово се забележани кај примерокот бр.2 каде реверсниот натпис гласи $\overline{\text{Ф}}\overline{\text{В}}-\overline{\text{З}}\overline{\text{Р}}$, и кај “Цар и царица држат крст” кај примерокот бр. 23 ($\text{L}^{\text{`}}\text{В}-\overline{\text{З}}\overline{\text{Р}}$)

Со 22 примерока Душановите “крунидбените” динари се доминантни во депото и се присутни со 81,4%. Од основните 4 групи на кои П.Прљинчевиќ¹²⁵ ги одвојува “крунидбени” динари во депово се присутни 3 и тоа: 5.К1 со 33% (9 примерока), 5.К2 со 3% (1) и 5.К3 со 44,4% (12). 5-те примерока “Цар и царица држат крст” динари во депото се присутни со останатите 18,6% од кои 7,4% (2) припаѓаат на подврстата 5.ЦЦДК.1 додека на 5.ЦЦДК.2 припаѓаат 11% (3).

Метрологија:

Владетел	Врста	Примероци	Макс. Тежина	Мин. Тежина	Средна Тежина	Разлика
Душан	5.К1	9	1,56	1,16	1,42	0.40
Душан	5.К2	1	1,45	1,45	1,45	0.00
Душан	5.К3	12	1,82	1,01	1,41	0.81
Душан	5.ЦЦДК.1	2	1,15	1,04	1,09	0.11
Душан	5.ЦЦДК.2	3	1,05	0,92	0,98	0.13
Вкупно:		27	1,44	1,11	1,34	0.33

Анализата на депото укажува на тежински варијациски сличности кои се повторуваат и кај другите депоа во Македонија, каде варијациите кај 5.К3 динарите се најголеми, помали кај 5.К1, а најмали кај 5.К2 и 5.К3 (како пример се земени оставите 3270-3318, 3209-3269). Ова може да се препише и на фактот дека врстата “крунидбените” динари тип: 3 е најбројна, што ја зголемува можноста за таквата тежинска варијација. Статистички гледано “крунидбените” динари без сигли во депото се присутни со 59,2% што идеално кореспондира со 50-60% во депоата од

¹²⁵ П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 127-136

Кичево 1959¹²⁶ и Белово¹²⁷, а приближно со депото 3270-3318 каде се застапени со 68,2%. Овој степен на застапеност е специфичен за територијата на Македонија, факт произлезен од компарација со предходно наведените депоаод Нови Пазар¹²⁸ и Косово Поле¹²⁹ каде динарите без сигли се движат помеѓу 13% и 25%.

Средната тежина на “крунидбените” динари во депо е 1,42г (22) што е во сооднос со теоретската тежинска вредност на Душановиот крунидбен динар изнесена во делото на В. Иванишевиќ¹³⁰ која изнесува 1,40г. (439)

Покарај 22-те “крунидбени” динари, 5 примерока “Цар и царица држат крст” динари на цар Душан ги опфаќаат двете подврсти и тоа 5.ЦЦДК.1 со 2 примерока и 5.ЦЦДК.2 со 3 примерока. 3-те примерока од 5.ЦЦДК.2 се изработени од истиот калапапар кај кого крстот на реверсот е двоен (Т2). И покрај помалата количина на ЦЦДК динари за разработка на посериозни метролошки испитувања сепак може да се компарираат теоретските тежински вредности со овие изнесени од депото каде 1,09г (2) на 5.ЦЦДК.1 врстата е блиску со теоретската средна тежина од 0,96г (473) и 5.ЦЦДК.2 (3) врстата со средна тежина од 0,98 која идеално се поклопува со теоретската средна тежина од 0,98г (606). Теоретските средни тежински вредности на двете групи се изнесени во делото на В.Иванишевиќ¹³¹

Сигли на динарите од депото:

Врста	Аверс	Реверс	Број на примероци
5.K1	N-O		4
	N-O	знак	1
	V		1
5.K2	+ -S		1
5.K3	И-О		1
	N-O		1
5.ЦЦДК.1	S-крин	Т	1
	V		1

¹²⁶ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 27-28 и 42-44; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

¹²⁷ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 23 и 38-42; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

¹²⁸ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 29 и 42-52; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

¹²⁹ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 30 и 32

¹³⁰ В. Иванишевиќ, Новчарство средњовековне Србије, 2001, 124-127

¹³¹ В. Иванишевиќ, Новчарство средњовековне Србије, 2001, 130-133

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355 Крунидбен

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице.Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ꝤꝢъ-ꝤꝢ

Царот со затворена круна, во сакос, манијак и дијадема стои свртен со лице, а го крунисуваат два ангела, еден од лева, а друг од десна страна. Во десната рака држи скиптар со единечен или двоен крст, а во левата рака држи акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 122-133, Стефан Душан Т.II 6.9 типови: 1, 2, 3 и 4;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 127-136

Натписи:

ꝤꝢъ-ꝤꝢ

ꝢꝢъ-ꝤꝢ

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.	N-O -o/		1,16	↗
2.	N-O -o/		1,56	↓
3.	N-O -o/		1,44	↓
4.	N-O -o/		1,37	↖
5.	N-O -·: /	знак	1,36	↑
6.	-o/		1,50	↗
7.	V		1,54	→
8.			1,52	↘
9.			1,36	↗
10.	+S		1,45	↙
11.	И-O		1,30	↗
12.	N-O		1,60	↙
13.	-o/		1,42	↙
14.			1,43	→
15.			1,65	↘
16.			1,22	←

17.	1,01	↗
18.	1,33	↘
19.	1,42	↗
20.	1,82	↘
21.	1,31	↗
22.	1,49	↘

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врста: I

ИС-ХС

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ЃФЬ-ЃР

Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат двоен крст. Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, а во левата рака држи скиптар со крст.

В.Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 130-132, Стефан Душан Т.П 6.21;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан; П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ЃФЬ-ЃР

Л`Ь -ЃР

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
23.	S-крин	Т	0,97	↘
24.	V		1,15	↘

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врста: 2

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-
Бион, седи на престол со наслон
свртен со лице. Со десната рака
благословува, а во левата држи
евангелие.

ѠФЬ-ѡР

Царот лево и царицата десно стојат
свртени со лице и меѓу себе држат
крст (варира).Царот е со затворена
круна, сакос, манијак и дијадема, а
во десната рака држи скиптар со
крст. Царицата е со отворена
круна во сакос, манијак и дијадема,
а во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 132-133, Стефан Душан Т.II 6.22 типови: 1, 2 и 3;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ѠФЬ-ѡР

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
25.			1,04	↗
26.			0,92	↘
27.			1,05	↗

Ин. бр. 2958-2983 - 26 примерока
Локација: с. Кривогаштани, Прилеп

Депото е откриено во с. Кривогаштани, Прилеп и сега е дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј на Македонија. Тоа е составено од 26 сребрени динари на цар Душан кои ги опфаќаат типовите: крунидбени динари со 22 примерок, цар и царица држат крст тип: 1 со 3 примерока и цар на коњ динари тип: 1 со 1 примерок.

Сите примероци во депото биле изработени по 1346 год. и биле ковани се до крајот на владеењето на цар Душан¹³² така што времето на закопување на овој групен нумизматички наод може да се смести помеѓу 1350 и 1355 година.

Варијации во натписите на "крунидбените" динари од депово се забележани кај примерокот бр.19 (Ꝛꝑ - Ꝛꝑ), додека варијација кај цар и царица држат крст динарите е забележена кај примерокот бр.24 (Ꝛꝑ - Ꝛꝑ).

Доминацијата на крунидбени динари во ова хетерогено депо со 84,6% е скоро идентична со депото 3070-96 каде крунидбени динари се застапени со 81,4%, а во двата случаи се работи за 22 примерока. Во депотосе присутни 3 од 4-те групи и тоа 5.K1 со 11,5%(3), 5.K2 со 3,8%(1), 5.K3 со 57,6% (15), а со останатите 11,5%(3) се опфатени крунидбени динари кои не можат да бидат одредени на која група припаѓаат. Меѓу овие три примерока се наоѓа и уникатниот примерок на крунидбен динар (бр.2) со натпис кај кој што може да се прочитаат буквите -(R)AT(V)- на аверсот и О, -··/ на реверсот кои се контрамаркирани. Стилистички примерокот не може да се смести во ниедна од подгрупите поради големата оштетеност на аверсот, но сепак е важно да се евидентира неговото постоење.

Контрамаркираните монети најчесто се со потекло од територијата на Бугарија, пример за тоа е депото од с. Руждавица, Ќустендил¹³³ каде од вкупно 124 монети, 86 се контрамаркирани динари од различни владетели. Тоа што јасно ги диференцира динарите од с. Руждавица со оваа монета е типот на контрамарките кои се најчесто концентрични кругови, квадрати со буква или квадрати со птица, додека во случајот на примерокот од депото контрамарките се латински букви. Ваквите пронајдоци покажуваат дека и на територијата на Бугарија српските монети учествувале во циркулацијата. Српските динари во овие територии биле сечени за тежински да одговараат на локалните потреби и контрамаркирани со низа знакови, со што се потврдува нивната вредност од локалните власти.¹³⁴ Нивната тежинаска вредност била намалувана на околу 1,10 г. податок кој се потврдува и со тежинскиот индекс на овој примерок кој изнесува 1,00 г. Остатокот од депото т.е. 15,4% ги опфаќа 5.ЦЦДК.1 динарите со 11,5%(3) и 5.ЦК.1 динарот со 3,8%(1).

¹³² С. Димитријевић, Историски часопис IX-X, 1959, 113-138

¹³³ С. Димитријевић, Историски часопис XII-XIII, 1963, 91-152; Старианар XXII, 1974, 93-111

¹³⁴ И. БѢчваров, За некои проблеми на контрамаркираните монети, учествували во паричното обрѢѢениена Добруджанското деспотство прес втората половина на XIV век, Нумизматика 3, 1987, 27-40

Метрологија:

Средната тежина на “крунидбените” динари во депото е 1,13г што е пониска за 0,27г од теоретската средна тежина, додека кај “цар и царица држат крст” динарите средна тежина е идентична и изнесува 0,96г. Инаку еден од највисоките тежински индекси кај “крунидбен” динар е забележан кај примерокот бр. 21 и изнесува 1,98г.

Владетел	Врста	Примероци	Макс. Тежина	Мин. Тежина	Средна Тежина	Разлика
Душан	5.K1	3	1,59	1,29	1,42	0,30
Душан	5.K2	1	1,13	1,13	1,13	0,00
Душан	5.K3	15	1,98	0,85	1,13	1,13
Душан	5.K	3	1,14	0,61	0,91	0,53
Душан	5.ЦЦДК.1	3	1,07	0,86	0,96	0,21
Душан	5.ЦК.1	1	1,34	1,34	1,34	0,00
Вкупно:		26	1,37	1,01	1,13	0,26

Сигли на динарите од депото:

Врста	Аверс	Реверс	Број на примероци
5.K1	N-		1
5.K2	S-C		1
5.K3	И-О		4
	N-O		2
5.K	-(R)AT(V)-	O	1
	И-О		1
5.ЦЦДК.1	дрво-дрво		1
	R-V		1
	-V		1
5.ЦК.1	N-O		1

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355 Крунидбен

ИС-ХС

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ѿФь-ѿр

Царот со затворена круна, во сакос, манијак и дијадема стои свртен со лице, а го крунисуваат два ангела, еден од лева, а друг од десна страна. Во десната рака држи скиптар со единечен или двоен крст, а во левата рака држи акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 122-133, Стефан Душан Т. II 6.9 типови: 1, 2, 3 и 4;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 127-136

Натписи:

ѿФь-ѿр

ѿѿь-ѿр

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.	И-О		0,61	↑
2.	-(R)AT(V)-	О -::/	1,00	↘
3.			1,14	↙
4.	N-		1,59	↓
5.	-o/		1,29	↙
6.			1,39	↘
7.	S-C -o/		1,13	↘
8.	И-О		1,45	↙
9.	И-О		1,10	↙
10.	И-О		1,23	↘
11.	И-О		0,85	↘
12.	N-O -o/		1,14	↗
13.	N-O -o/		0,96	↓
14.	-o/		0,90	↓
15.			0,89	↗
16.			1,13	↗

17.	1,13	↘
18.	0,91	↗
19.	1,40	↙
20.	0,91	↑
21.	1,98	↗
22.	1,05	←

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врста: 1

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ѿФь-ѿр

Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат двоен крст. Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, а во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 130-132, Стефан Душан Т.П 6.21;
С. Димитријевиќ, КЗСН Београд 2001, Стефан Душан; П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ѿФь-ѿр

ѿФ-ѿр

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
23.	дрво-дрво -o/		0,86	↘
24.	R-V		1,07	↙
25.	-V -o/		0,97	↗

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар на коњ врста: 1

IS-XC

Биста на Христос со нимб, во туника
и колобион, свртен со лице. Со десна-
та рака благословува, а во левата
држи акакија.

ѿФь-ѿр

Царот со затворена круна во сакос,
манијак и дијадема свртен со лице,
јава на десно. Во десната рака држи
скиптар со крст, а во левата
акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 127-128, Стефан Душан Т.П 6.11 тип: 1;
С. Димитријевиќ, КЗСН Београд 2001, Стефан Душан; П. Прљинчевиќ,
Нумизматичар 4 1981, 152-153

Натписи:

ѿФь-ѿр

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
26.	N-O		1,34	←

Ин. бр. 3039-3050 - 12 примерока
Локација: Македонија

Депото е откриено на непозната локација на територијата на Македонија и сега е дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј. Депото е составено од 12 примерока Душанови динари кои ги опфаќаат врстите цар и царица држат крст тип: 1 со 9 примерока, цар и царица држат крст тип 2 со 1 примерок, и со по еден примерок се опфатени крунидбените и цар на коњ динари. Хронолошки проследено последна царска емисија во депово преставува цар на коњ динарот¹³⁵ која го сместува закопувањето помеѓу 1350 и 1355.

Варијации во натписите на ЦЦДК динари од депово се забележани кај примероците бр. 3, 7 и 9 (сѣ-ѣр), но и кај примерокот бр.8 (сѣ-Л`р стилизирана верзија). Варијацијата во натписот кај бр.8 е забележана и кај бр.11 од депото од с. Кривогаштани, Прилеп (3209-3269). Двата примерока имаат идентична тежина од 1,14г.

Проблемот околу концентрацијата на одредена варијанта на сигли кај врстата 5.ЦЦДК.1 во депото е слично како и кај депото од с. Кривогаштани (3209-3269) каде рамномерно беа застапени сиглите N-G, T-`·, R-V и дрво-дрво. Од 9-те примерока кои се припаѓаат на оставата, сиглите R-V се јавуваат во два примерока (бр. 1 и 2), исто и сиглите T-`· (бр. 6 и 7), додека сигли S-крин / T, -V, N-G и дрво-дрво се застапени со по еден примерок. Тоа што може да се види е дека ЦЦДК тип: 1 динарите кои се обележани со сиглите S-крин / T и T-`· се дело на еден калапар; N-G, дрво-дрво и примерокот со нечитливи сигли се дело на друг калапар, додека останатите 3 примерока се кои ги опфаќаат монетите со R-V и -V сиглите се сите дела на засебни калапари, но аверсите кај примероците бр. 2 и 8 се дело на истиот калапар. П. Прљинчевич го анализираше проблемот околу мешањето на калапите и што вистински тие преставуваат т.е. дали се ознака на ковницата или иницијали на калапарот¹³⁶. Според неговото истражување не постои врска помеѓу сиглите и иницијалите на калапарите, ниту тие го преставуваат името на ковницата, што е евидентно бидејќи калапарите користеле различни сигли на своите калапи што јасно укажува дека буквите не го преставуваат името на изработувачот. Не постојало врска помеѓу сиглите на динарите и името на ковницата П. Прљинчевич го базира на фактот со мешањето на калапите и сиглите, кој укажува дека повеќето мајсторите работеле во истата ковница (тука наведува примероци со кои се потврдува мешање на аверсните и реверсните престапи на крунидбените и цар и царица држат крст динарите). Тој продолжува- *како је ковање овакви динара било могуће калупима из једне ковнице, не може бити никакве сумње да оба комада потичу из ковнице у којој су били запослени нивови аутори*. На основа на оваа поврзаност помеѓу калапите и сиглите тој заклучил дека типот ЦЦДК тип: 1 бил кован во една ковница.

¹³⁵ С. Димитријевић, Историски часопис IX-X, 1959, 113-138

¹³⁶ П. Прљинчевич, Нумизматичар 4 1981, 127-136

Тоа што не го земал во предвид е дека мешањето на различни калапи од различни мајстори укажува дека калапите биле изработувани во еден или повеќе регионални центри, а потоа биле транспортирани до локалните ковници.¹³⁷ Тоа понатаму оди во прилог на регионална распространетост на одредени сигли, кои биле изрежани од различни калапари (пример преставува депото од Нови Пазар¹³⁸ каде 12-те примерока со ознака S-крин се исковани со 5 калапи, а 14-те примерока со ознака T-·, односно·-T се изработени со 12 различни калапи. Постои многу по практично објаснување зошто настанувало мешањето на калапите, а тоа се врзувало со долниот калап (најчесто со аверсната престава) кој бил статичен при ковањето и се оштетувал два пати поспоро од горниот калап (најчесто реверсот) кој го носел товарот од ударите на чеканот.¹³⁹ Овој податок покажува дека долниот калап кој издржувал подолго не бил отфрлан, туку бил употребуван во комбинација со други горни калапи од различни типови. Теоретски гледано ова би требало да покаже разлика во бројката на калапи каде тие со реверсни престапи, би требало секогаш да се видливо побројни од калапите со аверсните престапи.

Сигли на динарите од оставата:

Врста	Аверс	Реверс	Број на примероци
5.ЦЦДК.1	T-·		2
	R-V		1
	R-V	розета	1
	-V		1
	дрво-дрво		1
	N-G		1
	S-крин	T	1
5.ЦК.1	N		1
5.К.1	И-		1

Метрологија:

Во ова депо од 12 примерока доминантно место завземаат “ЦЦДК” тип: 1 динарите со 75% (9), а останатите 25% се рамномерно распределени по 8,33% на “ЦЦДК” тип: 2 (1), “К” тип: 1 (1) и “ЦК” тип: 1 (1) динарите. Средната тежина на “ЦЦДК” тип: 1 примероците е 1,10г. што е незначително повисоко од теоретска тежина од 0,96г, но е идентична со 1,10г од оставата од с.Кривогаштани, Прилеп (3209-3269). Средната тежина на депото изнесува 1,02г.

¹³⁷ В. Иванишевић, Новчарство средњовековне Србије, 2001, 131
¹³⁸ П. Прљинчевић, Нумизматичар 4 1981, 152
¹³⁹ В. Н. I. Н. Stewart, Numizmatic chronicles III (1963), 97-106, В. Н. I. Н. Stewart, Numizmatic chronicles IV (1964), 293-303

Владател	Врста	Примероци	Макс. Тежина	Мин . Тежина	Средна Тежина	Разлика
Душан	5.ЦЦДК.1	9	1,16	0,86	1,10	0,30
Душан	5.ЦЦДК.2	1	1,02	1,02	1,02	0,00
Душан	5.К.1	1	1,78	1,78	1,78	0,00
Душан	5.ЦК.1	1	1,20	1,20	1,20	0,00
Вкупно:		12	1,29	1,21	1,27	0,02

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врта: 1

IC-XC

Христос со ниб, во туника и коло-
бион, седи на престол со наслон
свртен со лице. Со десната рака
благословува, а во левата држи
евангелие.

џФь-џр

Царот лево и царицата десно стојат
свртени со лице и меѓу себе држат
двоен крст. Царот е со затворена
круна, сакос, манијак и дијадема, а
во десната рака држи скиптар со
крст. Царицата е со отворена
круна во сакос, манијак и дијадема,
а во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 130-132, Стефан Душан Т.II 6.21;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан; П. Прљинчевиќ,
Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

џФь-џр

џџ-џр

џФ`џ-L`р (стилизирана верзија)

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.	R-V -o/		1,16	→
2.	R-V -o/	розета	0,86	↑
3.	S-крин	T	1,06	↘
4.	N-G		1,16	↖
5.	дрво-дрво -o/		0,98	↘
6.	T-::		1,01	↘
7.	T-::		0,98	↑
8.	-V		1,14	↖
9.			0,89	↘

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врста: 2

IS-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ЃФЬ-ЃР

Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат крст (варира). Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, а во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 132-133, Стефан Душан Т. II 6.22;
 С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
 П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ЃФЬ-ЃР

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
10.			1,02	↙

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Крунидбен

IS-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ЃФЬ-ЃР

Царот со затворена круна, во сакос, манијак и дијадема стои свртен со лице, а го крунисуваат два ангела, еден од лева, а друг од десна страна. Во десната рака држи скиптар со единечен или двоен крст, а во левата рака држи акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 122-133, Стефан Душан Т. II 6.9 типови: 1, 2, 3 и 4;
 С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
 П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 127-136

Натписи:

ѿФь-ѿр

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
11.	И-		1,16	↙

Стефан Урош IV Думан 1346-1355
Цар на коњ врта: 1

ИС-ХС

Биста на Христос со нимб, во туника и колобион, свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи акакија.

ѿФь-ѿр

Царот со затворена круна во сакос, манијак и дијадема свртен со лице, јава на десно. Во десната рака држи скиптар со крст, а во левата акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 127-128, Стефан Душан Т.II 6.11;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 152-153

Натписи:

ѿФь-ѿр

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
12.	N		1,20	←

Ин. бр. 3319-3337 - 19 примерока
Локација: Македонија

Депото е откриено на непозната локација на територијата на Македонија и сега е дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј. Депото е составено од 19 Душанови сребрени динари кои ги опфаќаат врстите цар и царица држат крст тип: 1 (9), цар и царица држат крст тип: 2 (6) и крунидбени (4). Овие царски емисии се најдолго кованите и во најголеми количини и го сместуваат закопувањето на депото помеѓу 1350 и 1355 година.

Варијации во натписите на ЦЦДК тип: 1 динарите од депото се забележани кај примерокт бр. 1 (џ̣-џ̣̣), но и кај примероците бр. 3 и 6 (џ̣-џ̣̣), кои преставува уште еден пример за опсегот и количината на монети кои ја опфаќаат оваа врста. џ̣-џ̣̣ варијацијата е присутна и кај депоата: Македонија (3039-3050) со 3 примерока и с. Кривогаштани, Прилеп (2958-2983) со 1 примерок.

За разлика од предходните депоа од Кривогаштани, Прилеп (3209-3269), и од Македонија (3039-3050) овдека постои доминација во застапеноста на сиглата T-·. Сиглата T-· се сретнува кај 6 од вкупно 9-те примероци на ЦЦДК тип: 1 или во 31,5% од депото. Р. Мариќ¹⁴⁰ предложува тумачење според кое сиглата T-· ја преставува Трепчанската ковница, за која прв помен има во попис на католичката парохија во Србија од 1303 година¹⁴¹. Ова го потврдува и В. Иванишевиќ кој кажува дека сиглите како: S-крин/T и T-·/T-· кои ги наоѓаме само во депото од Косово Поле се во можна врска со ковницата во Трепча.¹⁴² За Трепчанскиот рудник и ковница има историски записи од почетокот на XV век кои се врзуваат со ковањето на динарите на Вук Бранковиќ¹⁴³ и Ђурађ Бранковиќ¹⁴⁴, но сигурно работата на ковницата започнала многу порано. Познато е дека рудникот ќе остане во српски раце се до 1455 година за подоцна да продолжи да работи и под османлиска контрола. Треба да се напомене е дека 6-те примерока од оставава кои се означени со сиглата T-· биле изработени од 4 калапи за аверсната престава и 6 за реверсната.

Сиглата R-V повторно се појавува и во ова депо со 1 примерок, но нејзината концентрација во повеќето од депоата кои имаат ЦЦДК тип: 1 или тип: 2 динари зборува за нејзината количинска распространетост на територијата на Македонија, што е во дијаметрална спротивност со распространетоста на R-V сиглата кај крунидбените динари која ја сретнавме само кај еден примерок во оставата Македонија (2904-2911).

Важно да се наведе е и постоењето на нова сигла (V-O) кај ЦЦДК тип: 1 динари која е евидентирана кај примерок бр.7.

¹⁴⁰ Р. Мариќ, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 117-128

¹⁴¹ Јирчек, Историја Срба II, 108; Динић, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклоре 33, 1-2 (1967), 3-10

¹⁴² В. Иванишевиќ, Новчарство средновековне Србије, 2001, 132

¹⁴³ С. Димитријевиќ, Ковница новца у Трепчиним рудницама, Трепча 4-5 (1975)

¹⁴⁴ Повење и писма I/1, 161, бр. 163

Сигли на динарите од депото:

Врста	Аверс	Реверс	Број на примероци
5.ЦЦДК.1	T-·		6
	R-V	розета	1
	-V	S-V	1
	V-O		1
5.К.1	H-O		1
	N-O	знак	1

Метрлогија:

Како најбројни во депото се 5.ЦЦДК.1 (9) кои преставуваат 47,3% од депото и имаат средна тежинска вредност од 1,07г. Поголемата количина на динари кои ја носат сиглата T-· ни овозможува да утврдиме теоретска средна тежина кај овој тип на динари која би изнесувала 1,05г. Втори по бројност се 5.ЦЦДК.2 со 6 примерока кои преставуваат 31,5% од депотои имаат средна тежина од 0,99г. Останатите 21% ги опфаќаат 5.К динарите со 4 примерока и средна тежина од 1,26г.

Владател	Врста	Примероци	Макс. Тежина	Мин. Тежина	Средна Тежина
Душан	5.ЦЦДК.1	9	1,21	1,00	1,07
Душан	5.ЦЦДК.2	6	1,14	0,61	0,99
Душан	5.К.1	2	1,48	0,96	1,22
Душан	5.К.3	2	1,61	1,00	1,30
Вкупно:		19	1,36	0,89	1,14

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врта: 1

IC-XC

Христос со ниб, во туника и коло-
бион, седи на престол со наслон
свртен со лице. Со десната рака
благословува, а во левата држи
евангелие.

ѿфь-ѿр

Царот лево и царицата десно стојат
свртени со лице и меѓу себе држат
двоен крст. Царот е со затворена
круна, сакос, манијак и дијадема, а
во десната рака држи скиптар со
крст. Царицата е со отворена
круна во сакос, манијак и дијадема,
а во левата рака држи скиптар со
крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 130-132, Стефан Душан Т.П 6.21;
С. Димитријевиќ, КЗСН Београд 2001, Стефан Душан; П. Прљинчевиќ,
Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ѿфь-ѿр

ѿѿ-ѿр

ѿѿ-ѿр

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.	T-··		1,06	↙
2.	T-··		1,12	→
3.	T-··		1,04	↘
4.	T-··		1,08	↘
5.	T-··		1,01	↙
6.	T-··		1,03	↘
7.	V-O		1,14	↘
8.	R-V -o/	розета	1,21	↑
9.	-V	S-V	1,00	↘

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врста: 2

ИС-ХС

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ЃФЬ-ЃР

Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат крст (варира). Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, а во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 132-133, Стефан Душан Т.П 6.22 типови: 1, 2 и 3;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ЃФЬ-ЃР

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
10.			1,13	↑
11.			1,10	←
12.			1,14	→
13.			0,61	→
14.			1,02	↖
15.			0,99	↗

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Крунидбен

ИС-ХС

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ЃФЬ-ЃР

Царот со затворена круна, во сакос, манијак и дијадема стои свртен со лице, а го крунисуваат два ангела, еден од лева, а друг од десна страна. Во десната рака држи скиптар со единечен или двоен крст, а во левата рака држи акија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 122-133, Стефан Душан Т.II 6.9,
 С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
 П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 127-136

Натписи:

ⱮФъ-ⱮⱮ

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
16.	Н-О -о/		1,48	↓
17.	Н-О -о/	знак	0,96	→
18.	-о/		1,61	↘
19.			1,00	→

Ин. бр. 3097-3103 - 7 примерока
Локација: Македонија

Депото е откриено на непозната локација на територијата на република Македонија и сега е дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј. Депото е составено од 7 сребрени монети тип: цар на коњ и овие варијанти биле изработени во Душановиот царкиот период (помеѓу 1346 и 1355 година). Според С. Димитријевиќ¹⁴⁵ оваа емисија е меѓу последните царски емисии изработени по варијантите крунидбени и со натпис динари. Времето на закопување на депото може да се смести помеѓу 1350 и 1355 год.

Варијација во натписите кај цар на коњ динарите од депото е забележана кај примерокот бр.61 (џџџ-џџџ).

“Цар на коњ” динари на цар Душан

Ова мало хомогено депо сочинето од Душановите цар на коњ динари преставува важен пронајдок поради количина на овие емисии пронајдени во депоата од територијата на Македонија. Статистички гледано оваа врста е најприсутна во депоата од северните и централните делови од српската средновековна држава и тоа од Босанска Рача¹⁴⁶ (14 примерока), Смедерево¹⁴⁷ (323) и Урошевац¹⁴⁸ (142). За разлика во депоата од Македонија таа е во многу помала концентрација што може да се види од оставите во Кичево 1959¹⁴⁹ (2), Штип¹⁵⁰ (2) и Белово¹⁵¹ (1).

Досега се познати поголем број на варијанти од цар на коњ динари, но В. Иванишевиќ¹⁵² со право издвојува 3 основни, а остатокот кој е илустриран од С.Димитријевиќ¹⁵³ и кој се одликува со полоша изработка го препишува на локални ковници (овие примероци имаат аверсна престава на Исус со рударски чекан во десната рака). Ова депо опфаќа две од трите основни емисии, но доминира подврста 1 со 6 од 7-те примерока.

Врстата ЦК е означена со голем број на сигли, но во ова депо доминантна е N-O со 57,1 % што е случај и кај депоата од Урошевац и Косово Поле¹⁵⁴, но не и за северните територии каде многу побројни се R-V сиглите. Во случајов R-V сиглата е застапена со 14,2% поточно со 1 примерок. Подврстата ЦК.2 каде Христос држи

¹⁴⁵ С. Димитријевиќ, Историски часопис IX-X, 1959, 113-138

¹⁴⁶ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 23 и 38-42

¹⁴⁷ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 24 и 38-42

¹⁴⁸ Радић, Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII/1 (2000)

¹⁴⁹ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 27-28 и 42-44; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

¹⁵⁰ З. Белдедовски, Macedoniae acta archaeologica 4 (1987), 217-226

¹⁵¹ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 23 и 38-42; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

¹⁵² В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, 127-128

¹⁵³ С. Димитријевиќ, Старица XVII, 1966 (1967), 77-89

¹⁵⁴ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 30 и 32

евангелие наместо акакија е означена со T-S сиглите и е исто така застапена со 1 примерок.

Сигли на динарите од депото:

Цар на коњ врста: 1		Цар на коњ врста: 2	
Аверс	Реверс	Аверс	Реверс
N-O		T-S	
-O			
R-V			

Метрологија:

И покрај тоа што големината на ова депо не е како депоата од централните и северните делови од империјата, сепак сме во можност да ја разгледаме и метрологијата и да утврдиме какви се тежинските и процентуални варијации на типот “Цар на коњ” динари пронајдени во Македонија. Средната тежина изнесена во делото на В. Иванишевиќ¹⁵⁵ на оваа врста изнесува 1,37г (309) што е значително повисока од 1,13г на ова депо. Овој факт се должи на големата тежинската варијација кај 5.ЦК.1 динарите од 0,56г или 0,54г ако се земат само динарите со сигли N-O. Ова е само уште една потврда дека српските средновековни динари не подложеле на строга тежинска контрола туку биле мерени во група (al marco).

Владетел	Врста	Примероци	Макс. Тежина	Мин. Тежина	Средна Тежина	Разлика
Душан	5.ЦК.1	6	1,46	0,90	1,13	0,54
Душан	5.ЦК.2	1	1,15	1,15	1,15	0,00
Вкупно		7	1,30	1,02	1,13	0,28

¹⁵⁵ В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, 127-128

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355

Цар на коњ врста: 1

ИС-ХС

Биста на Христос со нимб, во туника и колобион, свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи акакија.

ЃФЬ-ЃР

Царот со затворена круна во сакос, манијак и дијадема свртен со лице, јава на десно. Во десната рака држи скиптар со крст, а во левата акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 127-128, Стефан Душан Т.П 6.11,

С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;

П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 152-153

Натписи:

ЃФЬ-ЃР

ЃФЬ-ЃРЬ

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.	N-O		1,00	↙
2.	N-O		1,06	↙
3.	N-O		1,44	→
4.	N-O		0,90	↙
5.	-O		0,94	→
6.	R-V		1,46	↙

Стефан Урош IV Душан 1346-1355

Цар на коњ врста: 2

ИС-ХС

Биста на Христос со нимб, во туника и колобион, свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ЃФЬ-ЃР

Царот со затворена круна во сакос, манијак и дијадема свртен со лице, јава на десно. Во десната рака држи скиптар со крст, а во левата акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 127-128, Стефан Душан Т.П 6.11;
 С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
 П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 152-153

Натписи:

ⲥⲫⲃ-ⲗⲣ

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
7.	T-S		1,15	↙

Ин. бр. 3026-3031 - 6 примерока
Локација: Македонија

Депото е откриено на непозната локација на територијата на република Македонија. Тоа сега е дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј. Депото е составено од 6 монети кои припаѓаат на 3 српски владетели и тоа: 2 примерока крунидбени на цар Душан, 3 примерока цар на престол на Урош и 1 примерок од кнез на престол на Лазар. Примерокот од кнез Лазар е најмлад и хронолошки припаѓа на првата фаза од неговото монетоковање, така што времето на закопување на депото може да се смести помеѓу 1371 - 1380 година.

Депото е со голема важност поради составот кој по својата разноликост се поклопува со депоата (Смедеревска Паланка¹⁵⁶, Скопје 1972¹⁵⁷, Кичево 1918¹⁵⁸, Косово Поле¹⁵⁹) од централните и јужните делови на српската империја. Заедничко за сите овие депоа е временската рамка која може да се врзе со првата фаза на ковање на динари на кнез Лазар кои се најтешки и скоро секогаш се пронаоѓаат покопани со постари ковања.¹⁶⁰

Владетелите и емисиите:

Владател	Врста	Примероци	Макс. тежина	Мин. тежина	Средна тежина	Разлика
Душан	5.К	2	1,46	1,41	1,43	0,05
Урош	6.ЦП	3	1,12	0,97	1,05	0,15
Лазар	КП	1	0,98	0,98	0,98	0,00
Вкупно:		6	1,24	1,12	1,15	0,12

Врстата “цар на престол” е една од најбројните емисии на цар Урош и според концентрацијата на примероците таа е веројатно кована во јужните делови од империјата.¹⁶¹ Во Македонија таа е присутна во депоата од Кичево 1918 (19 примерока)¹⁶², Стоби (9 примерока)¹⁶³ и Охрид 1952 (3 примерока)¹⁶⁴. Емисиите на

¹⁵⁶ С. Димитријевић, *Старинар XIX*, 1968, 203-223; С. Димитријевић, *Споменик Српске академије науке и уметности*, 1981, 28-29 и 42-54.

¹⁵⁷ Г. Спасовска-Димитровска, *Macedoniae acta arheologica* 6, 1980, 135-140

¹⁵⁸ С. Димитријевић, *Споменик Српске академије науке и уметности*, 1981, 32-33 и 42-54; Радић и Иванишевић, *Зборник Народног музеја у Београду XVII* (2000)

¹⁵⁹ Š. Ljubić, *Opis jugoslovenskih novaca*, Zagreb 1875

¹⁶⁰ В. Иванишеви, *НСС*, Београд 2001, 161-164

¹⁶¹ В. Иванишеви, *НСС*, Београд 2001, 137

¹⁶² С. Димитријевић, *Споменик Српске академије науке и уметности*, 1981, 42-54; Радић и Иванишевић, *Зборник Народног музеја у Београду XVII* (2000)

¹⁶³ Р. Марић, *Студије из српске нумизматике*, Српска академија науке, Београд 1956, 385-427

¹⁶⁴ С. Димитријевић, *Нумизматичар* 2 1979, 131-148; С. Димитријевић, *Споменик Српске академије науке и уметности*, 1981, 33 и 42-54

Урошовата врста цар на престол можат да бидат поделени на две групи одредени според стилистичките разлики кои се видливи и кај овие три примерока и тоа: монетите со бр. 3 и 4 припаѓаат на група 6.ЦП1, а монетата со број 5 на група 6.ЦП2. Разликата помеѓу двете подврсти е тоа што кај примерокот бр.5 (6.ЦП.1) царот нема нимб на главата, што е спротивно од кај примероците бр.3 и 4.¹⁶⁵ Сиглата G која ја носи динарот бр.5 преставува главна ознака која ја карактеризира врстата. Покрај неа застапена е и Т сиглата која ја нема во оставава, а се сретнува кај варијантите на цар Душан.

Стилистички гледано врстата цар на престол тип: 1 на Урош послужила како директно влијание за кнез на престол динарите на Лазар, што е видливо помеѓу примероците бр.5 и бр.6. Стилизираниот тип на G сиглата е исто така преземен и е присутен кај повеќето од врстите на динари на кнез Лазар.

Средната тежинска вредност на врстата изнесена кај В. Иванишевиќ е 1,04г¹⁶⁶(123 примерока) што е скоро идентична со средната тежина на примероците од ова депо која изнесува 1,05г.

Хронолошки најстарата врста во депото се Душановите крунидбени динари кои воедно преставуваат една од неговите најзастапени емисии и се ковани во чест на неговото крунисување за цар во 1346год. Стилистички гледано примерокот бр.1 со сигли: N-O (можни ознаки на ковницата во Ново Брдо-Србија) припаѓа на врста 5K1 додека примерокот бр.2 припаѓа на врста 5K3.

Сигли на динарите од депото:

Врста	Аверс	Реверс	Број на примероци
5.K.1	И-О		1
6.ЦП	G		1
КП	G со +		1

¹⁶⁵ Š. Ljubić, Opis jugoslovenskih novaca, Zagreb 1875

¹⁶⁶ В. Иванишевић , НСС, Београд 2001, 137

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Крунидбен

IC-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ѿфь-ѿр

Царот со затворена круна, во сакос, манијак и дијадема стои свртен со лице, а го крунисуваат два ангела, еден од лева, а друг од десна страна. Во десната рака држи скиптар со единечен или двоен крст, а во левата рака држи акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 124-126, Стефан Душан Т.II 6.9,
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 127-136

Натписи:

ѿфь-ѿр

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.	N-O -o/		1,46	✓
2.			1,41	✓

Стефан Урош V Урош 1355-1371
Цар на престол

ѿрош-ѿрь

Царот со затворена круна, во сакос, манијак и дијадема седи на престол без наслон свртен со лице. Во десната рака држи скиптар со крст, а во левата акакија.

VROSIVS-IMPERATOR

Шлем со челенка, вел, даскичка, розета и перјаница свртен налево или надесно.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 136-141, Стефан Урош Т.III 9.7 типови: 1 и 2; С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001; Š. Ljubić, Opis jugoslovenskog novaca, Zagreb 1875, 132-133, цар Стефан Урош врста B I а, Т.IX. 13-18

Натписи:

Ѓрош-Ћрѣ

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
3.			1,06	↖
4.			1,12	↗
5.	G		0,97	↘

Кнез Лазар 1370-1389
Кнез на престол

ИС-ХС

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

кне-ѣ/ла-ѣрѣ

Кнезот со затворена круна, во сакос, манијак и дијадема седи на престол без наслон свртен со лице. Во десната рака држи скиптар со крст, а во левата акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 161-164, Кнез Лазар Т.V 24.3 типови: 1 и 2; С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001;

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
6.	G со +		0,97	↖

Ин. бр. 2985-96 - 12 примерока
Локација: Македонија

Депото е откриено на непозната локација на територијата на република Македонија. Повеќето од информациите околу пронаоѓањето на депото се изгубени, но тоа што е познато е дека тоа е дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј на Македонија. Депото е составена од 12 примерока кои хронолошки покриваат 3 века и започнуваат со Душановите Крунидбени (1346-1355) и Цар и царица држат крст (1346-1355) динари како најстари, па потоа следува полудинарот на цар Урош ? (1355-1371) и имобилизираниот динар на цар Душан (с.1360-с.1375), а завршуваат со Дубровничкиот динар(1660). Тоа што е јасно е непостоењето на циркулација на емисиите на цар Душан и цар Урош помеѓу доцниот XIV век и раниот XVII век, што не е случај и со депоата (2985-96 и 3000-1) од XVII век кога се јавуваат дубровнички и српски средновековни динари како групен нумизматички наод.¹⁶⁷ Овој тврдење се базира врз депото од Банатска Дубица¹⁶⁸ кое било закопано за време на турско - унгарските војни 1345-1437, а во кое биле пронајдени 3 златника и 3038 сребрени монети, а меѓу нив ниту еден од примероците на Душан или Урош. Структурата на депото ја сочинувале најповеќе монетите на кралот Сигисмунд (1387-1437) и –урач Бранковиќ (с.1402-1456), додека останатите емисии припаѓале на Стефан Лазаревич и Балша III од Србија, Лудвиг I (1342-1382) и кралица Марија (1385-1395) од Унгарија, Антониј II Панциере (1402-1411) и Лудвиг II (1412-1437)од Тека и од Османлиското царство монетите на султанот Мурат II (1421-1444; 1445-1451). Интересен податок преставува и пронаоѓањето на златни венецијански дукати од Михаил Стен (1400-1457) и Франческо Фоксарија (1423-1457). Анализата на материјалот од депото ја сместува повторна употреба на српските средновековни динари од царевите Душан и Урош со доѓањето на дубровничките трговци на територијата на Македонија. Тезаурирањето на средновековни монети би преставувало логична теза за временската разлика помеѓу примероците, но постои и друго објаснување кое се базира врз историските извори кои го спомнуваат постојаното увезување на инострани сребрени монети од страна на дубровничките ковници за топење и прековување во дубровнички динари.¹⁶⁹ Оваа пракса била посебно практикувана со ценовините и реалите, што укажува на можност да српските средновековни динари биле откупувани како материјал за прековување, а не биле дел од трговската циркулација помеѓу Дубровник и Турската империја. Покопувањето на депото хронолошки се врзува со покопувањето на дубровничкиот динар кое може да

¹⁶⁷ Постојат и други остави од XVII век од територијата на Османлиската држава кои ја потврдуваат употребата на старите средновековни динари, кои веројатно биле вреднувани според тежината која ја поседувале.

¹⁶⁸ Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000); Димитријевиќ, 1973, 108-109, бр. 18; Новаковиќ, 1986, 25-35, бр. 50-57, 59-65 и 68-74

¹⁶⁹ Вук Винавер, Преглед историје новца у југословенским земљама (XVI-XVIII), Историски институт, Београд 1970; 237

се смести во последните децении на XVII век т.е. нешто по 1687 година кога Турците уведуваат официјална забрана за дубровничките динари поради слабиот квалитет.¹⁷⁰

Варијации во натписите се забележани кај ЦЦДК тип: 1 динарите и тоа кај примероците бр.6 (џџ-џџ) и бр.7 (џџ-џџ)

Прашањето околу точната хронологија на имобилизираните врсти на цар Душан е проблематична и се базира врз податоците добиени од неколку депоа, а посебно од тоа од Косово Поле¹⁷¹ каде од 2123 монети 1219 припаѓаат на неколкуте подврсти на имобилизирани динари на цар Душан кои според

С.Димитријевиќ се покопани во почетокот на 1370. Концентрацијата забележена во депото од Косово Поле е во целосна спротивност со бројот на имобилизирани монети пронајдени во другите депоа низ српската империја како што се тие од Ново Брдо¹⁷² и Гњилане-Урошевац¹⁷³ каде се евидентирани по еден примерок во двете депоа, а и во Охрид? (1970)¹⁷⁴ каде се пронајдени два примерока. Проблемот со овие примероци е нивната стилистичка и тежинска сличност со Урошевите полудинари, факт кој може да се забележи и кај двата примерока од депово. (бр. 11 и бр. 12) Иванишевиќ ги диференцира (неаргументирано) хронолошки и стилистички врстите според тежинскиот индекс кој кај имобилизираните врсти е нешто понизок од официјалните емисии на полудинари на цар Урош и на тој начин сместувајќи ги во подоцнежни ковања од Урошовите. Ова тврдење е сосема неосновано поради тоа што тежинската разлика Иванишевиќ ја добил како сооднос помеѓу врстите Шлем со челенка 9.27 на цар Урош (0,70 гр.) и имобилизираните врсти на цар Душан 7.4 и 7.7 (0,51 гр. и 0,46гр), а притоа целосно исклучувајќи ги полудинарите Цар и царица држат крст 9.28 и 9.29 кои имаат скоро идентичен тежински индекс (0,56 гр. и 0,51 гр) како тој на имобилизираните динари.

Ш. Љубич¹⁷⁵, а подоцна и Добрила Поповиќ -Гај¹⁷⁶ овие имобилизирани динари како група му ги препишуваат на Цар Душан, поради џџ-џџ натписите, но проблем преставува неминовната стилистичка разлика во изработката, која е со многу послаб квалитет во однос на официјалните динари. Постои многу поголема веројатност дека Урошевите Цар и царица држат крст полудинари се ковани по неговата смрт, заедно со другите имобилизирани примероци, претпоставка поткрепена од фактот за неминовната стилистичката и тежинска сличност на двете групи кои според количинската концентрацијата се производ на некоја од ковниците на Косово Поле.

¹⁷⁰ Радонић, Дубровачка акта и повеќе, IV-1, 1941, 223, 227, 228

¹⁷¹ Добрила Поповиќ - Гај, Нумизматичар 12 (1989), 7-21; С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 30 и 32

¹⁷² С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 28 и 42-44, бр. 59

¹⁷³ Радић, Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII/1 (2000)

¹⁷⁴ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 33 и 42-54, бр. 69

¹⁷⁵ Š. Ljubić, Opis jugoslovenskih novaca, Zagreb 1875

¹⁷⁶ Добрила Поповиќ - Гај, Нумизматичар 12 (1989), 7-21;

Сигли на динарите од депото:

Врста	Аверс	Реверс	Број на примероци
5.К.1	R-O	∴-знак	1
	N-O	V	1
	N-O	знак	1
5.ЦЦДК.1	N-G		1
	-∴		1
5.ЦЦДК.2	R-V		1

Во поглед на сиглите примерокот бр. 3 преставува уште еден евидентиран уникат поради новата врста на сигли (R-O/∴-знак) со кои е означен.

Метрологија:

Владател	Врста	Примероци	Макс. Тежина	Мин. Тежина	Средна Тежина	Разлика
Душан	5.К.1	3	1,34	1,04	1,19	0,30
Душан	5.К.3	1	1,33	1,33	1,33	0,00
Душан	5.ЦЦДК.1	3	1,01	0,96	0,98	0,05
Душан	5.ЦЦДК.2	2	1,12	0,91	1,01	0,21
И.В.	ЦЦДК	2	0,51	0,46	0,48	0,05
Дубровник		1	0,46	0,46	0,46	0,00
Вкупно:		12	0,96	0,86	0,90	0,10

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355 Крунидбен

ИС-ХС

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ꝤꝢꝥ-ꝤꝢ

Царот со затворена круна, во сакос, манијак и дијадема стои свртен со лице, а го крунисуваат два ангела, еден од лева, а друг од десна страна. Во десната рака држи скиптар со единечен или двоен крст, а во левата рака држи акакија.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 124-126, Стефан Душан Т.П 6.9 типови: 1 и 3; С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан; П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 127-136

Натписи:

ꝤꝢꝥ-ꝤꝢ

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.	N-O o/	V	1,34	↘
2.	N-O	знак	1,21	↘
3.	R-O	˙˙-знак	1,04	↘
4.			1,33	↘

Стефан Урош IV Душан 1346-1355 Цар и царица држат крст врста: 1

ИС-ХС

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ꝤꝢꝥ-ꝤꝢ

Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат двоен крст. Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 130-132, Стефан Душан Т.П 6.21;
 С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан; П. Прљинчевиќ,
 Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ⲥⲫⲃ-ⲗⲣ

ⲥⲫⲃ-ⲗⲣ

ⲥⲫⲃ-ⲗⲣ

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
5.	N-G		0,96	↘
6.	-∴		1,01	↙
7.	-o/		0,97	↘

Стефан Урош IV Душан 1346-1355
Цар и царица држат крст врста: 2

ИС-ХС

Христос со нимб, во туника и коло-
 бион, седи на престол со наслон
 свртен со лице. Со десната рака
 благословува, а во левата држи
 евангелие.

ⲥⲫⲃ-ⲗⲣ

Царот лево и царицата десно стојат
 свртени со лице и меѓу себе држат
 крст (варира).Царот е со затворена
 круна, сакос, манијак и дијадема, а
 во десната рака држи скиптар со
 крст. Царицата е со отворена
 круна во сакос, манијак и дијадема,
 а во левата рака држи скиптар сокрст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 132-133, Стефан Душан Т.П 6.22;
 С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;
 П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ⲥⲫⲃ-ⲗⲣ

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
8.	R-V		1,12	↘
9.			0,91	↘

**Имобилизирана врста на цар Урош
(1360-1375)**

IS-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ѿр-ѿр (вар.)

Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат крст (варира). Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 132-133, Стефн Урош Т. III 9.29 тип: 1,
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Урош ; Š. Ljubić, Opis jugoslovenskog novaca, Zagreb 1875

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
10.		о	0,46	↘

**Имобилизирана врста на цар Душан
(1360-1375)**

IS-XC

Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.

ѿфь-ѿр (вар.)

Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат крст (варира). Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 132-133, Стефн Урош Т. III 9.29 тип: 1,
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Урош ; Š. Ljubić, Opis jugoslovenskog novaca, Zagreb 1875

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
11.		-о/	0,51	↘

Дубровник
(1660)

SALUS TVTA

Христос со нимб, стои исправен во мандорла, свртен со лице. Со десната благословува, а во левата држи глоб-крucигер.

RAGVSI S BLASIVS

Св. Влах со нимб, во мантија со круна, стои исправен свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи жезол.

Krause C.L. and Mishler C. - 1982 - Ragusa. Standard Catalog of World Coins. Colin R. Bruce II (ed.);Krause publ.; VIII ed.; 2010

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
12.			0,46	↑

Ин. бр. 3000-1 - 3 примерока
Локација: Македонија

Депото е пронајдено на непозната локација на територијата на Република Македонија, некаде пред 1982 година и сега е дел од средновековната нумизматичка збирка на Археолошкиот музеј. Депото е составено од 3 примерока кои ги опфаќаат Душановите ЦЦДК тип: 1 динари со 1 примерок, шлем и челенка динарите од кралскиот период со 1 примерок и 1 примерок е дубровнички динар од 1660 век. Покопувањето на депото може да се смести нешто по 1687 година исто како и кај депото Македонија (2985-96) што се поклопува со забраната за циркулација и работење со Дубровничките динари наметната од страна на Османлиската држава. Ваквата структура на депо во која има голема хронолошка празнина помеѓу примероците само ја потврдува можноста да српските средновековни монети биле во некаква циркулација во 17 век, но само како тежинска вредност.

Примерокот бр. 1 е хронолошки најстариот од примероците и потекнува од првата фаза на владеењето на цар Душан т.е. од кралскиот период кој се протегал од 1331 до 1346 година. Според застапеноста по депоата оваа е многубројна емисија која е својствена за централните и северните делови од империјата што може да се види од депоата пронајдени во Прилужје, Рудник 1992, Северна Србија II, Шоимени, Нови Бановци, Соко Бања, Шовенихаза и Лазу. Нејзината незастапеност на територијата на Македонија е својствена, бидејќи овие типови биле за употреба во северна Србија и Приморјето што може да се забележи и по латиничните натписи. Овој врста е застапен со 7 примероци само во уште едно депо од с.Белово. Сиглите кај типот шлем со челенка се многубројни, а најзастапена е сиглата N-O што е присутна и кај овој примерок. Тоа што го диференцира овој примерок е ★ (свездата) која била изработена на левата рака на Христос, а е својствена за динарите од кралскиот период. Таа се сретнува и кај примерокот бр. 2 од депото (285-894) со потекло од Скопското Кале кој преставува крстест динар на цар Душан од првата фаза на неговото монетоковање. Двете други монети не носат некакви специфичности во тежината и во сиглите, но и двете биле пробушени (Дубровничкиот динар на две места), што укажува дека биле носени како накит.

Сигли на динарите од депото

Врста	Аверс	Реверс	Број на примероци
5.ШЧ	N-O		1
5.ЦЦДК	дрво-дрво		1
Дубровник			1

Метрологија:

И покрај малата бројчаност, тежинската анализата на депото дава податоци кои во случајот на бр.1 т.е. шлем со челенка динарот покажуваат варијација од 0,28 г од теоретската средна тежинска вредност која изнесува 1,40 г (375)¹⁷⁷. За шлемот со челенка варијантите е познат процентот на сребро кој изнесувал $74,9 \pm 1,2\%$ до $75,1 \pm 1,1\%$ сребро¹⁷⁸. Останатите два примерока не покажуваат некакви тежински разлика кои многу варираат од теоретските тежини.

¹⁷⁷ В. Иванишевић, НСС, Београд 2001, 121

¹⁷⁸ Gordus, Metcalf 1969, 63- 78 бр. 15 и бр. 18

КАТАЛОГ

Стефан Урош IV Душан 1346-1355 шлем со челенка

IS-XC	+MONITA - REX STEFA
Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице.Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.	Шлем со челенка, даска и розета и перјаница свртен на лево

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 120-121, Стефан Душан Т.І 6.4 и 6.5
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан;

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
1.	N-O -o, ★ /		1,12	↓

Стефан Урош IV Душан 1346-1355 Цар и царица држат крст врта: 1

IS-XC	ѠФЬ-ѠР
Христос со нимб, во туника и коло-бион, седи на престол со наслон свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи евангелие.	Царот лево и царицата десно стојат свртени со лице и меѓу себе држат двоен крст. Царот е со затворена круна, сакос, манијак и дијадема, а во десната рака држи скиптар со крст. Царицата е со отворена круна во сакос, манијак и дијадема, во левата рака држи скиптар со крст.

В. Иванишевиќ, НСС Београд 2001, 130-132, Стефан Душан Т.ІІ 6.21;
С. Димитријевиќ, КЗССН Београд 2001, Стефан Душан; П. Прљинчевиќ, Нумизматичар 4 1981, 140-153

Натписи:

ѠФЬ-ѠР				
Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
2.	дрво-дрво-о/		1,03	↙

Дубровник
(1660)

SALUS TVTA

Христос со нимб, стои исправен во мандорла, свртен со лице. Со десната благословува, а во левата држи глоб-круцигер.

RAGVSII S BLASIVS

Св. Влах со нимб, во мантија со круна, стои исправен свртен со лице. Со десната рака благословува, а во левата држи жезол.

Krause C.L. and Mishler C. - 1982 - Ragusa. Standard Catalog of World Coins. Colin R. Bruce II (ed.);Krause publ.; VIII ed.; 2010

Бр.	Аверс	Реверс	Тежини	Оски
3.			0,53	↙

Завршни согледувања

1. Метрологија

Доцниот среден век кој го опфаќа 100 годишното Српско владеење на територијата на Македонија, е турбулентен период од нашата историја кој е евидентен преку нумизматичкиот материјал на сите Српски владетели кои ковале емисии, започнувајќи од 1276 па до 1371 година. Најстарите сребрени пари припаѓаат на крал Драгутин (1276-1282/1316), кои воедно го преставуваат најраниот период на српското монетоковање. Примероци од овие први варијанти ги сретнуваме во големата депо од Тетово, кое броело 4500 примероци од кои 225 Драгутинови динари. Овие динари имале средна тежина 2,17 г и финост на среброт од 0.965. Извршените анализи ги потврдуваат историските податоци за соодносот кој бил запишан во повелбата од 1280 година. Овој тежински индекс како и процентот на финост, кои се идентични со грошевите кои биле јадро на венецијанскиот монетарен систем јасно зборуваат за влијанието, коешто Венеција го имала во поглед на почетоците на српското монетоковање. Депото од Тетово, воедно преставува единствениот групен монетарен наод од кралската фаза на Драгутиновото владеење.

Следниот период, е времето кое го опфаќа владеењето на крал Милутин (1282-1321) до монетарната реформа од 1310 година. Оваа фаза позната како време на “заедничко” владеење на браќата, е нумизматички добро документирана на територијата на Македонија, преку депоата од Битола (250) и с. Добриште(782). За средните тежини на Милутиновите Брковски динари се дознава и од историските извори кои зборуваат за вредносните релации помеѓу грошот и динарот, при што во документ од 29 јуни 1294 соодносот е 1:1,14 ¹⁷⁹ (динарот тежел 1,90 г), во друг документ од 23 јули 1303 г се споменува сооднос од 27 фолари за динар и 30 фолари за грош т.е. 1,11:1. (1,95 г) и последниот запис од првата фаза на Милутиновото монетоковање доаѓа од еден унгарски документ од 1309 во кој се дава релацијата помеѓу српските и венецијанските пари. Тука се зборува дека за една марка сребро се пресметани 8 солди венецијански грошеви. Унгарските податоци даваат два соодноса кои ги опфаќаат релациите помеѓу два типа на динари со венецијанскиот грош и тоа: 9:8 (1,12) grossi Rassionarum спрема Venetorum grossorum и 10:8 (1,25) grossis regis Serviae спрема Venetorum grossorum. Според ова Рашки грошеви тежеле 1,93, а Српските грошеви тежеле 1,73. Од овој податок се добива јасна слика за двата различни монетарни система кои биле ковани од браќата.

Депото од с. Усје (98) ја покажува реформата која била направена околу 1310 година, која хронолошки ја сместуваме тука судејќи според историските документи кои за прв пат ги спомнуваат крстестите динари околу 1311 година. Тоа што е важно да се напомене е означувањето на овие нови крстести динари

¹⁷⁹ Problemi monetari veneziani, 59-60, br. 60; DMC III, 360-361, br. 29: М. Динић, Београд 1952, 98

со буквени сигли, кои покажуваат регионални застапености, наспроти точките, крукчињата и крстовите, со кои предходно се означувале динарите.

Периодот кој го опфаќа владеењето на Стефан III Дечански (1321-1331) и вазалското владеење на неговиот братучед Стефан Владислав II (1316/1321-с.1325) во северните делови од државата, преставува прав куриозитет за територијата на Македонија каде не е пронајдено ниту едно депо од овој период и покрај поголемиот број единечни примероци. Единствен примерок на крстест динар на Стефан III Дечански (1321-1331) е од депото од Скопското Кале (Ин. бр. 285-894) кое хронолошки кореспондира со кралскиот Душанов период судејќи според останатите примероци.

Следните три фази кои го опфаќаат Душановото, Урошовото и монетоковањето на независните господари е евидентирано со многубројните депоа од сите делови на Македонија, а кон нив сега можат да се додадат и 13 необјавени депоа од делово.

Анализите извршени на овие депоа од Музејот на Македонија само ја потврдуваат сликата за доминацијата на Душановите царски динари на територијата на Македонија. Од вкупно 260 примерока кои се опфатени во 13-те необјавени депоа, 227 примерока се од втората фаза на Душановото монетоковање. Оваа бројка ги содржи најбројните четири варијанти меѓу кои: Крунидбените со 98 примерока (43,7%), Цар и царица држат крст тип: 1 со 41 примерок (18,06%), Цар и царица држат крст тип: 2 со 79 примерока (34,8%) и Цар на коњ со 9 примерока (3,96%). Оваа нумеричка застапеност се гледа и во 9-те депоа кои потекнуваат од царскиот период, а биле закопани помеѓу 1350 и 1355 година.

Средната тежинска вредност на крунидбените динари изнесува 1,39 г (98), кај ЦЦДК тип: 1 динарите таа е 1,06 г (41), кај ЦЦДК тип: 1 динарите таа е 1,00 г (79) и кај Цар на коњ таа е 1,22 г (9).

Од првата фаза на Душановото монетоковање т.е. кралскиот период е познато само едно депо од територијата на Македонија и тоа е депото од Скопското Кале (Ин. бр. 285-894). Тоа брои 5 примерока од кои 4 се де сгусе динарите на цар Душан со средна тежина од 1,58 г и 1 де сгусе динар на крал Стефан III Дечански со тежина од 1,54 г. Овој податок додатно укажува за тежинската реформа која била спроведена во Душановиот царскиот период, а преку која нанастапила тежинската депресација на динарите, која била донесена за подобро да одговори на побарувањата на европските пазари. Покрај намалената тежинска вредност на динарите, изненадувачки е висока финоста на среброт по реформата. Ова може да се проследи кај крунидбените динари кои имаат $93,4 \pm 0,9\%$ ¹⁸⁰сребро и кај цар на коњ динарите кои имаат $90,1 \pm 1,4\%$ ¹⁸¹, што преставува драстична разлика од динарите од кралскиот период како што се крал на престол динарите кои содржат $88,1 \pm 0,8\%$ ¹⁸² и шлем со челенка динарите кои содржат помеѓу $74,6\%$ до $76,4\%$. ¹⁸³

¹⁸⁰ Gordus, Metcalf 1969, 63-80, br. 19

¹⁸¹ Gordus, Metcalf 1969, 63-80, br. 21

¹⁸² Gordus, Metcalf 1969, 63-78, br. 12

¹⁸³ Gordus, Metcalf 1969, 63-80, br. 13-18

Депоата од царскиот Душанов период се многубројни и содржат големи количини на примероци. Тие потекнуваат од сите делови на територијата на Македонија што може да се види од депоата пронајдени во Белово (околу 300), Богомила (27), Кичево 1959 (209), Кривогаштани (340?), Охрид 1965 (1298) и Прилеп 1990 (51). На оваа бројка сега може да се додадат и 9-те (239) необјавени депоа од делово. Истата слика се повторува и кај единечните примероци кои се пронаоѓани на локалитетите на територијата на Македонија, каде во најголема бројка се пронаоѓаат варијанти од царскиот период на Душан. Големата количина на масовно закопани депоа од овој период може донекаде да се препише и на појавувањето на Црната чума која на Балканот се ширела помеѓу 1348 и 1353 година и која го десеткувала населението во Македонија, но и во остатокот од Европа.¹⁸⁴

Како кулминација на последната фаза од царскиот период преставува владеењето на цар Урош. Депоа од неговиот период од територијата на Македонија се пронајдени на повеќе локации и тоа: Велес 1938 (растурено), Дебар 1968 ? (70), Демир Капија 1938 (20), Мариово (20), Стоби (90). Неговите емисии како во депоата, така и како единечни наоди не се толку чести како на неговиот сизерин Волкашин што во целост се поклопува со политичко-економските прилики кои биле наметнати од неговите власти, кои започнале процес на отцепување од централната власт. Оваа состојба кулминирала во 1969 година по пораз на битката на Косово од браќата Волкашин и Угleshа, од кога Урош официјално станува нивен заробеник, а неговата власт само симболична. Тоа што е евидентно од количината на примероците по депоата е дека територијата на Македонија била надвор од неговата контрола долго пред битката на Косово, што е видно преку бројката на Волкашинови и Угleshови примероци во депоата од Мариово, Дебар и Стоби.

Периодот кој настапува по Маришката битка во 1371 година е познат како време на независните господари кое хронолошки го опфаќа периодот од 1370 до 1402. Депоа од оваа последна фаза се многубројни и даваат јасна слика за политичката нестабилност која настапила, а е најевидентна преку нумизматичкиот материјал каде примероците на независните господари се со најниските забележани средни тежини кои движат околу 0,5 г и помалку. На територијата на Македонија од овој период се пронајдени депоата од Кичево по 1918 (350), Охрид 1952 (18), Охрид 1965 (1298), Шатаров Камен (25), а на овие депоа сега може да се додаде и депото Македонија 3026-3031 (6).

Средната тежина на Урошовите цар на престол динари изнесува 1,05 г (3), што укажува на понатамошната тежинска депресација на динарот, која само 30 години пред тоа била 0,60 г повисока.

Последните две депоа 2985-96 (12) и 3001-1 (3) кои се обработени во делово преставуваат куриозитети бидејќи преставуваат комбинација на српски средновековни динари и дубровнички динари кои потекнуваат од втората половина на 17 век. Закопувањето на депоата може да се смести нешто по 1687 година, што би се поклопило со забраната за циркулација и работење со дубровнички динари наметната од страна на Османлиската држава. Тоа што е интересно е дека ова се единствените депоа од овој тип кои содржат ваков материјал кој укажува на можноста дека

¹⁸⁴ World Regions in Global Context Third Edition

српските средновековни динари биле тезаурирани цели 3 века, за подоцна да бидат откупувани и претопувани од Дубровчаните.

2. Нови варијанти

Анализите извршени врз депоата од делово укажуваат на изненадувачки голем број на ново евидентирани варијанти меѓу кои Душановиот крстестиот динар од депото Кале Скопје (Ин. бр. 285-894; бр. 3) означен со сиглите: O-S/V-Z, тежина: 1,65 г.

Крунидбените динари од депоата:

Македонија (Ин. бр. 3270-3318; бр. 43);	сигли: ε	тежина: 1,19г
с. Кривогаштани (Ин. бр. 2958-2983; бр. 2);	сигли: -(R)AT(V)-/O	тежина: 1,00г
Македонија (Ин. бр. 3319-3337; бр. 7);	сигли: V-O	тежина: 1,14г
Македонија (Ин. бр. 2985-96; бр. 3);	сигли: R-O/·-знак	тежина: 1,04г

Цар и царица држат крст динарите тип: 1 од депоата:

Македонија (Ин. бр. 2924-46; бр. 19);	сигли: T-знак/o-o	тежина: 1,12г
Македонија (Ин. бр. 3039-3050; бр. 2);	сигли: R-V,-o/розета	тежина: 0,86г

3. Сигли

Важен податок преставуваат и сиглите кај варијантите, бидејќи на некои од нив укажуваат на регионални застапености и се врзуваат со монетоковањето на северниот или централно-јужниот дел од српската средновековна држава. Оваа поделба на две свери на монетоковачко влијание започнала уште во 1282 година со абдикацијата на Драгутин од престолот и неговото неселување во северна Србија и Рудничката област. Во оваа прва фаза разликите помеѓу јужните Брсковски динари ковани од крал Милутин и северните Руднички динари ковани од Драгутин била тежинска и иконографска, а сиглите најчесто се состоеле од точки, кругови и крстови. Граничната линија која ги делела овие две монетарни зони може да се повлече по течението на реката Западна Морава¹⁸⁵. Оваа типолошка и тежинска различност на динарите ќе трае се до реформата на Душан и покрај тоа што неговиот татко Стефан Урош III Дечански ќе ги обедини териториите околу 1325.

Монетарната реформа направена во 1310 година од страна на Милутин за прв пат ги означува новите крстести динари со буквени сигли.¹⁸⁶ Анализата на сиглите кај крстестите динари упатува на податок кој укажува на регионална застапеност на ист тип на ознаки што може да се види во депоата од Крагујевац, Ченад, Прилужје и

¹⁸⁵ В. Иванишевић, НСС, Београд 2001, 80

¹⁸⁶ V. Ivanišević, The Hoard of Serbian and Venetian coins from Usje (14c.), Македонски нумизматички гласник 2, 1996, 120-121

Падина, каде примероците опфаќаат сигли кои не се застапени во депоата од југот т.е. Добриште и с. Усје. Големата количина на Душанови примероци во необјавените депоа, ни дава можност за востановување одредени концентрации на сигли и нивната регионална застапеност. Крунидбените динари како најбројен Душанов тип во депоава и надвор од нив се поделени на 4 стилистички подваријанти кои се означени со бројни буквени знакови меѓу кои И-О, N-О, N-О/А, N-О/В, N-О/знак, Т, Т-, +-S, S+, S-крин/Т, S-C, Z-, V, Н-О, а овие групи сега ги придодаваме и новите две варијанти R-О/'·-знак и ε. Во депоата од Македонија кои содржат крунидбени динари помеѓу 50-60% од парите во немаат сигли (Кичево и Белово), што е слично со 68,2% (Ин. бр. 285-894), 59,2% (Ин. бр. 3070-96) и 45,4% (Ин. бр. 2985-2983) динари без знак од депоава. Од горенаведените буквени ознаки кај крунидбените динари од територијата на Македонија најзастапени се N-О и И-О сиглите, што веројатно се врзуваат со ковницата во Ново Брдо. Инаку емисиите на монети од подврста 2 на крунидбените динари со сиглите +-S, S+ и C-S/R-T се јавуваат специфично само во депоата од територијата на Македонија (Кичево 1959¹⁸⁷, Белово¹⁸⁸, Штип¹⁸⁹) и според тумачењето предложено од Р.Мариќ¹⁹⁰ најверојатно се ознаки на Скопската ковница¹⁹¹.

Голем број на сигли се присутни и кај цар и царица држат крст динарите тип: 1, каде се застапени ознаките: N-G, N-, R-V, R-V/розета, -V, -V/S-V, дрво - дрво, S-крин/Т, Т, Т-, Т-'·, Т-знак, а важен додаток престапува и пронаоѓањето на новата сигла V-О. Сиглите кај цар и царица држат крст динарите тип: 2 динарите ги опфаќаат ознаките O-V, R-V, G-V, N-G и O-S, меѓу кои на територијата на Македонија е застапена само R-V сиглата. Најчесто ЦЦДК тип: 2 динарите се без никаква ознака, што е случај и со крунидбените динари пронајдени во централните и јужните делови од Српската средновековна држава.

Последната варијанта застапена во депоата од царскиот период од Македонија е цар на коњ динарот. Овој тип на динари е пронајден во помал број, а ги опфаќаат сиглите: N, O, R-V, N-O, T-S. Најчесто застапена во депоата од трудот е сиглата N-O.

Бројката на сигли кои се сретнуваат кај овие 4 типа се правиот показател за масовното производство на динари кое започнува по реформата во 1346 година, но важно да се напомене е и фактот дека најголемата концентрација на монети на територијата на Македонија не носат никакви ознаки (со исклучок на ЦЦДК тип: 1), што престапува проблем за лоцирање на монетоковниците кои се наоѓале на територијата на Македонија. Ако ги прифатиме тврдењата на Р. Мариќ тогаш можеме да лоцираме неколку типови на сигли кои се автохтони за овој регион и ги означуваат Скопската (+-S, S+ и C-S/R-T) и Охридската ковница (O-G и G-O). Покрај ова тука

¹⁸⁷ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 27-28 и 42-44; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

¹⁸⁸ С. Димитријевиќ, Споменик Српске академије науке и уметности, 1981, 23 и 38-42; Радић и Иванишевиќ, Зборник Народног музеја у Београду XVII (2000)

¹⁸⁹ З. Белдедовски, *Macedoniae acta archeologica* 4 (1987), 217-226

¹⁹⁰ Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 117-128, D. M. Metcalf, Нумизматичар бр. 4, Београд 1981, 166

¹⁹¹ Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956, 117-128

треба да се спомнат и двата типа кои го носат натписот на градот Скопје¹⁹², а припаѓаат на времето на владеењето на Вук Бранковиќ (с.1380-1392) и 4 типа на жупанот Андрија Гропа¹⁹³ (с.1371-с.1378/9) кои биле изработувани во Охридската ковница за време на неговото владеење.

За крај се надевам дека досега обработениот материјал ќе додаде кон понатамошното расветлување на доцниот среден век доживеан преку парите и достоино ќе одговори на сложените политичко-економски прилики со кои се сретнувал овој народ.

¹⁹² В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, 172

¹⁹³ В. Иванишевиќ, НСС, Београд 2001, 160

БИБЛИОГРАФИЈА

Кратенки

HAD:	Historiski arhiv u Dubrovniku
Apatagi:	Apatagi
Cons. Rog.:	Consilium Rogatorum
Deb. Not.:	Debita Notariae
Distr. Test.:	Distributiones Testamentorum
Div. Canc.:	Diversa Cancelariae
Div. Not:	Diversa Notariae
Lett di Lev.:	Lettere e commissioni di Levante
Ref.:	Reformationes
Sent. Canc.:	Sententiae Cancellariae
Test.:	Testamenta
Test. Not.:	Testamenta Notariae
K:	Крстести
ЦЦДК:	Цар и царица држат крст
КН:	Крал на Коњ
ЦП:	Цар на престол
КЗССН	Каталог збирке српског средњовековног новца
НСС	Новчарство средњовековне Србије

Извори

L. Thalloczy, C. Jirček, E. Sufflau, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I, Vindobonae 1913

L. Petit, B. Korablev, Actes de l'Athos V, Actes de Chilandar, Amsterdam 1975 (репринт)

T. Smičlas, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije II-XIV, Zagreb 1904-1916.

Н. Радојић, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, Београд 1962

С. Новаковић, Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1345, Београд 1898

Г. Чremoшник, Канцелариски и нотарски списи 1278-1301, Београд 1932

Љ. Стојаковић, Стари српски записи и натписи III, Београд 1905

Monumenta Ragusina, Libri Reformationum I-V, Zagrabiae 1879-1897

A. Mayer, Monumenta Catarensia I-II, Zagreb 1951, 1981.

J. Тадић, Писма и упутства Дубровачке републике I, Београд 1935

R. Cessi, Problemi monetari veneziani fino a tutto il secolo XIV, R. Academia dei Lincei, Documenti finanziari della Republica de Venezia, Padua 1937.

M. Пуцић, Споменици српски I, Београд 1862

M. Петерковић, Statut carinarnice grada Dubrovnika, Dubrovački zakoni i uredbe I, Београд 1936

Statuta et legis civitatis Cathari, Venetis 1616.

G. Fejer, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis X, V, Budae 1844.

Литература

Б. Алексова, Наоди на средновековни пари 1921-1954, Вестник на Музејско-конзерваторско друштво на НР Македонија 3, Скопје (1955), 17-22

Б. Алексова, Монетите низ вековите, Скопје 1965

З. Белдедовски, Сребрени монети на Стефан IV Душан од нумизматичката збирка на Народниот музеј во Штип, Macedoniae acta archeologica 4 (1987), 217-226

И. Бъчваров, За някои проблеми на контрамаркираните монети, учествували во паричното обръщениена Добруджанското деспотство прес втората половина на XIV век, Нумизматика 3, 1987, 27-40

Вук Винавер, Преглед историје новца у југословенским земљама (XVI-XVIII), Историски институт, Београд 1970

World Regions in Global Context Third Edition

И. Воје, Фрагменти о Брскову, Историски часопис XXIX-XXX 1982-1983 (1983), 93-100

Д. Гај - Поповић, Оставе српског средњовековног новца из збирке нумизматичког одељења Народног Музеја, Зборник радова Народног Музеја 6 (1970), 309-318

A.A. Gordus , D.M. Metcalf, The metal contents of the Earlu Serbian Coinage, *Revue belge de numismatique* 115 (1969), 57-82

P .Grierson, M.Blackburn, *Medieval European Coinage 1, The Early Middle Ages (5th -10th century)* Cambridge 1986

С. Димитријевић, Проблеми српске средновековне нумизматике II, *Историски Гласник* (1957), 113-114

С. Димитријевић, Хронологија Душановог царског новца, *Историски часопис IX-X* ,(1959) 115-133

С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца II, *Старинар XVII* , 1966 (1967), 77-89

С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца III, *Старинар XIX*, 1967 (1968), 203-223;

С. Димитријевић, Ковница новца у Трепчиним рудницама, *Трепча* 4-5 (1975)

С. Димитријевић, Динар цара Константина Дејановића, *Нумизматичар* 2 1979,131-148

С. Димитријевић, Оставе које садрже српски средњовековни новац из периода до 1371 године, *Споменик Српске академије науке и уметности* 122 (1981), 1-59

С. Димитријевић, Каталог збирке српског средњовековног новца, Београд 2001

М. Динић, Одлуке већа Дубровачке републике I, Београд 1951

М. Динић, Крстасти грошеви, *Зборник радова Византолошког института* I (1952), 86-112

М. Динић, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I, Београд 1955

М. Динић, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II, Београд 1962

М. Динић, из Дубровачког архива II (књига надзорника дубровачке ковнице), Београд 1963

М. Динић, Трепча у средњем веку, прилози за књижевност, језик, историја и фолклоре 33, 1-2 (1967), 3-10

М. Динић, И. Здравковић, Д. Јовановић, В. Кораћ, М. Савић, Ново Брдо, *Старинар V-VI/1954-1955*, 1956, 247-293

- Д. Зајић, Остава српског средновековног новца из Логара, Нумизматичар 20 (1997) (1998), 147-155
- В. Иванишевић, The Hoard of Serbian and Venetian Coins from s.Usje (14c.), Македонски нумизматички гласник 2 (1996), 113-138
- В. Иванишевић, Новчарство Средновековне Србије, Београд 2001
- К. Јиречек, *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povesti srednjega veka*, Историја Срба. превео Ј. Радонић, I-II, Београд 1990 (репринт)
- В. Јовановић, Остава средновековног новца из Тетова, Нумизматичар 3 (1980), 169-180
- М. Јовановић, Српски средњовековни новац (друго прерађено издање), Београд 2001
- Krause C.L. and Mishler C. - 1982 - Ragusa. Standard Catalog of World Coins. Colin R. Bruce II (ed.); Krause publ.; VIII ed.; 2010
- Š. Ljubić, *Opis jugoslovenskih novaca*, Zagreb 1875
- Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Српска академија науке, Београд 1956
- D.M. Metcalf, *Analitical Problems in the coinage of Stefan Dusan*, Нумизматичар 1 (1978), 101-118
- D.M. Metcalf, *Колико ковница је постојало у Србији за време Стефана Душана*, Нумизматичар 4, Београд (1981), 165-177
- I. Mirkic, *Coin hoards in Jugoslavija*, Oxford 1981
- С. Пантелић, Историја искована новцем, Удружење банака Србије.
- N. Papadopoli, *Le monete di venezia I*, Venezia 1893
- Ј. Петровић, Српско средњевековно благо у Стобима, Уметнички преглед 4-5 (1940), 108-109;
- П. Прљинчевић, Прва Душанова царска емисија, Прилог хронологији Душановог царског новца, Нумизматичар 2 (1979), 149-154
- П. Прљинчевић, Неке врсте динара цара Уроша само са натписом “Стефан цар“, Нумизматичар 3 (1980), 187-202

- П. Прљинчевић, Улога и значај словних и других знакова на средњовековном новцу, Нумизматичар 4 (1981), 127-163
- П. Прљинчевић, Редослед ковања Душановог царског новца, Нумизматичар 5 (1982), 175-185
- Д. Поповић - Гај, Српски средњовековни новац, Нумизматичар 9 (1986), 86-102
- Д. Поповић - Гај, Остава српског средњовековног новца нађена на пољу Косову, Нумизматичар 11 (1989) 7-20
- В. Радић, В. Иванишевић, Оставе српског средњовековног новца у збирци Народног музеја у Београду, Зборник Народног музеја у Београду XVII/1 (2000).
- Радонић, Дубровачка акта и повеће, IV-1, 1941, 223, 227, 228
- Д. Размовска, Венецијанско средновековно депо од Охрид, Macedoniae acta archaeologica 6 (1983) 141-166
- М. Решетар, Дубровачка нумизматика I, Сремски Карловци 1924.
- М. Решетар, Дубровачка нумизматика II, Београд 1925.
- Б. Сариа, Из нумизматичке збирке Народног музеја у Београду, Старице III (1925), 61-99
- В.Н.И.Н. Stewart, Numismatic chronicles III (1963), 97-106
- В.Н.И.Н. Stewart, Numismatic chronicles IV (1964), 293-303
- Г. Спасовска - Димитровска, Средновековни српски монети од Старата чаршија-Скопје, Macedoniae acta archaeologica 6, (1983), 135-140
- Т. Zafirovski, A unique imitation of Stefan Uros II (Milutin) de cruce dinar, Македонски нумизматички гласник 5 (2012), 139-143
- Р. Ђук, Србија и Венеција у XIII и XIV веку, Београд 1986
- С. Ђирковић, Дубровачка ковница и производња сребра у Србији и Босни, Историски гласник 1-2 (1976), 91-98
- С. Ђирковић, Историја српског народа I, 472 и 496-499

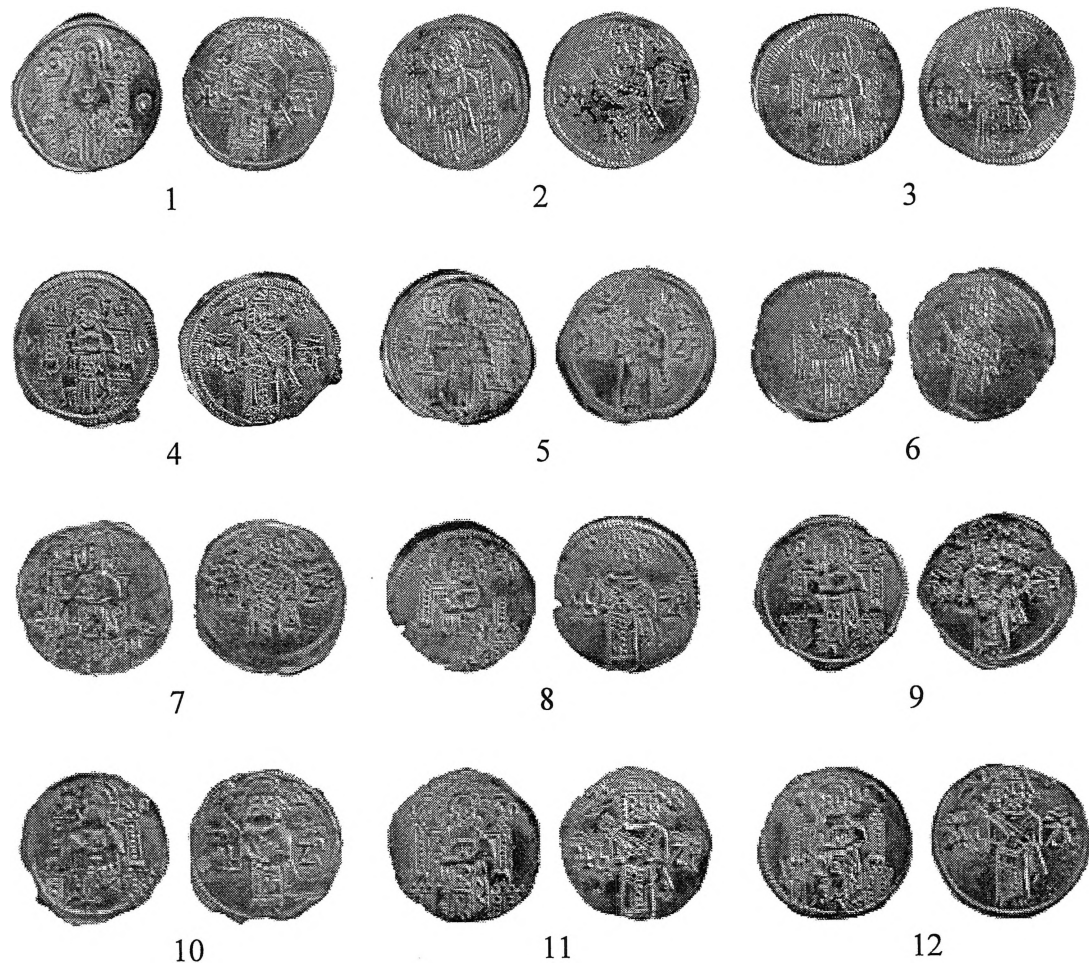
M.F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, Washington D.C. 1969

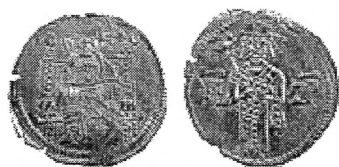
K. Hristovska, A contribution to the Fourteenth-century Venetian Imitative coinage found on the territory of the republic of Macedonia, *Македонски нумизматички гласник* 2 (1996), 139-167

Ин.бр. 285-894 - 5 примерока
Локација: Кале Скопје

Ин.бр. 3270-3318 - 49 примерока
Локација: Македонија

13

14

15

16

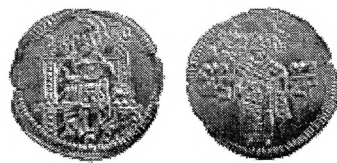
17

18

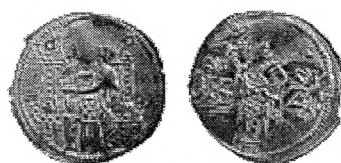
19

20

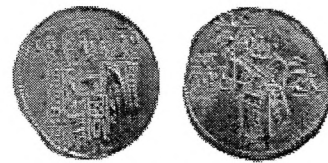
21

22

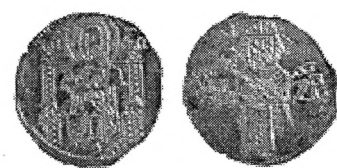
23

24

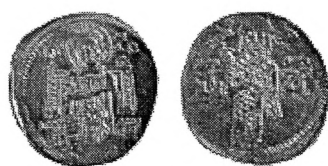
25

26

27

28

29

30

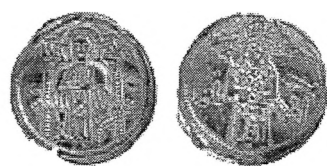
31

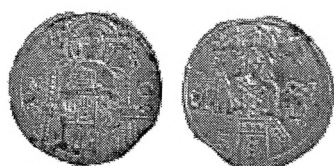
32

33

34

35

36

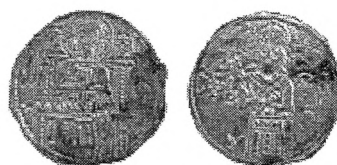
37

38

39

40

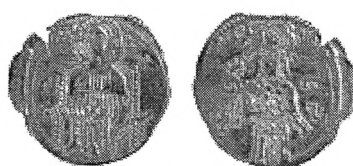
41

42

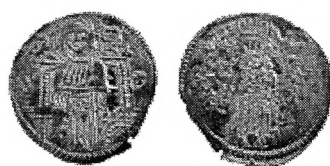
43

44

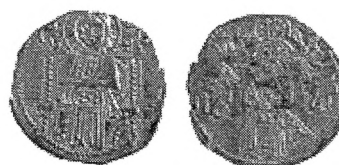
45

46

47

48

49

Ин. бр. 320-3269 - 61 њримерок
Локација: с.Кривоџашѡани, Прилеј

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

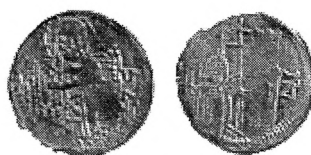
14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

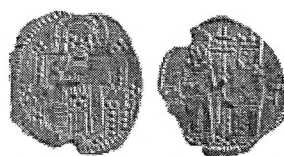
39

40

41

42

43

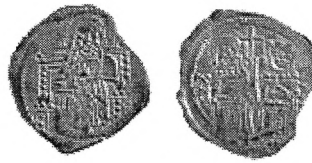
44

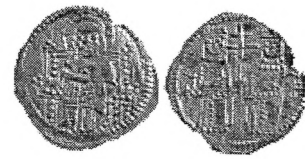
45

46

47

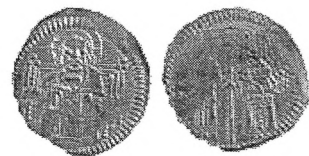
48

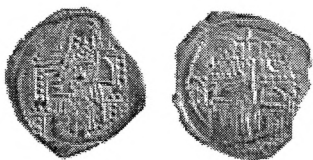
49

50

51

52

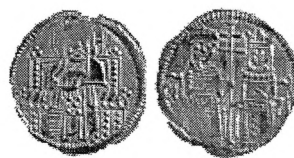
53

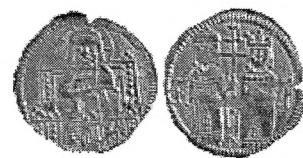
54

55

56

57

58

59

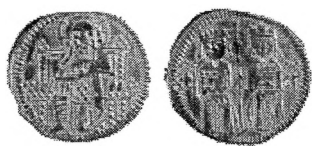

60

61

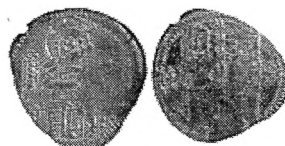
Ин. бр. 2924-46 -19 примерока
Локација: Македонија

1

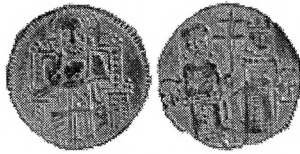
2

3

4

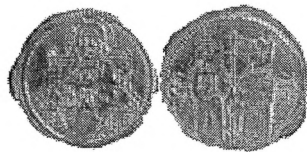
5

6

7

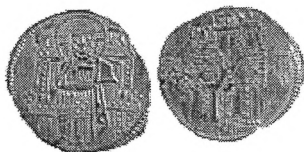
8

9

10

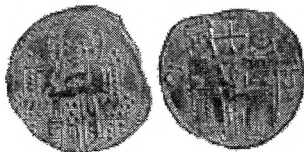
11

12

13

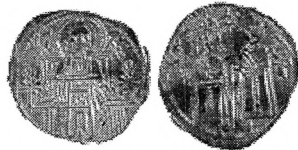
14

15

16

17

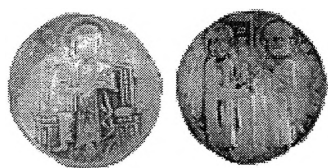

18

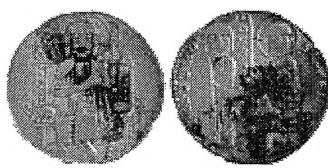

19

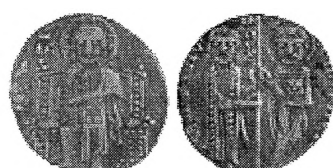
Ин. бр. А12-34 -14 примерока
Локација: Македонија

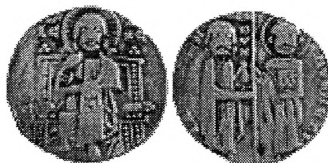
1

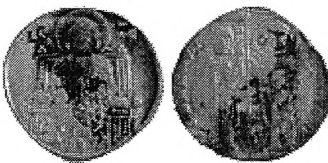
2

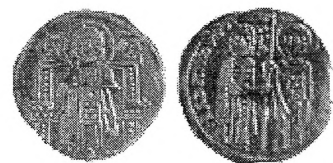
3

4

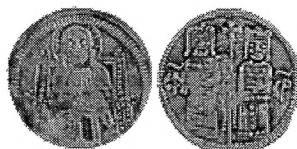
5

6

7

8

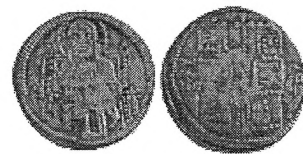
9

10

11

12

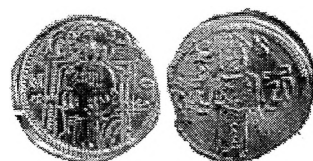

13

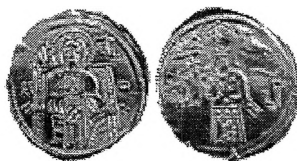

14

Ин.бр. 3070-96 - 27 примерока
Локација: Македонија

1

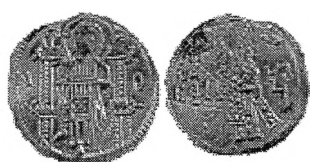
2

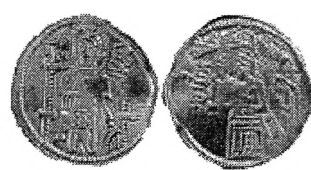
3

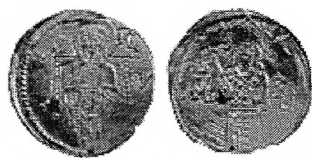
4

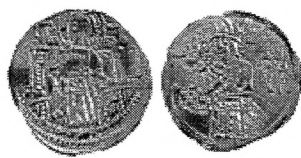
5

6

7

8

9

10

11

12

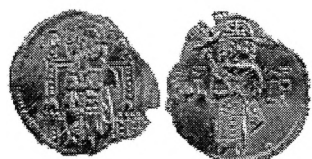
13

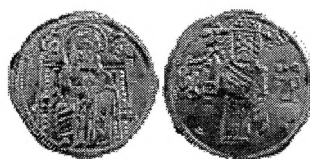
14

15

16

17

18

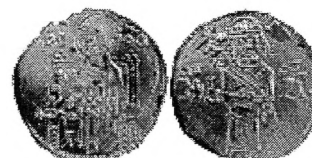
19

20

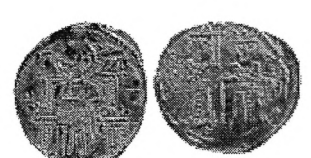
21

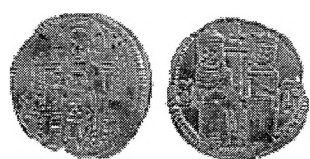
22

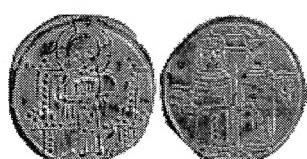
23

24

25

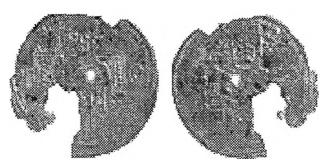

26

27

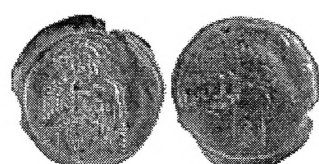
Ин. бр. 2958-2983 - 26 примерока
Локација: с. Кривоџашџани, Прилеп

1

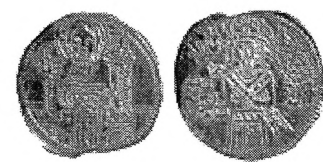
2

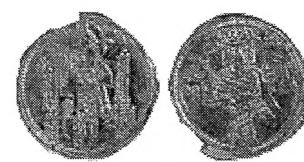
3

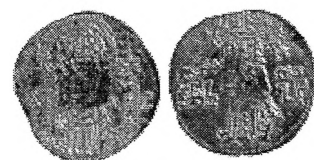
4

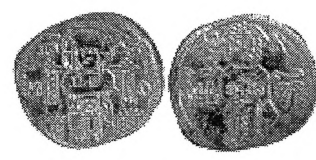
5

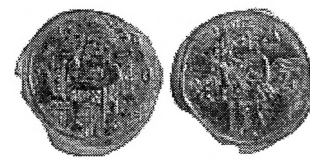
6

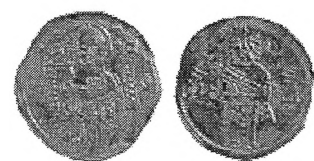
7

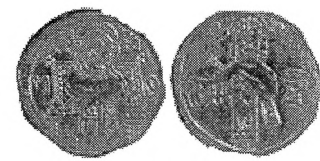
8

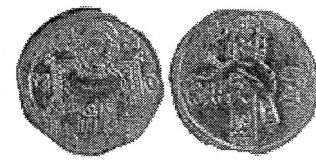
9

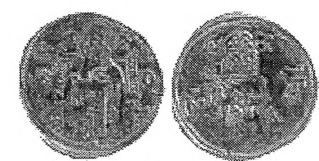
10

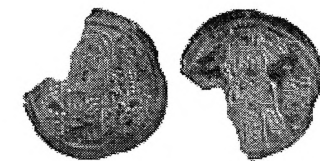
11

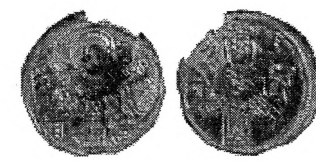
12

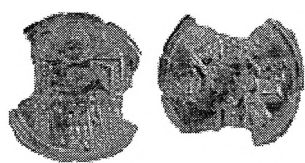
13

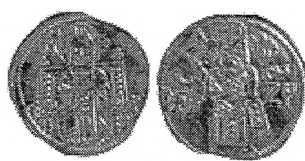
14

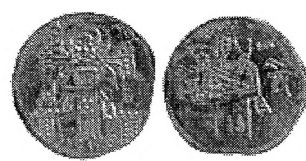
15

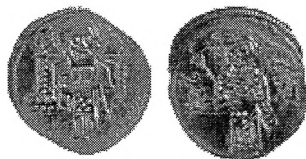
16

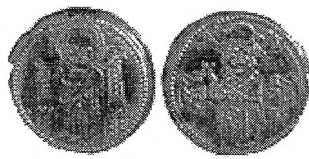
17

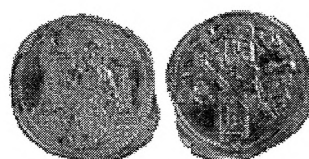
18

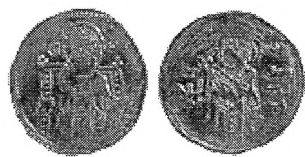
19

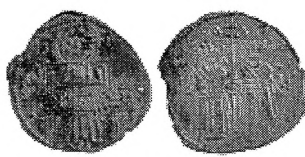
20

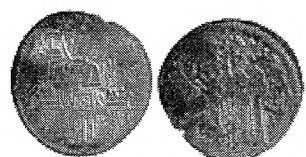
21

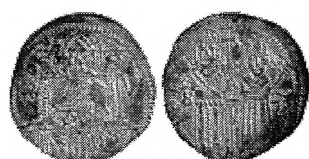
22

23

24

25

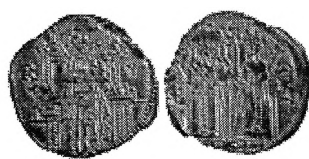

26

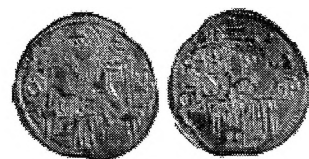
Ин. бр. 3039-3050 - 12 примерока
Локација: Македонија

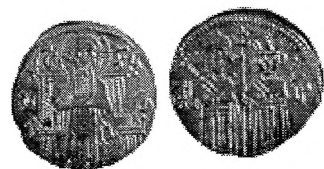
1

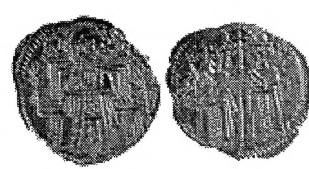
2

3

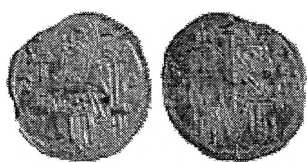
4

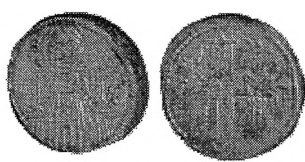
5

6

7

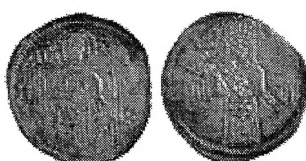
8

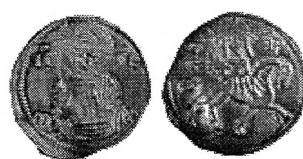
9

10

11

12

Ин. бр. 3319-3337 - 19 примерока
Локација: Македонија

1

2

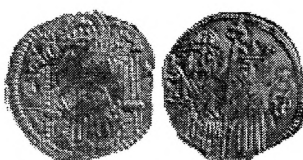
3

4

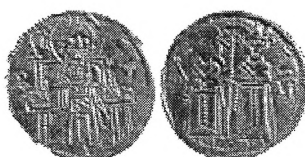
5

6

7

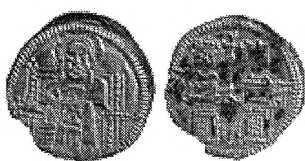
8

9

10

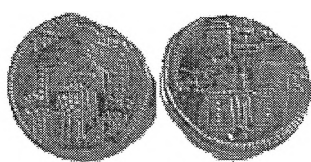
11

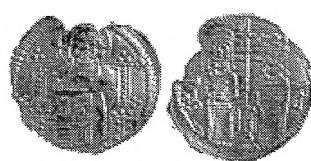
12

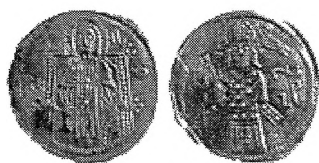
13

14

15

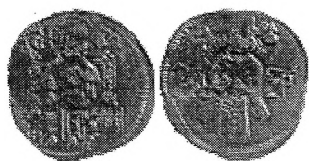
16

17

18

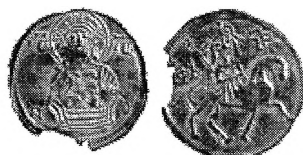

19

Ин. бр. 3097-3103 - 7 примерока
Локација: Македонија

1

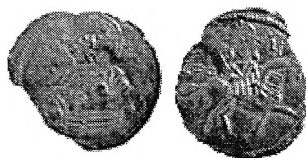
2

3

4

5

6

7

Ин. бр. 3026-3031 - 6 примерока

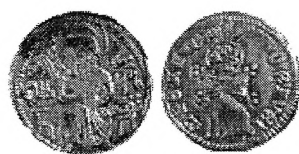
Локација: Македонија

1

2

3

4

5

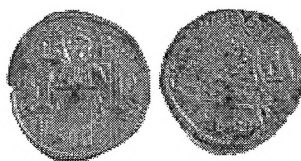
6

Ин. бр. 2985-96 - 12 ȳримерока

Локација: Македонија

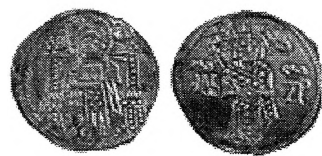
1

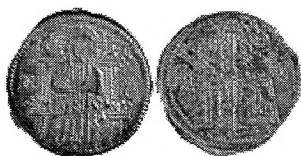
2

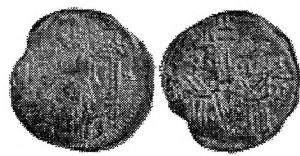
3

4

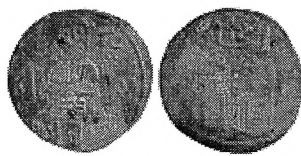
5

6

7

8

9

10

11

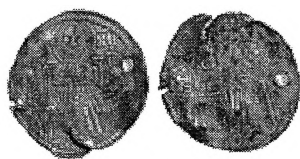

12

Ин. бр. 3000-1 - 3 примерока
Локација: Македонија

1

2

3